

11036

A
GÖRÖGÖK ÉS RÓMAIAK
JÁTÉKA I.

IRTA
Dr. RICHTER W.

FORDITOTTA
Dr. TAKÁCS MENYHÉRT.
premontrei tanár.

83 KÉPPEL.

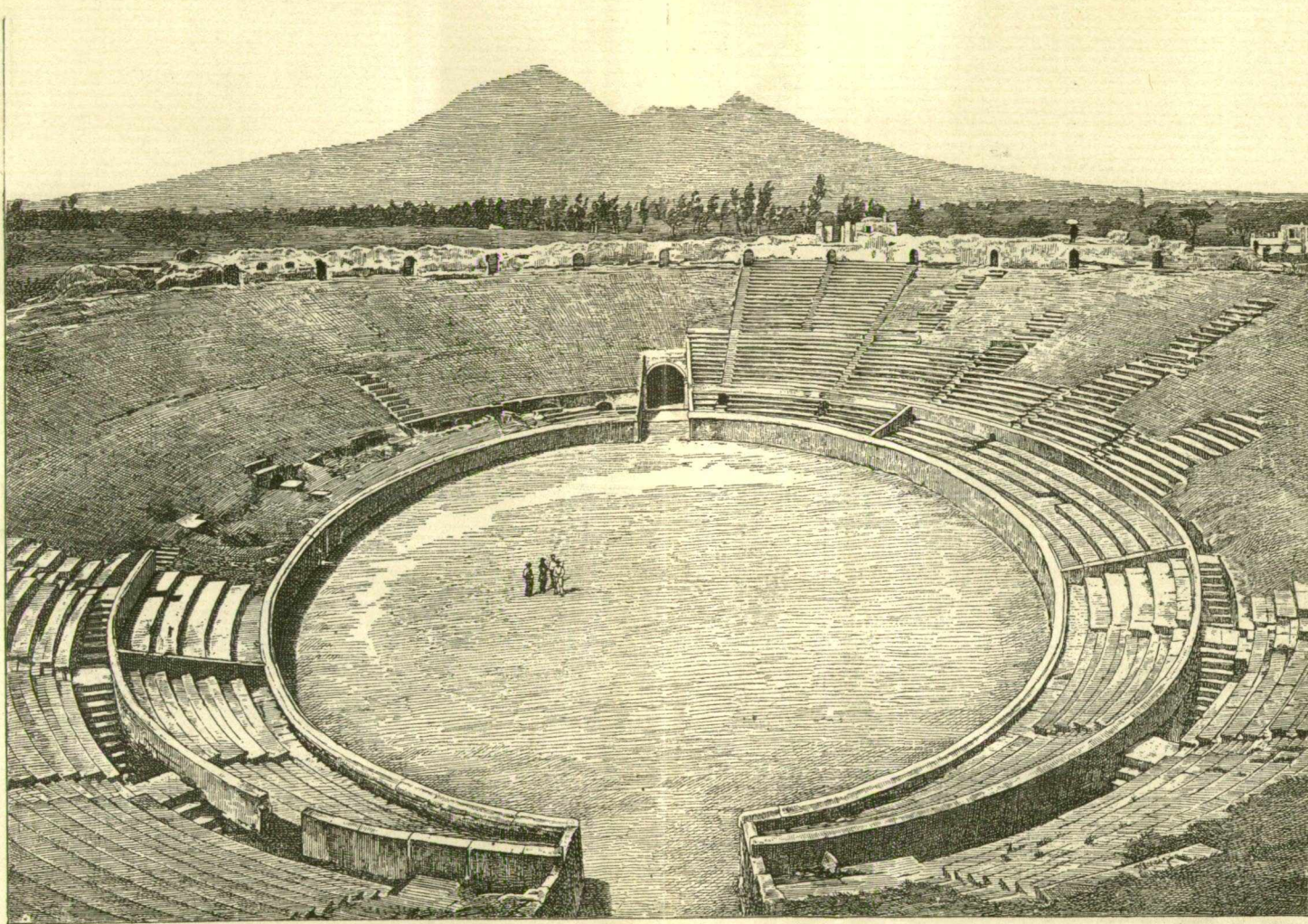
KASSA,
NYOMATOTT BERNOVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDAJÁBAN
1894.

A
M. KIR. HORTHY MIKLÓS-
TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
SZEGED

11036

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF
TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
SZEGED

GOHL ÖDÖN
HAGYATÉKA

Pompejii Amphitheatrum.

A

GÖRÖGÖK ÉS RÓMAIAK JÁTÉKAI.

IRTA

Dr. ~~RICHTER~~ W.

FORDITOTTA

Dr. TAKÁCS MENYHÉRT.

premontrei tanár.

83 KÉPPEL.

Gohlwitzer

KASSA,

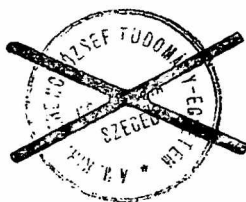
NYOMATOTT BERNOVITS GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1894.

JATE Egyetemi Könyvtár

J000148304

11036

Előszó.

A görög és római népnek, mint az ókori civilisatio zászlóvivőinek igazi jelleme nemcsak politikai, valási és katonai intézményeik fejlettségében mutatkozik meg, hanem fényesen visszatükrözik az mindennapi életük egyes jeleneteiben, különösen pedig társas érintkezéseikben és játékaikban. Dr. Richter munkája a klasszikus kor népeit éppen erről az oldalról mutatja be. Vonzó és érdekes előadásban vázolja a gyermekek, ifjak és felnőttek mindenféle játékait, a sport különböző nemeit, a görögök nagy nemzeti ünnepélyeit s a római circus és amphitheatrum érdekfeszítő és izgató látványosságait. Ez a népszerű modorban szerkesztett munka ép oly érdekes lehet az olvasó közönségre, mint különösen a tanuló ifjúságra nézve, mely utóbbinak munkakedvét fokozni fogja az ókori remekírók szorgalmas tanulmányozását illetőleg. A szerző czélszerű illusztrációkkal kíséri fejtegetéseit, melyeket egytől-egyig a fordításba is átvettünk.

Egyébiránt a mű magyar kiadásánál főkép a tanuló ifjúság érdeke lebegett szemeink előtt, kiváltképen a testi nevelés szempontjából. Ezt a szempon-

tot pedig manapság a magas tanügyi kormány egész lelkesedéssel karolja föl az ifjuság hasznára és javára. Nem lehet tehát fölösleges dolog egy oly kisebb munka átültetése irodalmunkba, mely annyi sok helyes nevelési elvnek gyakorlati alkalmazását írja le azoknál a népeknél, melyeknek nyelvét és irodalmát ifjuságunkkal megismertetni és megkedveltetni iparkodunk az egész középiskolai tanfolyamon keresztül.

Magát a fordítást illetőleg csak annyit jegyzünk meg, hogy abban hűségre, érthetőségre és magyarságra törekedtünk. Midőn e helyütt is elismerő köszönetünket nyilvánítjuk a szerzőnek, hogy műve lefordításába örömmel és készséggel beleegyezett: azt a művelt közönség és a magyar tanügy barátai szíves jóakaratába ajánljuk.

Kassán, az 1894. év augusztus havában.

Tartalom.

	Lap.
I. A gyermekjátékok	7
II. A gyermekek tornajátékai s az ifjak tornaversenye	29
III. Sport és vadászat	55
IV. A koczkajáték	74
V. Találós mesék és más társas játékok	89
VI. Az olympiai versenytér és környéke	108
VII. Az olympiai játékok	124
VIII. A rómaiak circusi játéakai	154
IX. Vivőjátékok és állatviadatok az amphitheatrum- ban. A tengeri csata játéka	174
X. A rómaiak ünnepi játéakai és azok jelleme . . .	205

I.

A gyermekjátékok.

A régi spártai népnek volt egy szigorú törvénye, mely az újszülöttek megvizsgálását rendelte el. A gyenge vagy béna gyermekeket a Taygetos szirtről a mélységbe dobták, míg az egészségest vagy hibátlant a szülőknek visszaadták felnevelés végett. Athenben maga az apa határozhatott a gyermek sorsa felől, hogy t. i. megtartja és felneveli-e, vagy eltaszítja magától s egyszerűen kiteszi-e azt. A régiek hite szerint ugyanis a ferde vagy beteges külső az istenek haragjának a következménye, s mint ilyen a gyermeknél szerencsétlen jóslat, gonosz előjel. Azonban sok teljesen ép gyermek is áldozatul esett a szülők haszonleső kívánságának, mert az apák sokszor vagyoni érdekből tették ki gyermekeiket. Bár a méltányosabban gondolkozók ezt a szigorú eljárást határozottan kárhoztatták, még is minden időben divatozott az, hiszen a nép felfogása e tekintetben nagyon engedékeny volt. A rómaiak 12 táblás törvénye is elrendeli a gyöngye gyermekek kitételét s a történelemből tudjuk, hogy ezt a rendeletet nem ritkán az egészséges csecsemőkre is kiterjesztették. Egyébiránt

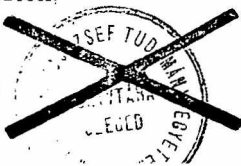
az ókorban az apa hatalmát gyermekei felett a törvények nagyon kevésbé korlátozták.

Ha az atya a gyermeket magáénak, vagyis családjához tartozónak ismerte el, akkor eljöttek hozzá a rokonok és a ház barátai a magok jó kívánatai — és ajándékaival. Ez a születés utáni ötödik napon történt. Az általános öröm jeléül a házat ünnepiesen feldíszítették; az ajtót vagy olajfa-lombból font koszorúval, vagy gyapjú-fonadékkal vették körül. Az olajfa-lomb a férfi ivadékot az egykori hősi erényre, a gyapjú a leánygyermeket a jövő munkásságra akarta figyelmeztetni. A jelenlevő asszonyok egyike többször körülhordozta az újszülöttet a felékesített tűzhely körül; innen magyarázható az ünnepnek Amphidromion elnevezése is. Ezt a határozottan vallásos jellegű ünnepet lakōmā zárta be, a melyen elmaradhatatlan volt a káposzta, báránnyús és sült tinhal. Tíz nappal ezután a névadás ünnepe következett, a midőn könnyörögtek és áldoztak Apollonnak, Artemisnek, a nympháknak s a folyami isteneknek, a kiket az ifjúság védői gyanánt tiszteltek, majd a család anyagi viszonyaihoz képest szűkebb-tágabb tért engedtek a jókedvű lakmározásnak. Az ilyen ünnepség leginkább arra való volt, hogy a család örömét a nyilvánosság tudomására hozzák s kijelentsék, hogy az újszülött törvényes házasságból származik s mint ilyen el is van fogadva. A rómaiaknál a leányok a 8-ik, a fiúk a 9-ik napon kaptak nevet; az ünnepség tökéletesen megfelelt a görög Amphidromion-nak.

Azokon az ajándékokon kívül, miket a gyermek atyjától és anyjától kapott, a meghívott vendégek is hoztak magukkal ajándéktárgyakat, pl. arany gyűrűt, félholdat, vagy kis kardot, ezüst lánczot, nyak- vagy melldíszet, csengetyűket s általában mindenféle játék-

szereket, hogy azoknak a csillogása a csecsemő te kintetét felvidítsa; hoztak azonkívül bizonyos varázsellenes magokkal telt tokokat, oltalmúl az igézet ellen. Hogy e kis ajándéktárgyak közül melyek voltak tisztán a görögöknél használatosak, biztosan megállapítani nem lehet, mert a római vígjátékírók a sokféle görög és római szokást össze-vissza cserélték. Nem bizonyos, hogy a születésnap évenkénti megünneplése a görögöknél már Perikles idejében divatban volt-e, vagy csak a macedon uralom korában kapták fel azt. Annál kétségtelenebb az a szép római szokás, hogy az emberek születésük napján egymást felköszöntötték s kölcsönösen megajándékozták és ez ajándékok értékére nézve valósággal versenyeztek egymással. A római császárok születésük napját sok rab-szolga felszabadításával s nyilvános mulatságokkal ünnepelték meg.

A gyermek születése első perczétől kezdve ki volt téve az ókorban nagyon is elterjedt babonának. Jósok és jósnők keresték fel a gyermekszobát, s ha az anya álmaiból, vagy valamely véletlen, jelenlőség nélküli eseményből az ujszülöttnek szerencsét tudtak jósolni, gazdag jutalomban részesültek. A csecsemő azonban szerintök ki volt szolgáltatva ama veszélynek is, melyet a haragos hatalmak idéztek elő; így, ha valamely dühös ellenség Hekatét, vagy a Kérákat szólította a gyermek ágyához, az a kicsi halálát jelenté. Innen érthető, hogy a gondos anya minden kigondolható eszközt megragadott arra nézve, hogy csecsemőjét e sokféle bajoktól megóvja; ezért nyúlt a babonás eszközökhöz is. A római gyermekeknek kerek- vagy szívalakú nyitható érmet akasztottak a nyakába, a melybe valami amulett volt zárva. Ezt az érmet bulla-nak nevezték.

Ily gondos anyai felügyelet mellett feküdt a piczi gyermek a maga kis ágyában, a fűzfából font bölcsőben; majd az anya vagy dajka karjára került, a kik ringatták, himbálták azt s bölcsődalokat énekeltek neki, hogy elcsendesítsék vagy elaltassák.*) Az olimpiai ásatások közben találtak egy Hermes-szobrot, mely a legünnepeltebb görög művésznak, Praxitelesnek eredeti alkotása. Hermes karján viszi a kis Dionysost, hogy a gondos nympháknak átadja nevelésbe, miközben arra igyekszik, hogy a gyermeket játékkal mulattassa. Az istenség jobb karját nem találták meg, azért nem tudhatjuk, hogy mit tartott a jobb kezében. Tudvalevőleg azonban Hermes többszörösen ákként van ábrázolva, hogy a jobb kezében pénzes zacskó van; ebből nagy valószínűséggel azt a következtetést vonták, hogy ez esetben is ilyesmit tartott a kezében s azt csörgette, hogy a kicsit szórakoztassa.

Ki ne ismerné a derék Eurykleiát, a kis Odysseus nevelőnőjét? Az efajta dajka úrnője volt a görög gyermekszobának; ő gondoskodott a kicsinyekről, a kiket a szeretet minden jelével elhalmozott s a legkülönfélébb kedves nevekkel illetett.

Az Ilias 4. énekében előfordul egy gondos anya, ki alvó csecsemőjéről a legyeket hajtja el; egy másik helyen a kis gyermek anyja körül szaladgál s a ruháját rángatja, míg az karjaira nem veszi fel.

*) A bizonyára számos bölcsődalból egyet sem ismerünk. Például szolgálhatna talán Theokritos 24-ik idylljének néhány verse. Alkmene ringatja a 10 hónapos Heraklest és ennek féltestvérét Iphiklest Amphitrion pajzsán, miközben így énekel:

»Szálljon rátok a balzsamos álom, szép piczikéim!
Életem üdvé ti, kis testvérek aludjatok enyhén.
Légyen az álmotok áldott, boldog az ébredésetek!«

Mily kedves közvetlenséggel írja le a költő Hektor esetét kis fiával Astyanaxsal, a ki megijed atyja sisakjának a forgójától s dajkája vállára hajlik. Az atya leveszi sisakját s a gyermeket az istenek oltalmába ajánlja, míg az anya a válás keserű könnyei között is el-elmósolyodik, látva gyermeke szeretetreméltó félénkségét. A hős Hektor a gyöngéden szerető apának a képe.

A rómaiak nem engedték meg, hogy gyermekeik, a görögök szokása szerint, tisztán a fizetett rab-szolganő szobájában neveltessenek fel, hanem hogy anyjuk keblén és ölében legyenek, a ki a háznak legfőbb őre, s a ki tisztán gyermekeinek él. Az anya és dajka közös felügyelete alatt együtt voltak a fiú- és leánygyermekek 6 éves korukig s nevelésük egyforma volt. Már korán halihattak a gyerekszobában a fáradhatatlan dajka szájából meséket, kísérteties történeteket, melyeknek jólékony hatását ma sem lehet tagadni, feltéve, hogy a mesélők túlzásai nem keltenek undort és félelmet a gyermekben, kedélyét és képzeletét meg nem zavarják.

Sokat meséltek a gyermekeknek »Gorgo«-ról, arról a szárnyas szörnyetegről, melynek kövé mersztő kinézése volt a maga borzasztó arczával, kigyó hajszálaival és övével. Ehhez hasonló rémkép volt a számlárbú emberevő Empusa, továbbá a Lámiák, Akko és más félelmetes kísértetek, melyeket közönségesen Mormokyloknak neveztek, s a melyek gyermekeket loptak és faltak föl. Kedvencz tárgya volt a gyermekmeséknek a Herakles hőstetteire vonatkozó mythos, a ki már csecsemő korában két kigyót fojtott meg. Nagy örömmel hallgatták a Hermes-ről szóló meséket, a ki alig hogy a világra jött, elhajtotta Apollonak 50 ökrét a pieriai istállóból; továbbá

Phrixos-ról és Helle-ről, kiket anyjuk Nephele egy aranygyapjas kos hátán szabadított meg. Mily érdekes mese volt pl. az, a mely Phaetonról a napisten fiáról szól, a ki egyszer atyja tüzes lovai hajtására vállalkozott, de oly közel jutott a föld színéhez, hogy azon mindent felégetett úgy, hogy Zeus villámmal sujtotta agyon; nővérei pedig e miatti keserves bánatukban nyárfákká változtak. Ezek s más etéle csodálatos mesék magukkal ragadták a kis gyermek lelkét, míg a nagyobbak a békák és egerek harczában s más eféle bohókás történetekben lelték örömüket.

1. ábra. A játszó gyermek.

Közkedveltségűek voltak továbbá az állatmesék, melyek Aesópus neve alatt maradtak fenn az utókor számára. Sok ilyen »Hol volt, hol nem volt . . .« kezdetű mese verses formában is előkerült. Magának a háznak falain és oszlopain is lehetett látni ábrázolatokat az istenek és hősök életének mythosából.

A gyermeknek természetesen mindenféle, sokszor nagyon is értékes játékszereket adtak s az anyák, dajkák és óvónők együtt játszottak velők. Kész játékeszközök hiányában a találékony gyermeki képzelem a kéz alatt levő tárgyakból alakított magának olyanokat, mint azt minden időben és minden vidéken

tapasztalhatni. Azok a gyermekjátékok, melyek a görög és római népnél divatoztak, bizonyos közös jellemvonással bírnak; különben is az ókori gyermekvilág játéakai többé-kevésbé minden népnél ugyanazok.

A csörgetyűn kívül, a melynek, mint mondják, Architas, a nagy görög államférfiu. hadvezér, bölcsész és mérnök a feltalálója, vagy talán tökéletesítője, árultak agyag figurákat, edénykéket kövecsekkel, vagy érczdarabakkal, a melyek szintén a kicsinyek muattatására szolgáltak. Egy-egy obolosért lehetett venni olyan kis kocsit (1. ábra.), a melyenről Aristophanes »Felhő«-iben van szó, a hol az apa így beszél fiának :

. Lásd mikor
Hat éves voltál, én is megfogadtam
Síró szavad s első napdíjamért a
Diásiákon¹⁾ kis kocsit vevék.²⁾

Pausanias, a ki a Kr. u. 2-ik évszáz második felében élt Kis-Ázsiában s utazásai közben kiváló kutatás tárgyává tette a vallási életre és művészetekre vonatkozó régiségeket, templomokat, szent helyeket, műemlékeket, említi, hogy a Heraionban, Hera olympiai templomában egy kis, elefántcsonttal diszitett ágyat látott, a mely a pisaei fejedelem leányának Hippodameiának s később Pelops feleségének a játékszere volt. Valószínűleg a babája ágya lehetett, mert az ó korban a kis leányok ép oly örömmel bábúztak, mint manapság. A babákat agyagból készítették és befestették, néha viasszal is bevonták. Az apáknak módjukban volt a népgyűlésből hazamenet a kereskedésekben ily babákat venni s köpenyegük alá rejtve haza hozni. Ezen kívül mindenféle alakú agyag

¹⁾ Zeus ünnepe.

²⁾ Arany J. ford.

játékszereik voltak: madarak, nyulak, teknősbékák, majmok, kigyók, békák; vezérek és katonák, miket egy u. n. trójai ló hasában tartottak, ezekhez hasonlóknálunk a bibliai Noe-bárkát és állatait ábrázoló alakok. Voltak edényeik és házi butoraik mindenféle kivitelben. Aristophanes a görög gyermekek találékonyságáról így ír:

Hagyján tanítod. Rátermett; van esze.
Ekkorka volt még s már művészkedett:
Házat rakott sárból, hajót kivésett,
Bőrhulladékból kiskocsit csinált
És dinnyehajból békát, úgy-e no ¹⁾

E fajta játékszereket, különösen agyag babát igen sokat találtak a sírokban, mert a régiek meghalt kicsinyeikkel együtt sirba tették azoknak legkedvesebb

2. ábra. A gyermek és majom.

játékeszközeit is. A leányok egész férjhezmenetelig megőrizték babáikat s akkor az isteneknek áldozták fel. Így olvassuk azt Sappho egy töredékében: »O Aphrodite ne vesd meg az én babámnak bjjbor fátyolát; én, Sappho áldozom azt neked becses ajándokul.«

¹⁾ Arany J. ford.

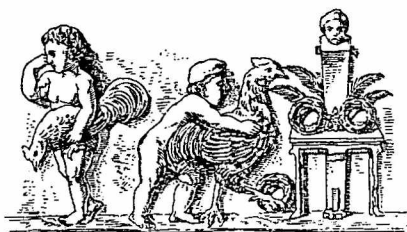
Élő állatokkal is játszottak, az akkori gyermekek, akár csak manapság. Legkedvenczebb állataik voltak: a kutya, a tengeri nyúl, liba, kacsza és hattyú. Igen sokat mulattak a betanított majmok mókáin, különösen a rómaiak. (2. ábra.) Számos egykorú festményen láthatni fonállal megkötött madarakkal vagy czérnára fűzött cserebogárral játszó gyermekeket.

3. ábra. Kakasviadal.

Horatius — satirái második könyvében — kis kocsiba fogott egérről is beszél. Kimondhatatlan örömük telt a kakas-, vagy fűrjviadalokban; ezeket ugyanis egymásra ingerelték s a párviadalhoz hasonló tusát rög-tönöztettek velük, életre és halálra. A 3. és 4-ik ábra egy ily eldöntött csatát tüntet fel. A legyőzött kakas

vértől csepregő fejjel áll ott szomorkodó gazdája mellett, míg a győztes párt büszkén nézi le őket s a kis ember pálma ágat és koszorút nyer jutalmul, a mi a kakasviadal pályabére. Más képeken a győztes kakasnak szárnyaverdesésében és kukorikolásában nyilvánuló öröme is természetűen ki van fejezve. A legyőzött állatnak belekiáltottak a fülébe, hogy a győztes vidám kukorikolásának az emlékét kizavarják a fejéből. Legharcziasabbak voltak a Tanagrából és Rhodosból hozott viaskodó kakasok. A felnőttek sokszor fogadásból rendeztek ilyen kakas-, vagy fürj-

4. ábra. A győztes kakas.

viadalokat. Nagy szerencsének tartották egy fiatal emberre nézve, ha bátor viaskodó madárra tehetett szert.

Az ókori gyermekek ép úgy nyargaltak vesszőparipákon, akár csak a mieink, mint ez az egykorú edények domborművein ábrázolva látható. Plutarchos említi, hogy Agesilaos király résztvett gyermekei játékában s együtt lovagolt velük a vesszőparipán. Valerius Maximus meséli Sokratesről, hogy azt egyszer Alkibiades a legnagyobb vígság között találta hasonló módon nyargalászni a maga gyermekei társaságában.

A fiúk játékszerei közé tartozott továbbá az érczabroncs, a melyre csörgő karikák, vagy csenge-

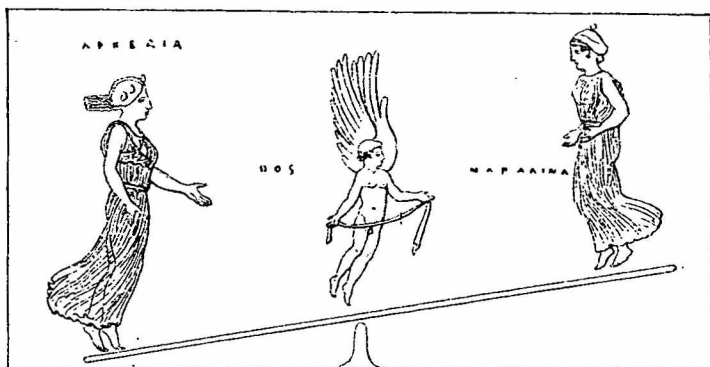
tyűk voltak aggatva, s a melyet vaspálczával kellett forgatni. Kivált a római ifjuság rendkívül szerette ezt a játékot, úgy hogy versenyre keltek, hogy ki hajtja ügyesebben; akár csak abban, hogy ki ad szebb ajándékot mennyasszonyának. Hogy mennyire felkapott volt ez a játék, kitetszik annak sokszoros ábrázolataiból, az edények- és kömötszeteken, a melyek sokkal gyakoriabbak, mint az írók erre vonatkozó utalásai.

5. ábra. Játékeszközök.

Az 5-ik ábra egy római síremlék domborművét állítja elénk, a melyen játékszerek: abroncs, hajító dárda, álarcz s a gyermekek kedvencz állatai: fürj, tengeri nyúl, és kecskebak láthatók. Szokásos volt továbbá a csiga, a mely többnyire borókafából készült

s a melyet bőrszíjjal, szabad kézzel, vagy könnyen legömbolyodó zsinórral hoztak mozgásba. Csigajátékot nemcsak otthon, hanem az utcán is játszottak. Igen használatos volt a kötélhinta, — úgy a mint nálunk, — vagy pedig a 4 kötélen függő hintaszék. A 6-ik ábra két hölgyalakot tüntet fel — melyeknek egyike főkötőjéről ítélve idősebb — a mint egy, a közepén tuskóra támasztott deszka két szélére állva hintáznak. Szokásos volt továbbá a kötél-ugrás, mankón szaladgálás és bakugrás; ez utóbbi oly módon, hogy

6. ábra. Deszkahinta.

egy-egy erősebb fiú előrehajtott fővel s térdre támasztott kezekkel bakot állott s a többiek hátúlról neki-szaladva s kezeiket a vállára csapva átugrálták.

Valamint a leányok férjhezmenetelük alkalmával babáikat a házi istenségnek áldozták, szintúgy feláldozták a fiúk is a magok játékszereit Hermesnek, ha már elérték az ifjúkort, mint az az alábbi sorokból kitetszik:

»Ezt a dicső labdát, — játékát ifju korának,
Ezt a boróka kereplőjét, meg az asztragalusát¹⁾
Pörge csigáját, — mind, a mit egykoron annyira kedvelt —
Áldozatul Hermesnek akasztja, ajánlja Philokles.«

Pollux mintegy ötven játékot ír le, melyeket legnagyobbbrészt gyermekek játszottak. Ezekhez nem kellett semmi különös eszköz, a gyermekek magok voltak a játék tárgyai. Ismeretes a szembekötősdinek egy neme, a midőn ki kellett találni az ingerkedő nevét, elfogni a szaladót vagy megtalálni az elrejtőzött játszótársat. A mi 7-ik ábránk játszó ámorokat

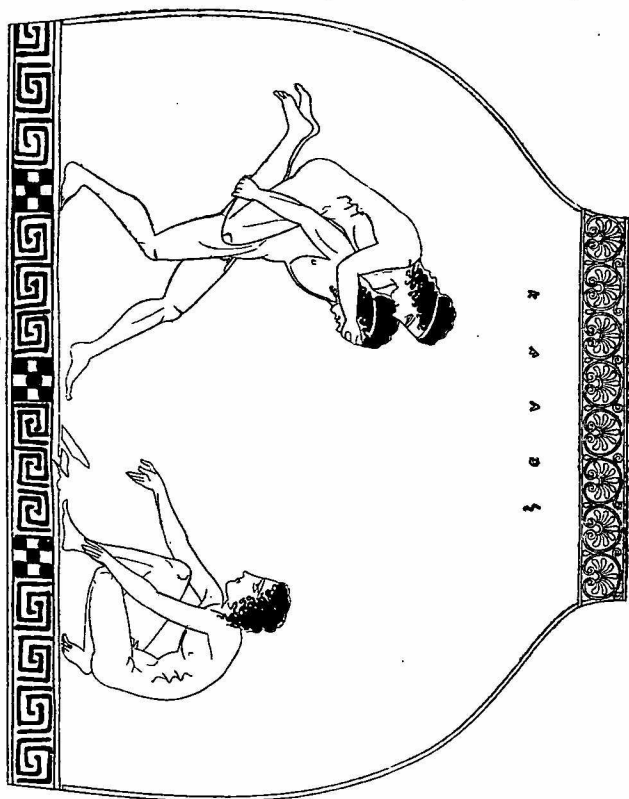

7. ábra. Szembekötősdí.

ábrázol. Egynek a játszóik közül bekötik a szemét s akkor körben megfordul e szavakkal »Egy nagy legyet kergetek,« (akár csak az itáliai mosca ceca) míg a többi körülötte ugrálva így kiabál: »Kergetheted, de meg nem fogod« s borszíjjal ütögetik, míg egyet az ugrándozők közül meg nem csíp. Erre egy ismét a középre kerül bekötött szemmel s azalatt, míg valamelyik a szaladgálók nyomában jár, annak

¹⁾ Kapócsont.

helyét valaki más igyekszik elfoglalni s ez a hely akkor az ő menedéke lesz, míg a másik hely nélkül marad. A futóversenynél a társaság két pártra oszlott s kitűztek egy célpontot, melyet az üldözött félnek el kellett érnie a nélkül, hogy az ellenpárt megelőzze

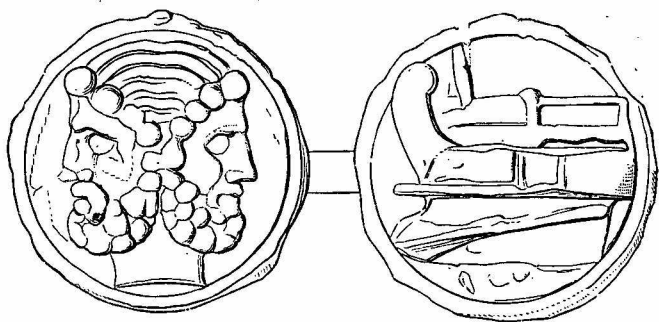

8. ábra. Ephedrismos.

s az egyes fiúkat elfogja. A versenyző pártokat egy, a földön húzott vonal választá el egymástól. Az üldözők és üldözöttek szerepét kisorsolták. Valamelyik

a fiúk közül felvetett egy korongot, melynek egyik lapja fehér a másik fekete volt s elkiáltá magát: „Nappal-e vagy éjszaka.“ Ha a fehér lap esett felül, akkor az ellenpárt futott előre, ha pedig az éjszakát jelentő fekete lap, akkor a fölvető fiú pártja lett az üldözött fél. A kit elfogtak, azt oldalvást ültették és számárnak hívták. A legyőzött fél továbbá valami nevetséges terhet tartozott czipelni. A 8-ik ábrán (ephedrismos) látható, hogy micsoda büntetés volt legtöbb játéknál szokásban, a melyekben különben a felnőttek is szívesen részt vettek. Igen gyakori volt a féllábon ugrálás, vagy egy beolajozott börtömlőn állás ugrándozó mozdulatokkal a nélkül, hogy leesnének.

A római fiúknál igen kedvelt játék volt a pénzfeldobás; előre fogadtak ugyanis, hogy melyik

9. ábra. A római as.

oldala a pénznek kerül felül. A kérdés ez volt: »Fej-vagy hajó?« minek az a magyarázata, hogy a régibb római pénzek egyik oldalán valamely istenség arcza (pl. Janus biceps), a másikon egy hajó eleje (9. ábra) volt ábrázolva. Voltak azonban határozott játékermeik is ólomból. A mi korbácsjátékunk is nagyon felkapott gyermekmulatság volt már az ókorban. A játszó

körbe álltak. s egy fiú a körön kívül járkált zsinecsomóval a kezében s arra ügyelt, hogy ezt a korbácsformát titkon letehesse valamelyik fiú mellé; ha ez észrevette, akkor felkapta azt s üzőbe vette vele az illetőt körben, de ha nem, akkor a szomszéd kapta fel s addig ütlegette a vígyázatlant, míg az a kört meg nem futotta s a helyét vissza nem foglalta. Ehhez járult még a királyosdi. Herodotos történeti művének első könyvében leírja ezt a játékot, a midőn t. i. Cyrus ifjúsága történetét adja elő. Cyrus, kit Astyages halottnak vélt, titkon egy pásztorembernél nevelkedett fel. 10 éves korában a falu gyermekeinek királyává tette magát. A játszótársak egy része udvari hivatalnoka lett a kis királynak, némelyek katonák, mások titkos rendőrök voltak, mások ismét az alattvalók érdekében közbenjártak a királynál, jelentéseket tettek, kutatásokat eszközöltek s az idegeneket a király elé vezették. A kis Cyrus a büntető hatalmat is gyakorolta, midőn egy előkelő méd embernek a fia nem engedelmeskedett neki. A királyjáték a tömeges versenyfutásnál is előfordult; a gyermekkirály mondta ki ugyanis a döntő szót s ő volt a pártatlan bíró. A kövel való czéldobás sem volt ritka. Halljuk csak a diófa panaszát:

„Út szélére, mulatságul vásott gyermekeknek
Plántált engem sorom közápornak alája.
Illatozó koronámat kő törli, tépdesi egyre,
S megrongált lombsátram dísze — virága leomlik.“

Igy játszottak és vigadtak a gyermekek szivők vágya szerint; házakat építettek, kis kocsit húztak, vesszőparipán lovagoltak, bábúztak, köveket dobáltak a víz felszínén, csigát pörgettek, korongot vetettek, kezükön jártak stb. Türelmetlenül várták a melegebb tavaszi napokat, a midőn eljött a társasjátékok ideje,

s a midőn átadhatták magukat a szabad természet gyönyörei élvezetének. Még egy sajátságos gyermekjátékról kell megemlékeznünk. Ez is tavaszi játék volt az u. n.: Rhodos szigetére való járás. A fiúk csoportonként jártak házról-házra, egy-egy fecskeformára csinált madarat tartva kezükben s énekszóval, meg gyermeki tréfákkal étel- s italadományokat kértek:

»Itt a tavasz, vele együtt itt van a fecskemadár is;
Tolla a mellén tiszta fehér, de háta koromszín.
Adsz-e szegénynek egy árva fület, egy csésze borocskát.
Kis kosaramba kevés mézet, sajtot kamarádból?
Kedveli még a tojással készített süteményt is.«

»Nos hát távozzunk-e, avagy nyujtasz valamicskét?
Jobb ez utóbbi, különben retteghetsz a boszúktól:
Megtorlásul elhordjuk kapudat küszöböstül,
Vagy maga bent nyugovó nőd lesz zsákmánya karunknak.
Gyöngé teremtés még és könnyű öt elemelnünk.
Rajta tehát szaporán: adj, hozz sokat és jót;
Nyiss ajtót a fecskemadárnak, nyiss, de azonnal:
Nem vén őszbeborúlt had, gyerkőczök kopogunk itt!«

Sokkal elterjedtebb volt a labdajáték, a mennyiben azt nemcsak az ifjuság játszta, hanem felnőtt görög és római emberek is. Ki kell jelentenünk, hogy bár forrásaink oly gyakran foglalkoznak is a labdajátékkal, még sem nyerhetünk annak mikéntjéről annyira teljes és világos képet, hogy sokféleségéről oly biztosan tájékozódhatnánk, mint pl. a mai labdajátékról.

E játékok legtöbbjét egyáltalán nem ismerjük. A római császárok korában 5 különböző labda volt használatban, u. m. a kicsi, közepszerű, nagy, igen nagy és az üres. A közönséges labdát pila-nak (gör.: πᾶλλα) hívták; ez bőrből vagy szövetből készült, szőrrel volt kitömve és erősen összekötözve. Az u. n.

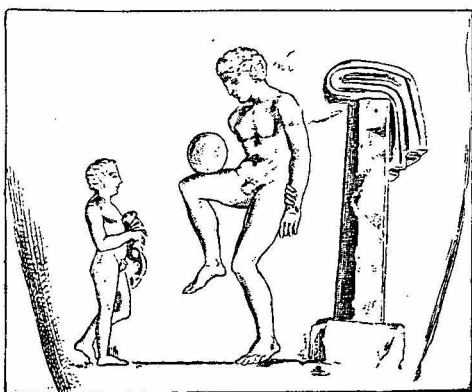
follis egy levegővel telített nagy gömb volt, melyet ököllel, vagy karral ütöttek. Egy harmadik labda volt a pagonica, mely nagyságára nézve a két első között állt s taluval volt kitömve. Az elsőre vonatkozik az alábbi görög talány, mely magyar fordításban így hangzik :

»Egész testem csupa szőr,
A külsőm meg csupasz bőr,
Varrás nyoma nincs rajta.
Sok gyermekkel eljátszom;
Az ügyetlent kijátszom
Észre sem vesz a mafla.«

(Pollux szerint a vesztes félnek azt kellett tennie, a mit a nyertes ráparancsolt.)

Ez a labdajáték nem volt nehéz és fárasztó foglalkozás, azért kedvelték különösen a leányok. Már a híres Nausikaa királyleány szolgálói is labdáztak, miután kimosták és a földre teregették vásznukat, mialatt a fejedelmi gyermek tánczdalokat zengett. Maga Nausikaa jóízűt nevetett, a mint labdája a vízbe esett. Egyébiránt a görög asszonyok és leányok énekszóval és kecses mozdulatokkal szoktak volt labdázni. A phaeak Halios és Laodamas híres labdázók voltak; az egyik magasra dobta, a másik elkapta a labdát, majd felváltva dobtak egymásnak magas kapókat. A kettesben vagy külön játszóik majd ülve, majd állva labdáztak, úgy hogy a labdát a falhoz csapták s tenyerükkel vissza-visszaütötték, míg a földre nem esett. Az ügyes labdázók hármásával állottak fel háromszög alakban s úgy vetették egymásnak a labdát. E játék körülményesebb leírása azonban sehol sem található. Némely játékosok nemcsak a jobb, hanem a bal kezükkel is elfogták s visszadobták a labdát. Arról is tudunk, hogy három ifjú játszott együtt 2—2 labdá-

val. Voltak tréfás labdajátékaik is. Ha többen játszottak együtt, divatban volt az egymás rászédése. A vető valamelyikük felé tartotta a labdát, mintha neki akarná dobni, pedig épen az ellenkező irányban másnak dobta azt. Ha sok fiú játszott együtt, akkor az egyik cselből egy, vagy több labdát vetett közéjük; mindenik akart magának egyet szerezni, ebből aztán valóságos egymásra rohanás és dulakodás keletkezett, a társaság nagy multságára. Az ilyen játék neve harpastum (rohamjáték.)

10. ábra. Labdajáték a palaestrában.

A régiek labdajátéka annyira fejlődött, hogy időfolytán a legváltozatosabb játékok egész sokasága honosodott meg náluk. A 10-ik ábra egy labdajátékgyakorlatot tüntet fel a palaestrában. A későbbi forrásokból értesülünk, hogy egyes műkedvelők valóságos mutatványokkal léptek fel s a labdajátékokban bámulatra méltó ügyességet fejtettek ki. Ez a játék különben az erő és ügyesség gyakorlásának hatalmas tényezője volt. Némely magánházban külön helyiség

volt a labdajáték számára berendezve, a mely fűthető is volt. Ezeket a helyiségeket sphaeristeriumoknak hívták. A görögöknél a labda természetes előkészítője volt a táncznak és dalnak. Rómában a legmagasabb állású emberek között is híres labdajátékosok voltak; így: Scaevola pontifex M., Maecenas, Alexander Severus császár. A világhódító Caesar mindennap labdázott, mi által egyrészt egészséges testmozgást végzett, másrészt szellemét is felüdítette e kellemes szórakozással. Az ifjabb Cato ugyanaz nap, midőn mint consul-jelölt megbukott, a Mars mezőre ment labdázni. Augustus császárról azt beszéli Suetonius, hogy a polgárháború befejeztével lovagló és vívó gyakorlataival felhagyott s a labdázáshoz fogott. később azonban kocsizni és sétálni járt.

Ha a gyermekek künn nem játszhattak, vagy a házi labdajátékba belefáradtak, más multság után néztek; ilyenkor akár egymás között, akár felnőttek társaságában párost és páratlant játszottak, a mi igen népszerű játék volt. Valamelyikük, egy csomó diót babot, mandolát, vagy csigát vett a kezébe, a többi pedig fogadásból találgatta, hogy páros vagy páratlan számú-e az, a mit a kezében tart. Hogy ez nagyon kedvelt gyermekjáték volt, onnan is kietszik, hogy képeiken és domborműveiken sokszorosan előfordúl.

A római fiúk kedvencz foglalkozása volt a diójáték, a mint azt egy, a dióról szóló (de nuce) elegiai vers bizonyítja. Néha 4 dióval játszottak, úgy hogy hármat összetettek a földön s a negyediket úgy igyekeztek a tetejökbe dobni, hogy szét ne lökjék azokat; máskor egy sor diót raktak le a földre s egy ferdén megtámasztott deszkáról szintén diót gurítottak feléjük, hogy egyet a sorból kiüssenek. A későbbi időkben egyes fejtörő s bonyolódottabb játékok is szokás-

ban voltak. Így pl. több három- vagy négyszögű kövecskéből, vagy a legkülönbözőbb figurákból, gyakran pedig összezavart csont- és fabetükből egyes, talányban feladott szavakat kellett kirakni. Az is gyakori dolog volt, hogy a pénzt szélére állítva megpörgették, azután az ujjokkal oly ügyesen kellett azt megérinteniök, hogy az érem állva maradjon. Néha azt is megengedték fiaiknak, hogy a felnőttek példájára nyereszkesdő játékot játszanak, vagy a nagyok e fajta játékaiban részt vegyenek.

Ennyit a gyermekjátékokról. A sokféle ifjúsági játékban, melyeknek egész sorozata látható a régiek edényein és terracotta alkotásain, — s a melyeket az alábbiakban mutatunk be, — gyönyörűen megnyilatkozik a görög természet vidámsága és mozgékony-sága. A játékok azzal az előnnyel járnak, — mondja Plato, törvényei első könyvében, — hogy azokban a gyermekek a maguk hajlamait bemutatják, s némikép elkészülnek jövőendő hivatásukra. A leendő gazda vagy építőmester már gyermekkorában gazdálkodik és házakat épít s azokat a játékszereket, melyeket nevelői a kezébe adnak, kicsi eszközökül használja fel úgy, hogy az igaziaknak pompásan megfeleljenek. Már a gyermekkorban játszva kellett megtanulniök azt a művészetet, melyet majd oda künn fognak biztosan elsajátítani, hogy azt felhasználni tudják; tehát az ácsok már játék közben tanultatják a mérést, meg azt, hogyan kell majd kocsin utazgatniök, épen úgy, mint a leendő harczos a lovaglást s egyéb katonai gyakorlatokat. Ma sem gondolkodunk máskép; még az ifjúsági olvasmányoktól is elvárjuk, hogy gyermekeink munkakedvét czélszerű módon előkészítsék.

Sajnos dolog, hogy két nagyobb ókori munka, melyek a játékokkal foglalkoztak, teljesen elveszett.

Az egyik Suetoniusnak a gyermekjátékról szóló dolgozata, a másik a Galenusé, a labdajátékról. Az utób-
bíról annyit tudunk, hogy szerzője azt mondja, hogy
a felnőtt embernek az a foglalkozás szolgál a leginkább
javára, mely a kezet és szellemet egyszerre igénybe
veszi, s míg az előbbit kifárasztja, ez utóbbinak fel-
üdítésére szolgál. A labdajátékot, mint hasznos és
kellemes mulatságot nagyon ajánlja. Manapság a labda
csak a gyermekek játéka, bár nagynak, kicsinynek
egyenként hasznos s azért nagyon kár azt keveselni.
Sokféle ügyesség nyilvánulhat az egyes játékok kifejlet-
tebb formájában. A testnek a labdajáték különféle
fordulatainál mindig akad dolga, a szemnek mindig
van nézni és mérni valója.

II.

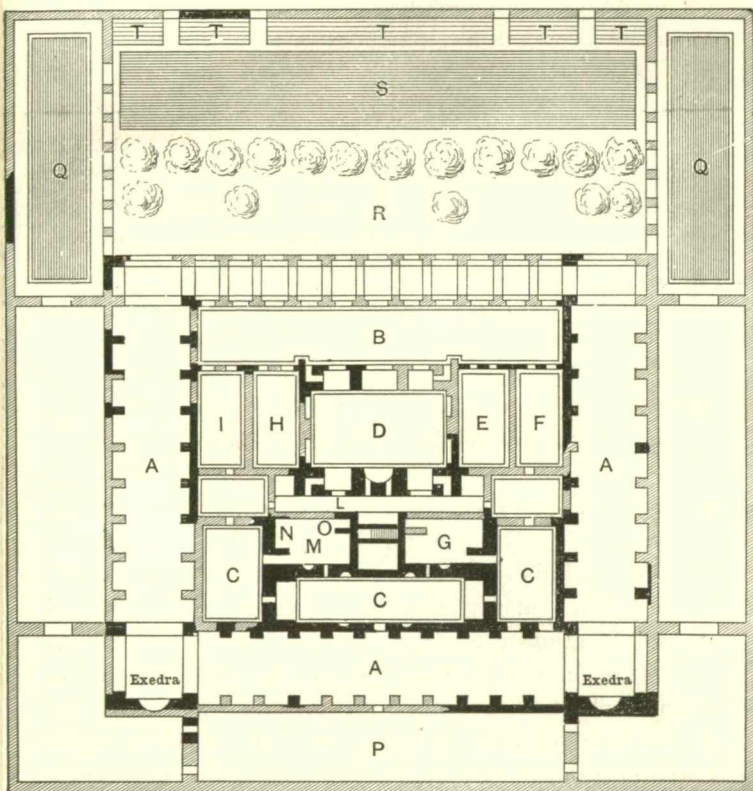
A gyermekek tornajátékai s az ifjak tornaversenye.

Ha a gyermekek elérték 6-ik, vagy 7-ik évöket, a midőn már az iskolázást is meg kellett kezdeniök, az anya egy ügyes rabszolgát kapott segítőül, a ki a gyermekekre felügyelt s elkísérte őket az iskolába, vagy a palaestrába. A fiúk, míg fel nem nőttek, e vezető rabszolga felügyelete alatt állottak. Mihelyt az iskolázás ideje elkövetkezett, a gyermek felhagyott a gondtalan élet örömeivel s komolyabb munkához fogott. Természetesen sok volt az ünnepi alkalom, a mely az iskolába járás épen nem írgylendő terhein könnyített. Ilyen volt pl. a múzsák évi ünnepe, a midőn tanuló, tanító és tanügybarát megkoszorúzott tövel, ünnepies menetben vonult fel Apollo és Athene templomába, hogy az isteni fölségeknek hódoljon. A tornaünnepeken, Hermes szent napjain, egybegyültek a palaestrában, hogy közösen áldozzanak az istenségnek s testi ügyességüket és erejüket tornajátékok- és gyakorlatokban bemutassák.

Tárgyunk keretén kívül esik, hogy behatóan méltassuk a görög és római ifjuság tanításának menetét, csupán csak azt akarjuk kiemelni, hogy nevelésük kettős jelentőséggel bírt, a meunyiben a testre és szellemre egyaránt kiterjedett; az előbbit gymnaszikai, az utóbbit musikai nevelésnek hívták. A művelt népek között a görögök voltak az elsők, a kik fiaikat egységes, következetes és összhangzatos testi és szellemi nevelésben részesítették. A nevelés követelményei az egyes kisebb görög államokban különbözők voltak ugyan, de maga Athenae előljárt nevelési példájával úgy, hogy a tökéletes hellén nevelés nem más, mint az atheni nevelés rendszere, a mely az ókori civilisatio zászlóvivője volt. Sehol másutt nem érvényesült gyakorlatilag az a nevelési elv, hogy t. i. csak éptestben van ép lélek, mint Attika fővárosában, a melynek már éghajlata és természeti viszonyai is olyanok voltak, hogy a lakosságnak testi egészséget, lelki vidámságot és elevenséget biztosítottak s az emberek szabályos physical és szellemi kifejlődését megkönnyítették. Minden, még a legdurvább ókori nép is a testi erő hatalmas kifejlesztésére törekedett, de annak mértékét a gyermekekkel, ifjakkal és férfiakkal szemben az athenaei találta el a legbiztosabban.

Egyébiránt az önérzetes görög nép élete, mint azt a történelemből tudjuk, nem volt más, mint egy hatalmas verseny. A fiatalabb fiuk testgyakorlata játékszerű volt csupán. A főtényező náluk a táncz volt, vagyis az egész testnek rhythmikus mozgása s a jókedv és csín kifejtése. E régi táncznál nem a körben forgás volt a fődolog; a lényege énekkel és zenével kísért ügyes mozdulatokban állott, a miben már a homerosi hősök fiai és leányai is résztvettek.

Ennél a táncznál azonban sokkal testedzőbbek voltak a palaestrák játécai, a hol az ifjúság vidáman foglalkozhatott s némileg megédesíté iskolai tanulmányait. (A régi mythos szerint Palaestra Hermes leánya volt s legelőször ő hozta be Arkadiába a

11. ábra. Az ephesosi gymnasium alaprajza.¹⁾

tornamutatványokat. Lucianus azt mondja, hogy maga Apollo Hermest tartotta a legjobb tornatanítónak, a ki mint az ifjúság istensége, éppen olyan ruhát viselt.

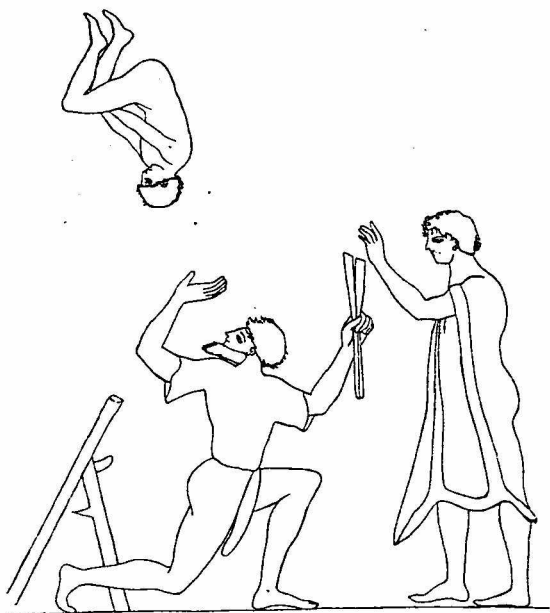
¹⁾ A betűk magyarázatát lásd a könyv végén.

mint az ifjak epheboi.) A palaestra a fiúk számára rendelt tornahelyiség volt; a gymnasium azonban nem a kezdők számára volt berendezve, hanem oly ifjak, sőt férfiak iskolája volt az, a kik a palaestrában már előkészületeket tettek. A palaestra épületéről és annak berendezéséről Vitruvius római építész művében olvashatunk, bár ő sem adja annak általános képét, a mennyiben egy bizonyos meghatározott görög palaestra lebegett szemei előtt (A 11. ábra az ephesosi gymnasium alaprajzát mutatja be.) Vitruvius a többi között így beszél: »A palaestrának hoszúkás négyszögű s oszlopokkal ellátott udvarai vannak, melyeknek kerülete mintegy 2 stadion hosszúságot tesz ki. Ezeket a görögök diaulosnak hívták. Ez oszlopcsarnokok közül 3 egyszerű volt s a negyedik, mely délnek nézett, kettős, hogy az erősebb szél a belső részébe ne hatolhasson. A többi 3 oszlopcsarnokba tágas termek nyíltak, melyek ülőkékkel voltak ellátva, a hol a philosophusok, rhetorok s olyan emberek, a kik csupán szellemi szórakozást kerestek, ültek és vitatkoztak. A kettős csarnokhoz azonban a következő helyiségek tartoztak: az ephebeum, mely a telek közbülső részét foglalta el; ez egy igen nagy, ülőhelyekkel ellátott terem volt, egy harmadrészszel hosszabb, mint szélesebb. E mellett jobbra volt az u. n. coryceum s ezután a conisterium. A conisterium mellett, a csarnok fordulójánál volt a hideg fürdő, görögül lutron. Az ephebeum balján volt az elaeothesium, azután a frigidarium s e mellett a csarnok másik folyosója, a mely a fűtőházba vezetett. A frigidarium másik részén volt a boltíves gőzfürdő, melynek hossza kétszer akkora volt, mint a szélessége. Ennek sarkán egy, az előbbi leírás szerint berendezett laconicum és azzal szemközt a melegfürdő

volt.* A fedett versenytérnek, úgy szintén az udvari helyiségeknek talaja fel volt ásva s vastag homokréteggel beborítva. A gymnasiumok helyének kiválasztásánál, annak természeti szépségére is igen sokat adtak, rendszeren erdő, vagy kert és folyóvíz közelében építették. Az elisi gymnasium a Peneios vize mellett épült, a korinthusi pedig a Lerna forrásánál; a vízben szűkölködő athenaeiek mesterséges vízvezetékkel segítettek magukon.

Athennek a virágzás korszakában 3 gymnasiuma volt: az akademia, a lykeion és a kynosarges, mind a három kívül esett a városon. Az első 6—8 stadiumnyira volt éjszaknyugat felé, a második a várostól keletre az Ilissus mellett, a harmadik a megelőző közelében volt s a nem szabadszülöttek, illetőleg a nem polgárnőtől származó ifjak számára volt rendelve; Themistokles idejétől ez a megkülönböztetés megszűnt. Palaestrák is meglehetősen számban voltak Athenaeiben, a melyek javarészt közkölségen épültek s építőik, vagy a bennök működő tornatanítók nevére neveztettek el. E tornatanítók — paidotriboi — a gyermekek gymnastikai nevelésének főintézői voltak. Vannak edények, a melyeknek domborművei ilyen mestereket ábrázolnak, egyik kezükben fenyítő eszközökkel, minők a bot, ostor, korbács, vessző; a másikon olajfa-koszorúval a győztesek megjutalmazására. Ezek tanították a gyermekeket, azok korához mért óvatossággal, úgy hogy a gyengébbek és fiatalabbak könnyebb, az idősebbek nehezebb mutatványokat végeztek. A nehezebb gyakorlatokat különben először maguk a tanítók csinálták meg, vagy segédekkel végeztették. A délutáni órák arra voltak rendelve, hogy a görög és római ifjak a palaestrába menjenek, ott izmosodjanak és üdülést keressenek.

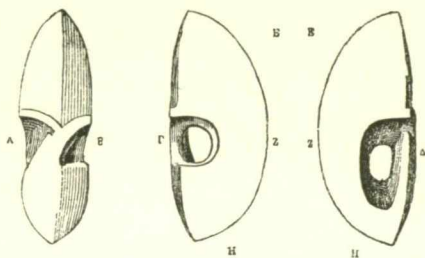
Nem kell azonban azt gondolni, hogy határt nem ismerő heveséssel tornáztak, az unalomig, vagy ki-merülésig, sőt ellenkezőleg, a tanításnál arra ügyeltek, hogy a tornázás bizonyos könnyedséggel történjék. A délelőtti iskolai órák elmúltával szabad idejük volt a fiúknak, a midőn valami könnyű dologhoz fogtak, kis játékaik után néztek, versenyre keltek a kö-

12. ábra. Magasugrás.

télhúzásban, vagy labdázni mentek. Könnyebb testgyakorlatok voltak: az ugrás, diskos-dobás és a kisebb dárdavetés, melyek már a homerosi korban is előfordultak. A gyermekek természetes hajlandósággal viseltettek a futás és ugrás iránt, ezek ugyanis a könnyedség, gyorsaság, feszítő erő és biztosság elő-

gyakorlatai voltak, a mit azután a palaestrában szabályszerűen kifejtettek. Eleintén az egyszerű magas- és távolugrásban tökéletesítették magukat, később súlyzókkal és nyaklókka ugrálva igyekeztek nagyobb erőt kifejteni. Ezek a súlyzók kő-, vas-, vagy ólomnehezékek voltak fogantyúkkal ellátva, különböző nagyságban, az ugrók testi erejéhez alkalmazva. Ug-

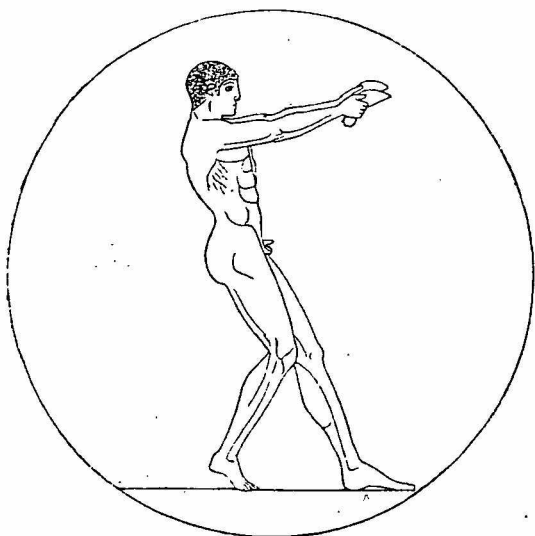

12 a) Az ugrásnál használt súlyzók.

rás közben kezeikkel lendületet adtak testüknek, a szükséghez képest előre, vagy hátrafelé nyújtva azokat, hogy az egyensúlyt megtarthassák (l. a 12. és 12. a) ábrákat) s nagyobb távolságra ugorhassanak. Az ugró rudakat a régiek nem ismerték.

Hasonló módon vonzotta az ifjakat a futás, a mely a legegyszerűbb neme a tornázásnak. A legrégebb módja eszközök nélkül – néha versenyfél nélkül is – ment végbe s előfordult a görögök nagy nemzeti játékain is. A nemzet apraja – nagyja egyaránt kedvelte. A spártai ifjak futó pályái – dromos – gyakorlóterek voltak, tulajdonképeni tornaiskola nélkül. Az igazi futópálya neve stadion, egy 600 lépés hosszú, homokkal beszórt terület úgy, hogy a futók lába belesüppedt. Ezen a pályán végig futhatott minden erős és egészséges fiú, nagyobb megerőltetés nélkül.

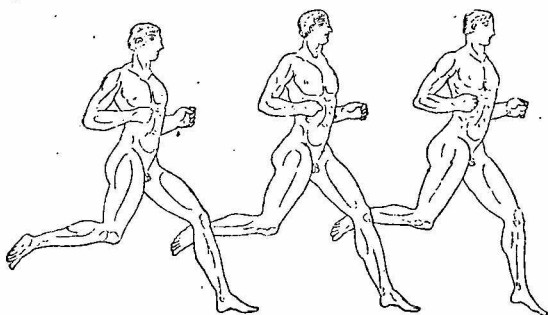
Az edzettebbek oda-vissza megfutották ezt az utat, a mi már nagyobb dolog volt. Még nagyobb erőfeszítésbe került a lóverseny-pálya befutása, a mikor a stadiont oda és vissza kétszer-kétszer kellett beszaladni, mint a hogy az a lóversenyeknél történt. (13. ábra.) A huzamosabb futásnak az ideje nem volt kikötve, a mennyiben ez a gyakorlat rendkívüli erőt, biztos lélekzetvételt, kitartást és gyorsaságot tétele-

13. ábra. Súlyzókkal ugró ifjú.

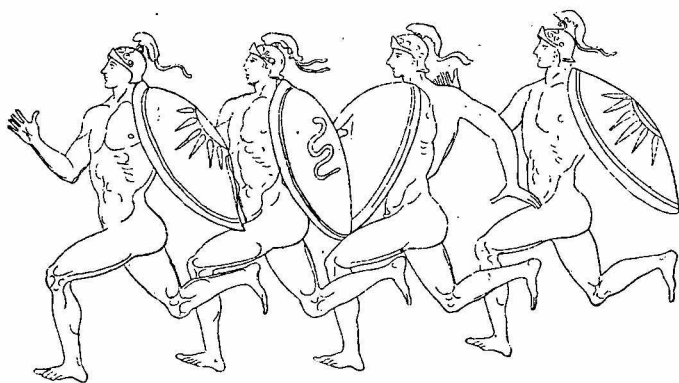
zett fel. A régibb időkben a futók kötényt kötöttek maguk elé, de később egész mezítelenül versenyeztek. A spártai ifjak e szavakkal biztatták egymást futásra: Vagy vedd le ruhádat és játszszál velünk, vagy takarodjál innen! Az egyszerű futók a stadion szélétben balról jobbfelé futottak, míg a hosszanfutók a közönséggel szemben állottak fel s úgy eredtek

futásnak. A fölállításnál a sors döntött; rendszeren hárman-négyen állottak sorba versenyezni.

14. ábra. Tartós futás a panathenaeán.

Képünk (14. ábra.) egymás nyomában rohanó alakokat tüntet fel. Úgy látszik, hogy addig futottak,

15. Fegyveres futók a panathenaeán.

mig a fölvert por egészen el nem lepte őket. Azonban felfegyverkezve is futottak az ifjak. A 15. ábrán

4 ifju látható, kik sisakkal és harci pajzsokkal ellátva versenyeznek. A győztes az volt, a ki a megismételt futás alkalmával megelőzte a többi. Az ilyen test-edző gyakorlatokból tudjuk magunknak megmagyarázni azt, hogy Pheidippides 28 mértföldet 2 nap alatt bejárt s csak így érthetjük meg, hogy a marathoni hősök 5000 lépésnyi távolságból futva rohanták meg az ellenséget, úgy hogy a persák örülteknek nézték őket. Személyes bátorság és gymnastikai edzettség szokta volt biztosítani győzelmüket az ellenség felett.

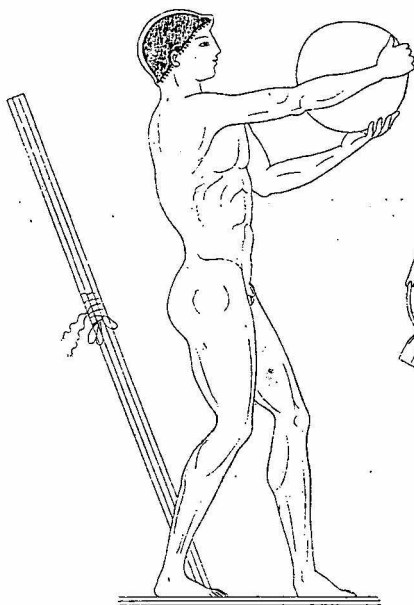
Homeros Odysseust, midőn az a phaeakokat a korongvetésben messze fölülmulta, e szavakkal jellemzi:

Mond s palástostul helyből felszökve tekét kap,
 Nagyszerűbbet, vastagabbat, jóval nehezebbet,
 Mint a milyennel az országnak daliái tekéztek;
 Ezt izmos kezeivel körülcsóválva hajítá
 Bongott a tekekő; szörnyedten kussada földre
 A hosszúvezős és részvételbe szerelmes
 Phaeak nép zuháján, mely gyorsan iranva kezéből
 Mindnyájok jelein túlszállott. Megjelelé azt
 Ember képében és mondá kékszem Athenè:
 Oh vendég, jeledet vak is elkülönözheti kézzel
 Megtapogatva, mivel nincs összevegyülve azokkal,
 Sőt igen elválnak! Te ugyancsak bízhatol ebben;
 Ezt egy phaeak sem közelíti meg, át se hajítja!¹⁾

A diskosvetés szintén kedvelt gymnastikai gyakorlat volt már a mythosi hőskorszakban is. A gyermekek csak 10 éves koruk után fogtak ehhez a játékhoz, korongjuk kőből, vagy nyers vasból készült és természetesen sokkal könnyebb volt, mint az ifjak- és férfiaké, a mely lencseformájú érczkorong volt, mintegy tíz hüvelyknyi átmérővel. A diskost balkezükbé fogták alól s a jobbal biztos helyzetbe igazí-

¹⁾ Szabó J. ford.

tották, azután meglóbálták és kidobták. Ez a játék a vállizmokat, az újjak feszítő erejét és a szemmértéket egyaránt erősítette. A diskosvetés a stadionban történt, a hol ki volt jelölve a dobás célpontja, ha azt eltalálniok sikerült, nyertesek lettek. (16. ábra.)

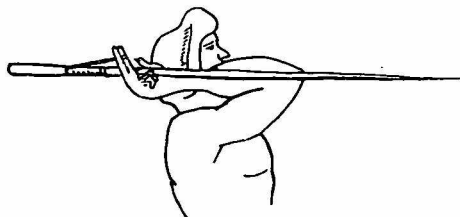

16. ábra. Korongvető.

Ehhez hasonló gyakorlat volt a dárдавetésakontion. — Egy tompavégű rudat kellett a meghatározott célba dobni vízszintes, vagy ferde irányban. Maga a rúd rövid volt, a dárдавég azonban hosszú és vékony sodronnyal bevonva, mint a 17. és 18. ábra mutatja.

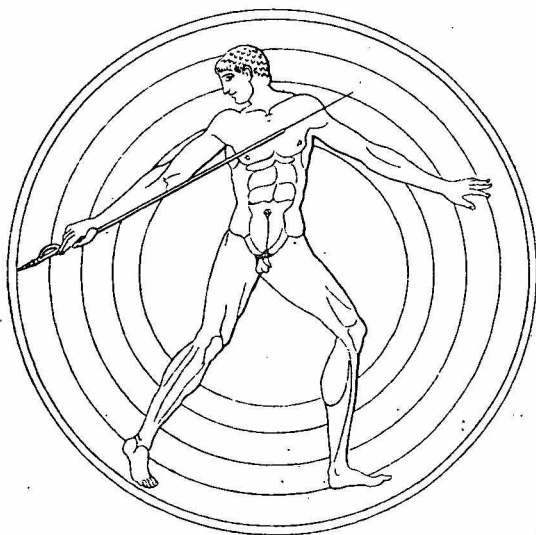
A gymnasiumban épen úgy, mint a palaestrában többnyire rendszeres tornagyakorlatokat folytat-

tak. Ezek a gyakorlatok nemcsak arra voltak szánva, hogy a gyermekeket megedzzék, hanem hogy bátor-

17. ábra. Vízszintes dobás.

ságukat és kitartásukat is neveljék. Különösen fontos dolog, hogy ezek a tornagyakorlatok az erővizsgálat

18. ábra. A dárda magasra dobása.

tárgyai voltak s a fellépők versenyszerűleg megmérkőztek egymással. Nem volt azonban megengedve,

hogy a küzdők egymásnak fájdalmat okozzanak, hogy egymásra szabályellenes ütlegeket mérjenek, vagy épen tépjék és harapdálják egymást. A néző közönség ügyelt arra, hogy a küzdő felek szabályos helyzetben maradjanak, szép, ügyes mozdulatokat tegyenek s így fejtsék ki testi erejüket. Minden fordulatnak és fogásnak művésziessnek kellett lennie. E küzdelem a kiváló, nemes és nyugodt lelkület iskolája volt. Igen természetes, hogy a fiúk nem vettek részt mindenfajta küzdelemben, mert a dolgok nehezebbje az ifjak- és férfiaknak volt föntartva. A mesterek a tanítványok életkorát figyelembe venni tartoztak s lassankint, fokozatosan nehezíteni gyakorlataikat. A versenybirkózás megkezdése előtt bekenték testüket olajjal s homokkal hintették be, vagy meghevertek a homokbuczkán.

Ha beható figyelemre méltatjuk e küzdelmeket minden jelenetükön keresztül, a vesztes fél teljes legigázásáig, a mint azokat a hagyomány és művészet élénk állítja, bizonynyára elcsodálkozunk felettök, mint azt a skytha Anacharsis tévé, kit Lucianus előadása szerint Solon vezetett el a görög tornaverseny terére. A skytha utazó t. i. ezeket kérdezé: »Mond meg nekem, óh Solon, mit akarnak ez ifjak? Némelyek általfogóznak, azután lábast adnak egymásnak, mások ellenben meghevernek a porban, mint a disznók. Láttam továbbá, hogy a mint levetköztek, megkenték testüket olajjal s megdörzsölték egymást sorjában. Erre azonban nem tudom, mi jutott eszökbe, mert egyszerre lehajtott fővel egymásnak rohantak s homlokukkal összezsaptak, mint a bakok. S ime! az egyik felemeli a másikat lábainál s elejti, majd ráveti magát s nem engedi, hogy feltápáskodjék; hanem még jobban a piszokba nyomja, végre körül-

kulcsolja testét lábaival, könyökeit torkába szorítja s szánalmas módon fojtogatja. Emez pedig vállait kopogtatja s úgy látszik arra kéri, hogy valamiképen meg ne fojtassa. Az olajat minden kínélet nélkül úgy bepiszkolják magukon, hogy az ember nem is veszi észre, hogy be volnának kenve. Valóban nevetséges látvány, a mint a piszoktól és izzadtságtól ellepve, ángolnák módjára kisíklanak egymás kezei közöl. Mások ismét ugyanazt teszik az udvar szabad terén, a hol azonban nincs piszok. Ott ugyanis igen sok homok van buczkákba rakva, a mivel egymást bedörzsölik, vagy megdobálják; úgy tesznek, mint a porban fürdő kakasok, nyilván azért, hogy küzdelem közben annál nehezebben csúszhassanak ki, hiszen a homok a test csúszamlósságát megszünteti s így szárazon könnyebben markolhatják meg egymást. A kik amott állanak s már be vannak dörzsölve homokkal, szabadon ütlegetik és rugdalják egymást. Van itt egy szegény ördög, kit ököllel úgy állon ütöttek, hogy tele lett a szája vérrel és homokkal s talán a fogait is kiköpi; az archon azonban még sem szünteti meg köztük a küzdelmet, sőt még jobban egymásra ingerli őket s megdicséri azt, a ki oly erős csapást mért a másikra. A másik oldalon egy csomóba verődnek s úgy tesznek, mintha versenyt akarnának futni, de mégis egy helyben maradnak, magasra ugrálnak s megrugdalják a levegőt. Mégis szeretném tudni, mire való mindez; én azt hiszem, hogy ez a foglalkozás az örültek viselkedéséhez hasonlít s nem egy könnyen bizonyítható játék be nekem, hogy ezek az emberek teljesen ép-eszűek.

A csodálkozás eme tréfásan hangzó szavaira Solon ezt a tanulságos feleletet adta: »Testüket a következő módon neveljük. Levetköztetjük őket, mi-

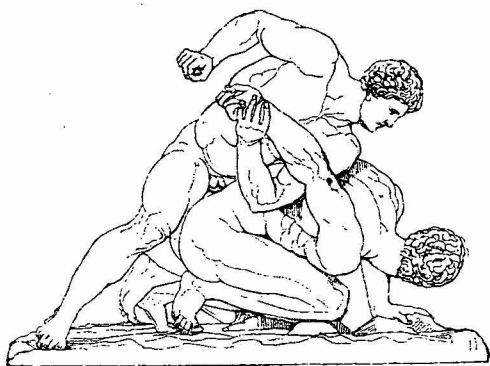
helyest egy kissé megerősödnek és izomcsomók fejlődnek testükön s legelőbb is a levegőhöz szoktatjuk, hogy az időjárás változásaival megbarátkozzanak, hogy daczoljanak a nyomasztó hőséggel és dermesztő hideggel egyaránt. Azután olajjal megkenjük s mintegy megpuhítjuk őket. Szinte bajos elhinni, hogy míg a nyers bőr olajjal megkenve nehezebben szakítható el és sokkal tartósabb, addig az eleven ember bőre, olajjal ne volna jobba tehető. Azért különféle gyakorlatokat hoztunk be s mind más és más mesterek által taníttatjuk; az egyik az ökölharczot, a másik a birkozást adja elő, úgy hogy ők megtanulják a kitartást s az ütlegelőkkel szemben való fellépést, de nem a legyőzetés félelméből való visszavonulást. Ily módon az ifjúság számára kétszeres előnyt biztosítunk, mert egyrészt veszedelem idején bátrak lesznek és nem fogják kímélni saját testöket, másrészt pedig testi erejük és szívósságuk is fokozódik. Azok ellenben, a kik küzdelem közben testüket egészen összegörbítik, megtanulják a könnyű esést és a gyors felkelést, megtanulják azt is, hogy kell az ellenfélt megtaszítani, átnyalábolni, tagjait csavarni, fojtogatni és magasra emelni, a mely gyakorlat szintén nem haszontalan, sőt azzal a nagy előnnyel jár, hogy az így megedzett test kevésbbé lesz érzékeny s annál kitartóbb. Egy másik előnye pedig az, a mit szintén nem lehet kicsinyelni, hogy ifjaink már most oly ügyességre tesznek szert, hogy ezeket a gyakorlatokat háború esetén czélszerűen felhasználhatják. Mert nyilvánvaló, hogy az ilyen gyakorlott ember, ha az ellenséggel birokra kerül a sor, lábai alávetésével hamar a földhöz vághatja azt, vagy ha maga leesett, hirtelen ismét talpra fog ugrani. Végre mindezzel a fegyveres harcra számolunk, mert meg vagyunk győ-

zódve, hogy összehasonlíthatatlanul jobb szolgálatot tesznek az így begyakorolt ifjak, mint a többiek valamennyien, ha mi az ő mezítelen testöket a tornázás által hajlékonyabbá, erősebbé harczképesebbé, fűrgébbé, izmosabbá s ez által az ellenségre nézve félelmetesebbé tesszük.*

Arra a szokásra vonatkozólag, hogy testüket homokkal dörzsölik be, Solon a következőket mondja tanítványának: »Halld csak tovább, hogy miért használják oly nagy mértékben a port és a sarat, a mi neked oly nevetségesnek tűnt föl. Először is azért, hogy a küzdők ne essenek fölöttébb kemény talajra, hanem puhára, minden veszély nélkül; továbbá az izzadó test az iszapban oly csuszamlós lesz, mint az ángolnái, a melylyel előbb összehasonlítottad, a mi szintén nem haszontalan és nevetséges dolog, hanem a testi erőt és rugalmasságot növeli, ha aztán egymást erősen meg akarják markolni és síkos testüket egykönnyen el nem bocsátani. S elhiheted nekem, hogy nem oly könnyű dolog valakit magasra emelni, a kinek teste olajjal homokkal és izzadtsággal van bevonva, s a ki arra igyekszik, hogy elejtsed, vagy kezidből ki akar síklani. — A homok arra való, hogy küzdelem közben a test sikamlósságát megakadályozza.

Mert miután a nedves agyagban megtanúlták a csúszós és könnyen síkló testet erősen tartani, azt gyakorolják, hogy miként csúszhassanak ki magok annak a kezeiből, a ki őket le akarja győzni, bárminő szorongatott helyzetbe kerülnek. Egyébiránt úgy látszik, hogy a bőrre szórt homok az erősen beálló izzadást is csökkenti, a mi erőkiméléssel jár, míg egyszersmind a légáramlattól is megóv, mely ha a megtágult, vékony bőrt éri, könnyen a test ártal-

mára lehet. Azonkívül leviszi a piszkot s a férfit takarosabbá teszi. Szeretnék neked az összehasonlítás kedvéért egy sápadt s az árnyékban nevededett ifjat szembeállítani egy nekem tetszetőssel azok közül, a kik a Lykeionban iskoláznak, s a mint ez utóbbi magát a sártól és homoktól megtisztította, megkérdeznék, hogy a kettő közül melyikhez szeretnél inkább hasonlítani. Én biztosan tudom, hogy te rögtön, első tekintetre, a nélkül, hogy a kettő képességeit vizsgálnád, kijelentenéd, inkább legyek

19. ábra. Birkózás.

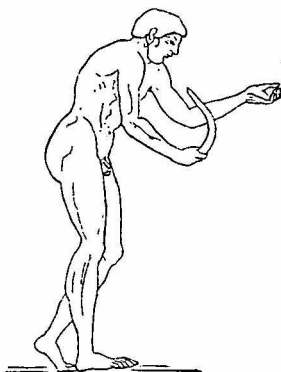
erős és telt, mint elkényeztetett, álmos és halavány, mert az ilyennek nincs vére, vagy mind a belső részei felé szorúlt.* Lucianus közlése Solon s ama előkelő skytha ifjú beszélgetéséről, ki hosszabb ideig tartózkodott Görögországban önmívelődési célból, elég világos képét állítja elénk a görög versenytéren folytatott küzdelmeknek. Képünk (19. ábra) 2 ilyen küzdő ifjút ábrázol, kiknek egyike a földre van teperve, de arra igyekszik, hogy ismét talpra álljon. Számos művészi fogással éltek a birkózók, mindegyik iparkodott ellen-

felét a földhöz vágni s a küzdelmet a földön hemperegve tovább folytatták mindaddig, míg az egyik ki nem jelentette, hogy le van győzve. A görög torna-helyiségekben arról is gondoskodva volt, hogy ele-

20. ábra. Bőrvakarók.

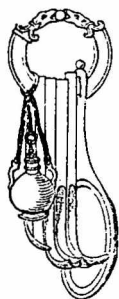
gendő fürdőhely is legyen, hogy a küzdők a verseny befejeztével megtisztítkozhassanak. Az egyes fürdőhelyiségekről már tettünk említést. Gyakran megtörtént, hogy poros és piszkos kezüket vakaróvassal, u. n.

21. ábra. Egy strigilonnal tisztító ifjú.

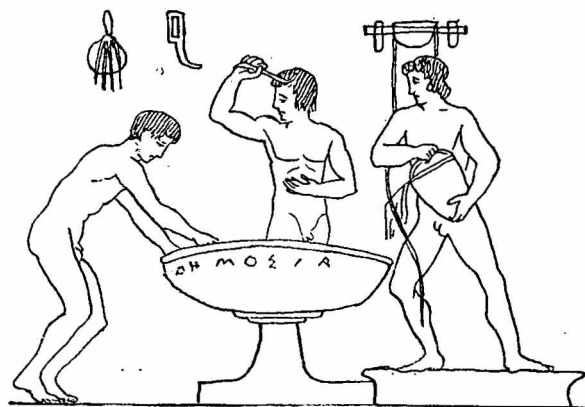
strigilonnal tisztogatták. Ez a strigilon, mint a 20. ábra mutatja, kanálforma csont-, vas-, vagy bronz eszköz volt fogantyúval ellátva, melybe kezüket bedughatták, a penge meg volt hajlítva öblösen; hogy

azzal a piszkot és izzadságot letisztítják a testről (21. ábra.) Ezt a vakarót használat előtt olajba mártották. A pompejii fürdőkben a fürdésnél használatos esz-

22. ábra. Fürdő-készlet.

közöket is megtalálták; a 22. ábra egy olajedényt, strigilont és tükröt ábrázol. Fürdés alkalmával az

23. ábra. Gyakorlat után tisztító ifjú.

ellentelek a legnagyobb készséggel segédkeztek egymásnak, különben a fürdőknek rendes szolgálószemélyzetük volt, a kik a közönség rendelkezésére állottak.

A nyilvános fürdők víztartó medenczéin lévő feliratok útbaigazítással szolgáltak a fürdő használatára nézve. (23. ábra.)

Az ifjúság ötszörös tornagyakorlata — pentath-

24. ábra. Az ökölharczos felszerelése.

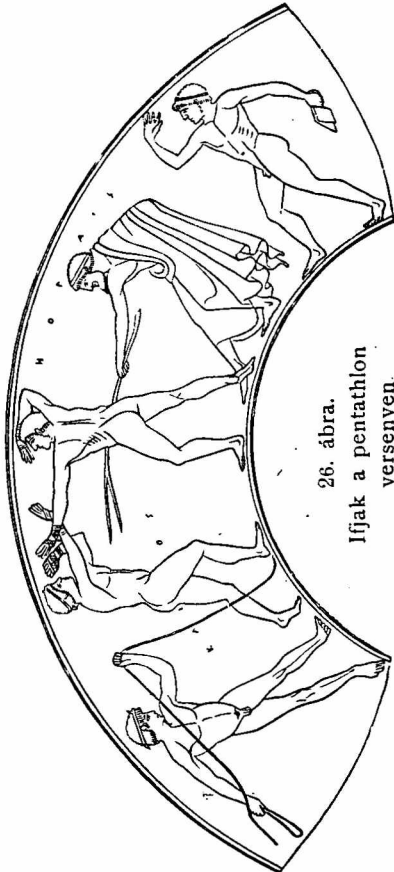
lon — a következő volt: ugrás, futás, diskosvetés, dárdahajítás és birkózás. Az ökölharcz nem tartozik szorosan ezekhez. Ez utóbbi felfegyverezett ököllel való küzdelem volt, a melyhez a fiúk valószínűleg csak 14

25. ábra. Az ökölharczos, a mint olajjal bekenik.

éves koruk leteltével foghattak akkor is csak úgy, ha teljesen kifejlett testi erővel bírtak. A 24. ábrán láthatjuk, hogy miként voltak az ifjak öklei bőrrel körülköthözve, a mely szegfegyekkel volt ellátva, vagy

ólomsúlyokkal béleelve. Az előbbi ábra (25.) egy felszerelt ökölharczost mutat, a mint testét egy szolga (aleiptes) kenegeti. A birkózás és ökölharcz nehéz gyakorlataiból állott az u. n. pankration, azaz a bir-

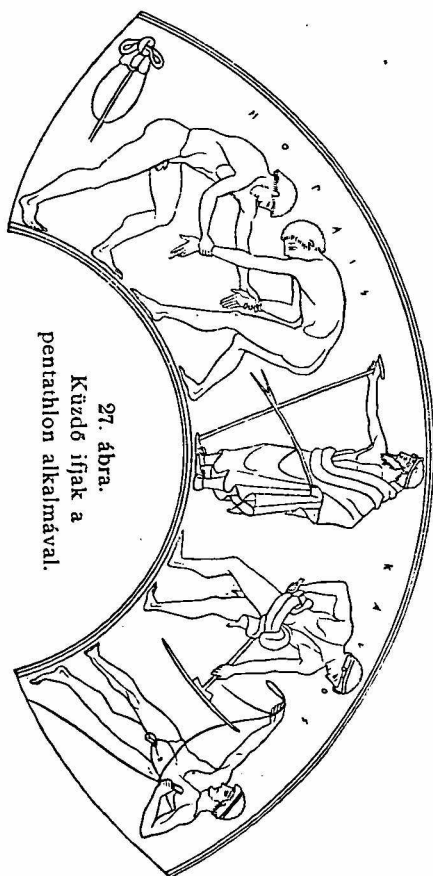

26. ábra.
Ifjak a pentathlon
versenyen.

kozás legmagasabb foka, melynél füleiket is bekötözték hogy a súlyos ökölcsepások ártalma ellen megvédjék magokat.

A tornaversenyek illetén rendszerének, mely a testi erő és ügyesség kifejtésére volt rendelve, tehát az u. n. agonistika-nak folytatása volt a későbbi időkben az athletika s maga a pankration, mely az athléták mérkőzése volt.

27. ábra.
Küzdő ifjak a
pentathlon alkalmával.

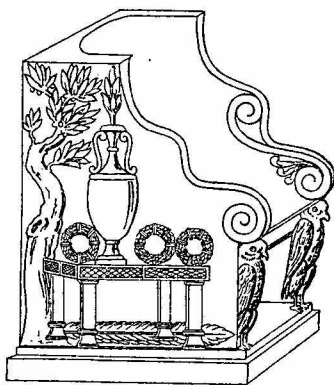
Ezekről azonban más helyen szólunk. Most az ötös versenyről, azaz a rendszeres pentathlonról em-

lékezünk meg, a melynek könnyebb alakja is nagy ügyességet, nehezebb gyakorlatai pedig edzett testi

28. ábra. A verseny vezetője egy ifjút megkoszorúz.

erőt feltételeztek. A művészeti maradványok erről is

29. A versenybíró széke.

tájékoztatnak bennünket. Képünk (26. ábra) a paidotribet mutatja be, a mint 2 ifjú versenyét intézi. Bal-

ról látható egy negyedik alak, a ki az ugrási távolságot méri ki. A mester mögött egy érdeklődő ifjú áll. A 27. ábra közepén szintén egy tornatanító ügyel a tőle balról birkozó ifjakra, míg jobbról 2 szolga foglalkozik; az egyik a földet ássa fel porhanyóra, a másik zsinórral a kezében a távolságot látszik ki-mérni.

A pentathlon a görögök legszebb és legelterjedtebb tornagyakorlata volt. A versenyjátékok utolsója a birkozás volt, a többiekén kívül ettől függött a teljes siker. A nézők tömege a legnagyobb érdeklődéssel leste a döntő pillanatot, mely ezt a lovagias és látványos küzdelmet befejezte s az ötös verseny győztesének a kitüntetést megszerezte. De nem csak a gymnasiumban, hanem különösen az ünnepeken mint pl. az eleusinián és panathenaeán is folytattak az ifjak pentathlont. A 28. és 29. ábrák egy győztes ifjú megkoszorúzását s a versenybíró támlásszéket mutatják be. A szék oldalán van az asztal koszorúkkal és egy amphorával megrakodva, annak az oldalán a sz. olajfa, melynek olaja megtölti az edényt, a mit a győztes kap ajándékkul; az előtérben 2 baglyot látunk, mint Pallas Athene tulajdonát.

Az ifjak gymnastikai versenyéhez tartozott a fáklyával futás is. Pausanias előadása szerint az Akadémiában volt egy Prometheus-oltár, innen eredtek futásnak az ifjak, égő fáklyákkal kezökben. be a városba. Ennek a versenynek vallásos eredete és jelentősége volt; a győztes az lett, a kinek a fáklyája futás közben ki nem aludt. Ha az első futó fáklyája elaludt, a második kapta a győzelmi babért, ha ez is úgy járt, akkor a harmadiké lett a jutalom, ha pedig minden fáklya kialudt, akkor senki sem kapott versenydíjat. (31. ábra) A hellén ifjúság torna-

gyakorlatai a palaestrákban kiterjedtek a fegyverforgatásra is, úgy hogy az ifjúság már idejekorán előkészült hazája védelmére, a mennyiben határozottan katonai nevelést kapott. A versenytér arra való volt, hogy ott az ifjúság testi erejében gyarapodjék s megszokja a szigorú fegyelmet, továbbá, hogy személyes bátorságra és önbizalomra tegyen szert, hogy megismerje az összetartozás érzetét s a testvériséget a fegyverközösségben, hogy híven szeresse hazáját s azt a veszély napjaiban karjával meg is tudja védeni. Ott tanulták meg azt, hogy az emlírti javak legne-

30. ábra. Futás fáklyával és birkozás.

mesebbike a szabadság, s hogy mi az önuralom és az önbecsület érzete. Minden városkának volt egy-egy gymnasiuma, egy tornaiskolája, nyilvános kertje nagy gyakorlótérrel; e nagy kiterjedésű pázsitos helyeket árnyas fasorok szeltek át s nyitott csarnokok vették körül, felékesítve ama istenségek oltárai- és szobraival, kiknek oltalma alatt nevelték az ifjak testi erejét és szépségét. Nem tekintve a korkülönbséget a gyermeknek, ép úgy, mint az ifjú- és férfiúnak bőséges alkalmak nyíltak a magához hasonlókkal megmér-

közni s a verseny ingere folytán izmait harczkészen tartani. Ezek a mindennapos gyakorlatok megakadályozták a hiábavaló érzelmek fellobbanását az ifjúság szívében s visszatartották azt az ártalmas képzelődéstől.

A görögök abban az igaz meggyőződésben, hogy mindama kellékeket, melyek őket a versenyre képe-sítik, t. i. az izomerőt, széles mellüket, arányos és szép tagjaikat, éneklő hangjokat, isteneiknek köszönhetik, nem csupán a termés első zsengeivel, vagy nyájaik legszebb állataival áldoztak az istenségek ünnepein, hanem különösen az által is, hogy örömmel vettek részt a test és lélek mindennemű verseny-gyakorlataiban. Különböző korú emberekből álló énekkarok keltek ez ünnepi alkalmakkor egymással versenyre. Az öregek, férfiak és gyermekek hármaskara felváltva énekelt buzdító harci dalt. Az öregek pl. így kezdik éneküket:

»Voltunk mi egykor fiatal férfiak, telve jókedvvel és erővel!«

Erre a férfiak csoportja így válaszol:

»De mi azok vagyunk, próbálja csak meg valaki ha kedve tártja.«

Mire a gyermekkar ezt énekli:

»Mi pedig a jövőben sokkal jobbak leszünk!«

A régick hite szerint még az alvilágba költözött árnyak is a versenyjátékokban találják minden örö-müket. E tárgygyal különös előszeretettel foglalkoztak a költők. Innen magyarázható meg a síremlékeken a gymnastikai versenyjátékok és gyakori művészi ábrázolása.

III.

Sport és vadászat.

Ha az atheni ifjak elérték 18-ik évöket, akkor ünnepélyesen a felnőttek — epheboi — sorába léptek s a szavazó polgárok jogaiban osztazkodtak. Az ünnepélyes felavatás áldozattal kezdődött. A pap levágta ollóval az ifjak hosszú haját s az oltáron égő lángok közé vetette. Ugyanekkor öltötték fel a fiatalok a rövid katona-köpenyt — az u. n. chlamyst, — a melyet jobb vállukon, vagy mellükön kapcsoltak össze s fegyveres díszben, az oltár előtt letették azt az ősrégi formájú esküt, a melylyel a törvények iránt engedelmességet, a vallás iránt tiszteletet s a haza szolgálatában vitézséget fogadtak.¹⁾ Az ezután következő két esztendő alatt az ifjúság nehezebb előkészítő szolgálatot teljesített, mielőtt polgárjogait a gyakorlatban is érvényesíthette volna. A határőrség egy részét az ifjakból állították ki, vagy pedig az egyes

¹⁾ Rómában az ifjak nevelése a 17-ik évvel véget ért, a kik ezúttal levetették az eddig viselt biborszegélyes gyermekköntöst s fölvették a férfiakat megillető fehér tógát. Oly rendszeres gyermeknevelést, mint a minő Athenben divatozott, Rómában egy korszakban sem találunk.

városokba osztották be őket, a hol helyőrségi szolgálatot teljesítettek. E minőségekben hosszú menetgyakorlatokat tettek, hogy megismerjék Attika vidékét, tanulmányozzák az utakat, lapályokat és hegyeket, különösen a Parnest és Pentelikost s gondoskodjanak a közbiztonságról. A határszéli őrházakat és várakat szintén ők foglalták el s hozzászoktak a gyakori hadgyakorlatokhoz s a szabadban és sátrak alatti táborozáshoz. Mihelyt betöltötték 20-ik évöket, kötelesek voltak a háborúba menni, az ország határain túl is. Ez az ú. n. ephebia, az élet iskolája volt.

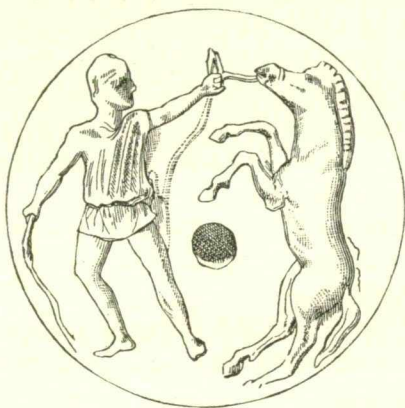
A palaestrában megkezdett tornagyakorlatokat a Lykeion gymnasiumban folytatták, a mely a három legrégebb gymnasium között különösen a katonai nevelés céljaira volt berendezve. Itt a régi gyakorlatokon kívül a vívást és lovaglást is megtanulták.

A görögök, már nagyon korán hozzászoktak a lovagláshoz s e hajlamuk valóságos szenvedélylél fokozódott, úgy hogy még abban az időben is fentartotta magát, a midőn a testgyakorlatot már nagyon kevésre becsülték. Aristophanes a maga koráról, a midőn már nagyon is észre volt vehető a hanyatlás e jeles gyakorlatok dolgában, azt mondja: »Még a fáklyát sem lobogtatja többé senki ügyesen; így teszük tönkre a tornázás művészetét.«

A görög föld természeti fekvése általában nem tette valami nagyon szükségessé a lovak használatát, sőt magában a görög hadseregben sem volt valami különös jelentősége a lovasságnak, kivéve egyes vidékeket, a minő pl. Thessalia volt. A lóidomítás a luxusnak egy neme volt, a mivel csak a leggazdagabbak foglalkozhattak.

Többnyire a nyilvános kivonulásoknál és ünnepi játékoknál szerettek pompás versenylovaikkal feltű-

nést kelteni, miért is Aeschylus a büszkén felkantározott lovat kincses ékességnek nevezi, dúsgazdag pompában. Sybaris alsó-italiai város gazdag lakói a fuvola hangjainál tánczoltatták lovaikat. Képünk is (31. ábra) egy ilyen jelenetet ábrázol, a midőn az idomító, lovát a hátulsó lábán állani tanítja. Már Pisis-tratus kora előtt is szokásban volt, hogy egyes előkelő emberek a lóversenyben tüntették ki magokat; a

31. ábra. Lóidomító.

gazdag Kallias versenyparipájával és négyes fogatával díjat nyert Olympiában. Pisis-tratus ezt a kedvtöltést jelentékenyen mérsékelte az által, hogy nem adott alkalmat a gazdagságnak ily módon való fitogtatására s figyelmét inkább a gymnastikai gyakorlatokra fordította. Az ő bukása után azonban ismét megújult ez a sport. A gazdag Alkibiades egyik beszédében a nép előtt azzal dicsekedett, hogy hét fogatot küldött Olympiába, a mit ő előtte senki sem tett; ebben a fényűzésben odáig jutottak, hogy egyes gazdag fiatalok egész vagyonukat ily célra pazarolták el s a

kik ezt az uralkodó szeszélyt ki tudták használni, nagy vagyont gyűjtöttek magoknak belőle. A szegény Sterpsiades, Aristophanes »Felhők« cz. darabjában arról panaszkodik, hogy mialatt ő, fia adósságai és költekezései miatt a gondtól aludni nem tud, a fiú álmában lovairól beszél. Természetesen a nemes versenyparipák áráról keveset tudunk. Egy helyütt van ugyan szó arról, hogy 12 minát (mintegy 1100 korona) adtak egy lóért, de hogy olyan drága ló is lett volna, mint a Nagy Sándor Bukephalos-a, a melyért ő 13 talentumot (több mint 60000 korona) fizetett, szinte lehetetlennek látszik. A mint ez a drága ló elpusztult, a fejedelem úgy gyászolta azt, mint valami jó barátját s emlékére egy várost alapított, melyet annak a nevére neveztek el. Kallias azt a lovát, a melylyel háromszor győzött Olympiában; oly nagy tiszteletben tartotta, hogy pompás síremléket emelt neki a maga családi sírboltja mellett.

Homerosból arról értesülünk, hogy a lovat inkább kocsiba fogták, mintsem megülték. A harci szekereket lovak húzták. Kár, hogy Homeros a hajónévsor s a Trója ellen egybegyűlt fejedelmek neveinek felsorolása után nem ismertet meg minket a nemesebb paripák fajtáival. Különben a lovakat temérdek díszjelzővel illeti, mint pl. gyorspatájú, poroszkáló, büszkenyakú, szépsörényű, fehérebb a hónál s oly sebes, mint a szél stb. Ez a költő a lovaknak uraikhoz való ragaszkodásáról is szól. Azt mondja többi közt, hogy Achilles lovai urokkal együtt búsultak Patroklos halála fölött:

»Távol a harctértől álltak nagy Achill paripái,
És sírtak, miután hallák, hogy drága kocsissuk
Halva hever porban daliás Hector keze révén,
Jóllehet Automedon, Diores bátorszívű sarja

Jó suhogójával sűrűn vagdalt közibéjök,
 És nógatta kemény szóval, nógatta szelíddel:
 Csak nem mentek azok sem széles Hellespontos
 Vizeihez, sem a hős görögökhöz a harcz sűrűjébe.
 Mint nem mozdúl a kőoszlop sírdomb tetejében,
 Mely kimúlott hősnek, vagy nőnek hamva felett áll,
 Úgy állottak ezek szomorúan a harcz székérben,
 Csüggedező fővel; keserű könnyűk kipatakozott
 S szcnpilláik alól sűrűn pergett le a porba,
 Úgy siraták urokat: kusza lett szép lenge sörényük,
 Mely kibomlott mindkét oldalt az ígák gyűrűjéből.¹⁾

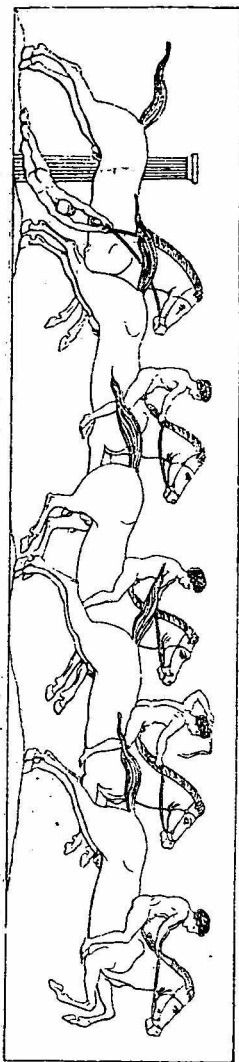
Plátó azt ajánlja, a maga törvényeiben, hogy ott, a hol a vidék helyzete miatt nem lehet kocsi-versenyeket tartani, hozzák be a lóversenyt, a melyen határozott jutalomdíjak volnának kiosztandók; azt kívánja továbbá, hogy a gyermekeket már jó korán ültessék lóra s tanítsák meg lovagolni.

Rendesen puha talajt szemeltek ki lovagló térnek, a melyet azonfelül bőven kiszórtak finom homokkal. A reánk maradt műemlékeken a görög lovak minden szerszám nélkül vannak feltüntetve, holott a perzsák lovai nemcsak takarókkal, hanem bizonyos nyeregforma szerszámmal is el vannak látva. A római császárság későbbi korában használtak csak igazi nyergeket, de a kengyelt az egész ókorban nem ismerték. A lovak sörényét díszesen be szokták fonni, sőt kapcsokkal és arany zsinórokkal is fölékesítették. A lovasok hajlékony vesszőkkel kormányozták paripáikat; ha orrukat csapták meg, azzal nyugodtságot parancsoltak a lónak, ha pedig a nyakára ütöttek, az a jobbra vagy balra fordítás jele volt.

A lovagló gyakorlatokból idővel művészi lovagjátékok, azaz valóságos lovas fegyverjátékok fejlődtek

¹⁾ Kempf József fordítása.

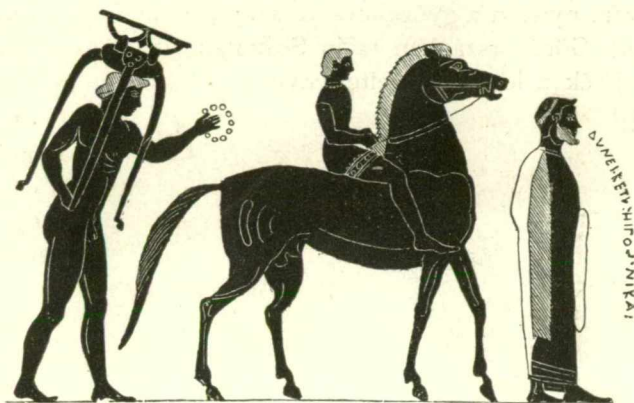
32. ábra. Lóversenyzők.

ki, melyek sok tekintetben nagyon hasonlítottak a középkor tornajátékaihoz. A lovas mutatóványok a nyilvános ünnepélyeken, különösen pedig a hálaadó istenítiszteletek alkalmával voltak szokásban. Az ifjúság az ünnepi kivonulásoknál, mint díszlovas-ság szerepelt. Ez ünnepségek között a legpompásabb és legnagyobb szabású a panathenaea volt, melyet hekatembaion hó¹⁾ 25—28-ka közt évről-évre nagyobb fényvel szoktak volt megtartani oly módon, hogy az ősi kocsiverseny mellé behozták az ú. n. gymnastikai és musikai versenyt. A nagyszerű ünnepi menet fénypontja a fegyverfogható férfiak felvonulása volt, fegyveres díszben; utánok az ifjú lovasság következett ragyogó szép fegyverzetben. Képünkön (32. ábra) a győztes lovas előtt egy hírnök halad, a ki a győzelmet adja tudtúl a népnek, mögötte meg egy másik férfiú háromlábú széket és koszorút visz. A verseny díja itt is olajlombból font koszorú s egy amphora volt, a szent olajfa terméséből sajtolt olajjal megtöltve. Még a győz-

¹⁾ Az attikai első hónap, július második és augusztus első fele.

tes lovat is megkoszorúzták s mindenféle ékességeket aggattak reá. A 35. ábra az áldozathoz való előké-

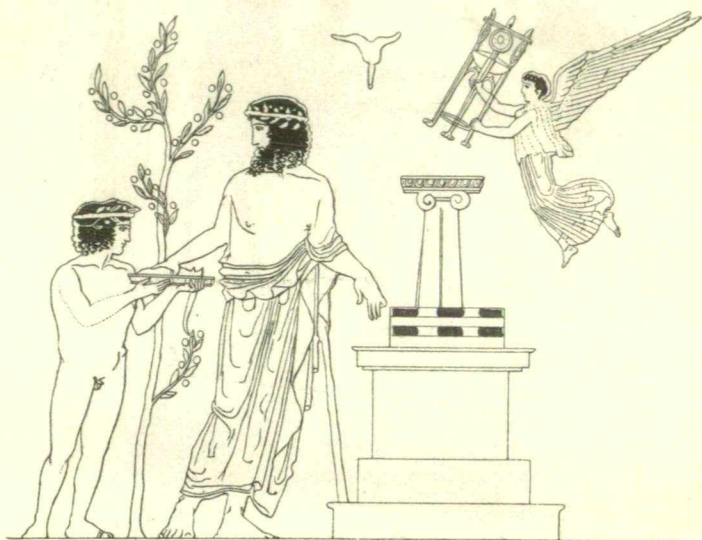
33. ábra. A lóversenyen győztes és jutalma.

születet ábrázolja, melyet a győzelem istenasszonya által hozott háromlábú szék felajánlása követ. A lovagjátékok Görögországban a legkésőbbi időkig fennmaradtak. N. Sándorról beszélnek, hogy Indiából hazatérte után, honi szokás szerint, lovagjátékokat tartott. Ez a sport különben nemcsak az anya Görögországban, hanem Alsó Italia gyarmatvárosaiban is virágzott. Találtak Tarentumnál sok régi görög érmet, melyeknek egyik oldalán Neptunus látható egy delphinén, kagylóval s a város nevének felíratával, a másikon

34. ábra. Panathenaei edény.

pedig lófej, vagy egy lovas alak. Egy ily tarentumi érem vágató lovast ábrázol fáklyával kezében; ez érem nyilván a győzelmes versenyjáték emlékére veretett. Görögországban talán Sokrates idejében volt ez a játék a leginkább elterjedve.

35. ábra. Áldozat a versenyen való győzelemért.

Maga Róma városa is hódolt a lóversenyeknek. Ama monda szerint, melyet Vergilius Aeneisében olvasunk, Latinus városa előtt kocsí- és lóversenyt tartottak az ifjak. Romulus, akkor a midőn a sabin nőket elraboltatta, nem tornajátékot, hanem lóversenyt rendezett. Sokkal határozottabb képet nyerünk a lóversenyek mikéntjéről a császárság korában, a midőn ez a sport virágzásának tetőpontján állott. Pompeiust, Caesart, Tacitus és Gratianus császárokat igen híres lovasoknak tartották. Az igazi sport embere az ókor-

ban ép oly jól ismerte a leghíresebb versenyzők családfáját és élettörténetét mint a mai, hiszen az ilyen embereknél mindenkor a sport volt a mulatság legfőbb tárgya.

Vergilius az említett helyen minden esetre a sokkal későbbi idők szokásait írja le, illetőleg költői képzelete szabadságával, saját kora lovagjátékait az ősrégi korba helyezi át, mert pl. Homeros csupán a kocsiversenyekről szól, de a lovagjátékokról mitsem említ. Van azonban az Ilias 23-ik énekében egy hely, a hol a költő a kocsiversenyről szólva lovagi küzdelmeket is említ. Ez a részlet a következő:

•Mind az ülésre szökött s beveté kiki a maga sorsát.
Híres Akhilles rázta, s ime nemes Antilokhosnak
Sorsa ugrott ki; utána viszont jöve hős Eumelos;
Ezt követé atreusfi dicső Menelaos; utána
Meriones sora jött a pályafutásban utolsó
Hadriadó Diomedes lett, az erőre legelső.
Rendre kiálltak ezek, kijelelte Akhilles előttök
Messzire a pályamezőn a célta, hova örül ülette
Istenies Phönixet, az atyja szèrette apródát,
Lóversenyre ügyelnie fel, s hogy igaz tanu lenne.
Ők lovaikra együtt emelék valamennyien az oston
És rávertének a szíjjal s szaladásra riaszták
Lelkesedten; azok hamar a sima térre rohantak,
Messze hajóiktól, szügyeiknek előtte temérdek
Por kerekedvén fel, valamint köd, vagy pedig orkán;
A suhogó szélnek sodrában enyelge sörényők.
Hadszekerők máskor földszint robogott vala, máskor
Fel-felugrott magasan; hanem a kocsis emberek egyre
Helyt állottak üléseiken, dobogott pedig a szív
A diadalra sóvárgókban, s kiki egyre riasztá
Délczégeit, melyek a láposon port verve repültek.¹⁾

Homeros két-, három- és négyfogatú, majd két-, majd négykerekű kocsikat említ. A történeti korszak-

¹⁾ Szabó J. fordítása.

ban a legügyesebb kocsik négyküllős kerekekkel voltak ellátva s csupán egy személy használatára készítve, a ki állva kocsizott, vagy — a mi néha szintén előfordult — a kocsi hátsó részéből kinyúló deszkán ült. A kocsis a gyeplőt baljában, a vesszőt, vagy ostort pedig jobb kezében tartotta. Görögországban már a legrégibb időkben is divatos szokás volt, hogy az előkelő emberek magok hajtották a lovat. Így pl. Priamos király fiai s Nausikaa fivérei egyes kocsisok hírében állottak. A történeti időben ugyane sportjáról volt híres a cyrenaei Annikeris, a ki nagyon értett hozzá, hogyan kell a versenypálya ismételt megfutásakor is a kocsit ugyanabban a kerékvágásban szorosán megtartani. E téren különben a császárkori rómaiak is nagy ügyességet tudtak kifejteni. Alkalmilag bővebben megemlékezünk még a régiek e kedvtöltéséről, midőn majd a kocsi- és lóversenyekkel összekötött olympiai és circusi játékokról szólunk. Itt még csak annyit jegyezzünk meg, hogy Athenaeiben a versenypálya a várostól délre fekvő Echelidai nevű községben volt; ott ment végbe a panathenaeák versenye. E pálya egyszeri megfutása négy stadiont tett ki, melyeknek korlátai között a kocsiról többször le — s ismét arra felugráltak, a lovak erős vágatása közben. Ilyen jelenetet ábrázol könyvünk 37. ábrája.

Most egy másik, a görögöknél és rómaiaknál nagyon vonzó sportra térünk át, az úszásra és az evezésre.

Általában tudvalévő dolog, hogy a klasszikus ókorban a fürdés a mindennapi élet szükségleteihez tartozott, s hogy még vendégeiknek is frissítő fürdővel szoktak volt kedveskedni. A görög fürdő eleinte nagyon kezdetleges volt. A gymnasium fürdőit már

ismerjük. A diadochok korában nagyszerű fürdőházakat építettek, melyek a császári Róma thermáinak mintául szolgáltak. Bátran föltehető tehát, hogy a gö-

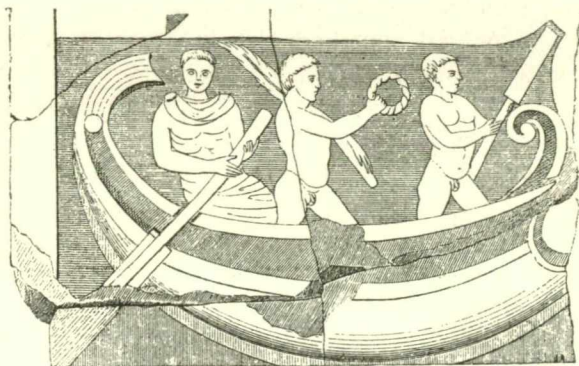
36. ábra. Leugrás a kocsiról vágatás közben.

rögök a fürdés iránt táplált előszeretetükben az úszás ügyességét is mihamar tökélyre vitték, úgy a nyugati, mint a keleti tartományokban, természetesen a többé-

kevésbbé kedvező helyi körülményekhez képest. Igazolja föltevésünk helyességét ez a görög közmondás: »Ő ép oly jól ismeri a betűket, mint az úzás mesterségét.« S Plato egy helyen azt mondja: »Ha valaki egy kis tóba, vagy a nagy tengerbe esik, úszni kell tudnia.« Az összes görögök között Delos sziget lakóit tartották a legjobb úzóknak.

A fiúk, a hol csak szerét ejthették, gyakorolták magokat az úzásban, sőt versenyre is keltek abban egymással. Tudomásunk van róla, hogy miként fürödtek és úsztak a spártai ifjak az Eurotas folyóban. Azt is tudjuk, hogy midőn Porsenna Rómát ostromolta, a bátor Cloeliát és egy sereg társnőjét, a mint a Tiberisben fürödtek, az ellenség előcsapata meglepte, s hogy ezek úszva menekedtek meg. Tehát a fürdés a régieknél nemcsak arra szolgált, hogy a portól-piszoktól megtisztítkozzanak; hiszen a rómaiak különös súlyt fektettek az úzásra épen katonai tekintetből. S miként a spártaiak a futóverseny után az Eurotas hűs habjait keresték fel, úgy a rómaiak a campus Martiuson kifejtett erőgyakorlataik után a Tiberisbe mentek fürdeni. Suetonius közlése szerint Augustus császár, unokáit úszni taníttatta. A sajtóságos görög úszójátékról így ír Pausanias: A döntő nap éjjelén sorshúzás útján meghatározták, hogy melyik hídon fognak átkelni az egymással versenyző csapatok; azon-e, a melyen Herkules szobra díszlik, vagy azon, a mely Lykurgos képével van ékesítve. A következő nap délelőttjén a versenytérre vonultak s szilaj, bár fegyvertelen harcot vívtak kezeikkel, lábaikkal, fogikkal és körmeikkel, férfi férfi ellen. Végre tömegesen egymásra rohantak s hatalmas lökésekkel igyekeztek egymást kölcsönösen az Euripus vizébe taszítani. Így mérték össze a görögök minden tekintetben erőiket.

Hasonló igyekezetet fejtettek ki a görög ifjak az evezésben és könnyen érthető, hogy az ilyen evező versenyeknél az úszó- és bűvárgyakorlatokra is nagy szükségök volt. Erre különös alkalmúl szolgáltak az Ajas-ünnepek Salamisban s az ifjakra nézve oly fontos Artemis Munychia ünnepe Athenaeban. Mindkét

37. ábra. Evezősök.

alkalommal egy meghatározott vízi utat kellett megtenniök oda és vissza, hogy a gyors evezésben versenyezhesse nek. A Piraeus kikötőből indultak ki s megkerülték Munychia félszigetét egész a kikötőig. Annak a partján volt az istennő temploma s az ünnepség színhelye, Munychion hó¹⁾ 16-án. A későbbi időkben versenyevezést rendeztek Salamis szigetére, az Ajas-ünnep alkalmából, a midőn a salamiszi tengeri ütközetet ábrázoló csatát játszották végig. Más görög városokban, mint pl. az argolisi Hermionében és Egestában szintén tartottak evező- és bűvárversenyeket. Ez a sport Itália városaiban is mihamar tért

¹⁾ 10-ik hónap az athenaeieknél, április 2-ik s május 1-ső fele.

hódított, különösen pedig Bajaeban, melyet a gazdagok és előkelők tömegesen látogattak, nem épen egészségi szempontból, hanem hogy a legváltozatosabb kedvtelésnek éljenek; a mely helyről Martialis azt mondja, hogy »a szerelem boldog istenasszonyának tengerpartja, a büszke természet kecses ajándéka«, a hol a partra, vagy épen a tengerbe épített hatalmas paloták emelkednek. Erre czéloz Horatius, midőn azt mondja a gazdag rómairól:

»Majd tengerre emelsz nagyszerű fénylakot
S Báják partjait elszeled;
Földön bírni kevés, bármi sok is neked.«¹⁾

E helyütt, a hol a boldog önfeledés ütött tanyát, a mulatság főtárgya a hajókázás volt a part mentén. Számptalan tarka hajó és gondola lebegett a csöndes hullámokban, vagy együtt versenyezett a pályafutásban. Az út, a merre a csónakok haladtak, be volt hintve rózsákkal. Egy fejedelmi díszgálya is harczolt e kék habokban. E körülmények között folytonos játékok és ünnepélyek váltották fel egymást, valóban igéző pompában.

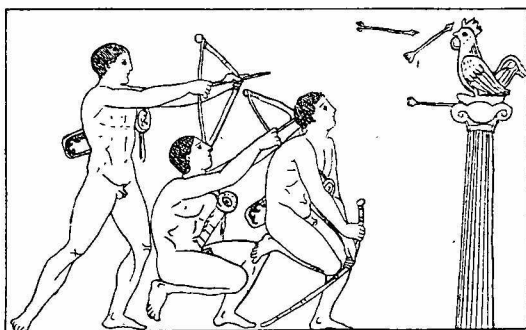
Abban az időben, midőn már az ilyen luxusfürdőben az erkölcsiség és családiasság a társadalom minden rétegéből kiveszett s az istenek a mindennapos érzéki örömök példái lettek, a mint e fürdők valóságos büntanyákká változtak: a római játékok is megszűntek s az evezés sportja is csak visszaélésekre adott alkalmat.

Martialis meséli, hogy az ilyen alkalmakkor egész fiatal leányok és férfiak nympháknak és nereidáknak öltözve jelentek meg és hasonlóan a vízi istenekhez, egy kocsiba ültek s a tengeren a legkülön-

¹⁾ Barna J. fordítása.

félébb alakzatokat mutatták be. Legelőször is úszva szigonyt formáltak, majd különböző módon egymásba fogózva horgonyt képeztek, vagy hajót és evezőket ábrázoltak. Ez alakokat hirtelen másokra változtatták át, pl. arra, mely Kastor és Pollux csillagzatát mutatta; majd a szélről dagasztott vitorla képét jelenítették meg stb. Az úszó férfiak és nők által bemutatott mythologiai képek az akkori ízlés szerint nagyon tetszettek, akár csak a pantomimek színpadi művészete.

De kísérjük figyelemmel az ifjakat és férfiakat a vadászon. Ennek az előgyakorlata a nyíllövés volt. A hőskorszakban a serdülő ifjak ezt a sportot egyáltalán nem gyakorolták, még kevésbé a fiúk s így

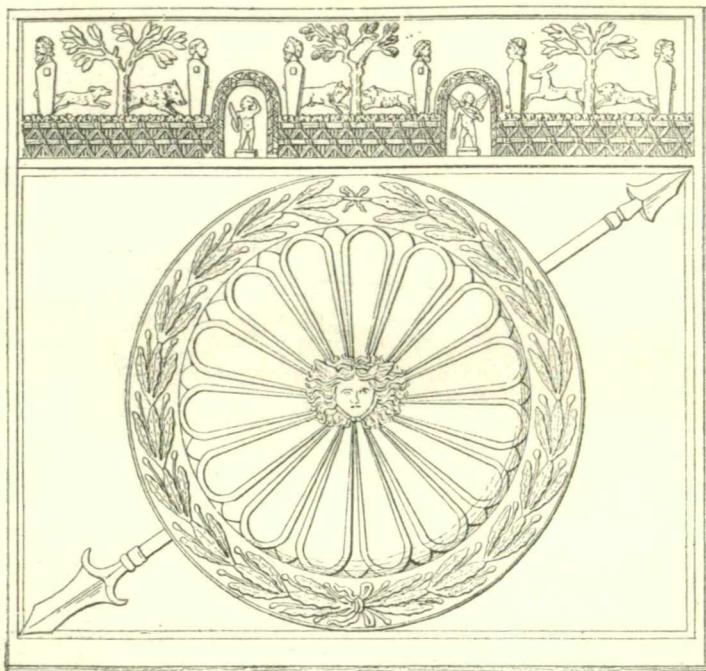

38. ábra. Gyakorlat a nyíllövésben.

nem csoda, hogy a célbalövés Penelope kérőinek nagy megerőltetésébe került. A történeti időben e dolgot illetőleg jelentékeny változás állott be. A kezdők — hihetőleg — egy rúdvégre kötött szénacsmót választottak ki cél gyanánt, a melyet jó távolról nyilaikkal eltalálni iparkodtak. A 38-ik ábra három ifjat ábrázol, a kik egy oszlopfőn ülő kakasra lövik

ki nyílaikat, különböző helyzetből. Plato az ajánlja, hogy a gyermekek már hat éves koruktól kezdve tanulják a nyilazást.

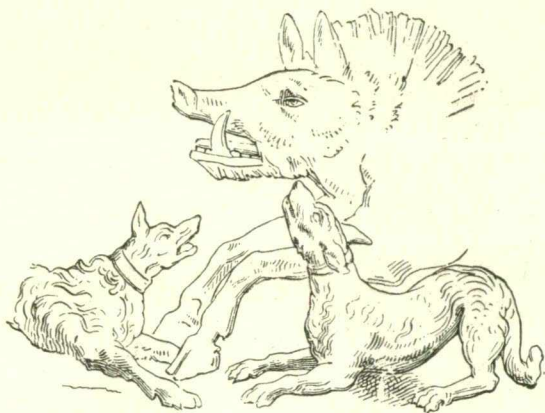
Vadászataikon nagy hasznát vették dárdáiknak, a melyekkel már a palaestrában is csináltak gyakorlatokat. A nagyobb dárdának, a melyet a fiúk még nem forgathattak, nagy vashegye és erős fanyele volt; ezt az utóbbit ólommal még súlyosabbá tették.

39. ábra. Egy vatikáni dombormű.

Alakja különböző volt. A vatikáni dombormű (39. ábra) alsó része két dárdahegyet és vasfogót, felső része pedig egy római vadaskertet ábrázol.

Chiron, a hősök fiainak ismeretes nevelője, tanítványait a vadászat mesterségére tanítgatta s egyes hős kori vadászatok valóságos mythosi hírnévre tettek szert, mint pl. a kalydoni vadkan-vadászat. Magok a homerosi hősök is híres vadászok voltak. Artemis, e karcsú és könnyű lábú istenasszony, sokat járt a hegyekben és erdőkben s megtanítá a bátor vadászokat, hogyan kell a vadat elejteni. Homeros leírja Odysseus köpenyének aranykapcsát, a mely egy vadász-kutyát ábrázol, a midőn a vergődő szarvasborjút foj-

40. ábra. Vadkan-vadászat.

togatja. Ugyane költő a két Ajaxot a még futásában is félelmetes vadkannal hasonlítja össze.

A vadászatot részint szórakozásból, részint a közvetlen haszonért üzték. A négylábú vadakat kutyákkal hajtották, gyalog, vagy lóháton menve s ütéssel vagy nyíllövessel igyekeztek leteríteni. Gyakran hálót feszítettek ki félhold formára oly helyeken, melyeket a vad járása folytán előnyöseknek ismertek. A spártaiak a vadászatot hasznos testgyakorlat-

nak s a harcz czélszerű iskolájának tekintették, mint a mely a lovasok igazi szórakozása. A későbbi dó-roknak egy törvény parancsolta meg a vadászatot, a mely szerint szükséges volt a kalandok- és viszontagságokban való részvétel. A magas Taygetos sziklás és bokros helyein sok szarvas, medve és vad-disznó tanyázott és a lakoniai vadászebek igen alkalmasak voltak azoknak felferésére. (Alkibiades, va-

41. ábra Rókvadászat.

dáskutyájáért 6300 koronát fizetett.) Nagy vadásztársaságok járták be a meredek hegyoldalakat, valamennyien krétai hegymászó csizmákban s lesték a vadak előtörtetését. A leterített vadat valóságos hadi zsákmánynak tekintették s e vadászkalandok a spártai közös ebédek (syssitia) alkalmával a társalgás legkedveltebb tárgyai voltak. Legközönségesebb volt a

nyúl vadászat, innen a használatos közmondás: »A nyúl saját húzáért szalad,« vagy: »Olyan az élete mint a nyúlnak.« A macedonoknál az volt a szokás, hogy a fiatalok mindaddig állva költöttek el ebédjüket míg csak egy vaddidsznót le nem terítettek. A vadászat sokkal nagyobb szabású volt a diadochok idejében, mint régente. A rómaiaknak szintén igen kedves mulatságuk volt a vadászat, de mihamar circusi és amphitheatrumi állatviadalok fejlődtek ki belőle. »A vadászat — úgymond Plinius — az ifjúság életrevalóságának első próbája volt; a leendő hadvezérek ebbe a mesterségbe szükségképen be voltak avatva, hogy t. i. a rohanó vaddal versenyt fussanak, a bátort a kitérésben, a ravaszt a fortélyosságban felülmúlják; azt azonban nem tartották valami nagy érdemnek, ha földeiket a dűlő vadaktól megszabadították.

A halászzattal nemes ember nem foglalkozott, mert azt pusztán kenyérkeresetnek tekintették.

A vadászatot ábrázoló művészeti maradványok igen ritkák (40. és 41. ábra). Hajító és lövő vadászfegyverük sokféle volt, legritkább azonban a parittyahasználatá, a mi onnan magyarázható, hogy az ifjak, mint leendő hopliták (nehéz fegyveresek) inkább a lándzsát, mint a parittyát forgatták. A parittyának gyakorlati hasznát leginkább a Balearok lakóinál találjuk. Ezek azért tettek e téren oly kiváló ügyességre szert, mert náluk az anyák — mint Diodor mondja — fiaikat már kora gyermekségüktől fogva folytonos parittyázásra ösztönözték. Egy pózna végére kenyérdarabot kötöttek s gyermekeiket mindaddig koplaltatták, míg a pózna végéről a kenyéret parittyával leütniök nem sikerült. Az éhes fiuknak az eltalált kenyér jóleső jutalmul szolgált.

IV.

A koczkajáték.

Minden népszerű társasjáték időfolytán észrevétlenül változik, sőt el is fajul annyira, hogy igazi eredetére ráismerni nem lehet; így vagyunk a régiek koczka, vagy u. n. astragalus-játékával is. Herodotos e játék őseredetéről szólva megjegyzi, hogy Atys uralkodása idejében, — a ki Manes fia, a lyd és phryg nemzet törzsatyja és első királya volt, — a lydek éhínségtől sanyargatva, isteneik megengesztelésére föltalálták a koczka- és labdajátékot; sőt hogy az egyetlen sakkjáték kivételével mindennemű társas játék felfedezése nekik tulajdonítandó. Sophokles azt véli, hogy a föltalálót Palamedesnek hívták, Plato azonban valamely egyiptomi istenségtől származtatja a koczkázást; ezek szerint tehát ez a játék idegen eredetű. Az ősi hagyomány pedig azt tartotta, hogy maga Zeus, a ki a legszebb halandót, Ganymedest sasával elragadtatta, midőn látta, hogy ez játszótársai után Ida hegyére visszavágyik, azzal vigasztalta meg őt, hogy megengedte neki a koczkajátékot az örökké ifjú Erosszal. Az istenek atyja maga is részt vett

kedvenceinek e játékában. Apollonius azt meséli, hogy koczkáik aranyból voltak.

A koczkázás leginkább gyermekjáték volt. Mí­d­ő­n Patroklos árnya az alvó Achillesnek megjelenik, figyelmezteti őt közös gyermekkori játé­kukra, a koczkára. Az Odysseában azonban e játékról szó sincs. Aristotelesnél olvassuk, hogy a fiúk atyjoktól koczkát kérnek ajándékul s Asklepiodotos alábbi epi­grammja szerint a szorgalmas iskolás fiúk koczkákat kaptak jutalmul: »Konnaros nyolczvan koczkát kapott, mert valamennyi társát felülmúlta, jutalomra érdemes írásával.« Plutarchos, Alkibiades életrajzában azt mondja, hogy az gyermekkorában az utcán koczkázott s egy arra menő kocsist arra kért, hogy álljon meg lovai­val, mert koczkája a kerékvágásba gurult. Minthogy pedig a kocsis nem hallgatott a kis Alkibiades kérel­mére, ez gyermekes daczból a kocsi elé vetette ma­gát. Ez ismeretes adomából kitetszik, hogy abban a korban még a legelőkelőbbek gyermekei is, az utcá­kon szenvedélyesen űzték a koczkajátékot. A rómaiak nem kevesebb érdeklődéssel, koczkáztak, mint a gö­rögök s különösen lakomaik alkalmával foglalkoztak szívesen a már fejlettebb koczkajátékkal. A borozást rendszeren ezzel a kérdéssel kezdték meg: »Kit akar Venus közülünk az ivás királyának választani?«, mire rögtön kezdetét vette a koczkavetés. Horatius nem minden humor nélkül rajzolja az árnyak világának örömtelenségét, mert ott többé nem lehet koczkázni, a symposiarcha méltóságának elnyerése végett.

A koczkajátéknak két különböző módja divato­zott. Az első a gyermekek játéka volt, a melynek eszköze a kavics, bab, dió, makk; ezekkel játszták a ré­gente szokásos »páros, vagy páratlant«, a melyből egy valóban nyereszkedő játék fejlődött ki. Ismer-

jük továbbá a körjátékot. Ez abban állott, hogy az astragalosnak nevezett koczkát, vagy más ehhez hasonló játékeszközt egy kirajzolt körbe kellett dobni, sőt azzal a mások már bennelévő koczkáit kiütni, úgy hogy a dobó koczkája a körvonalon belül maradjon. Ezen astragalus-játéktól különbözött az u. n. tropa, vagy gödrös játék, a melyet szintén koczká-

42. ábra. Koczkajáték.

val, dióval, vagy más eféle játékszerrel vittek véghez oly módon, hogy egy kis gödröt ástak s abba igyekeztek koczkáikat egy bizonyos távolságról bedobni. A ki beletalált, az volt a nyertes. Ha egyikük sem talált a gödörbe, akkor úgy tettek, mint a mi gombozó fiaink, hogy t. i. a kinek az astragalusa legközelebb állott a lyukhoz, annak volt joga a többit ke-

zével belökni és elnyerni. Ha a játékosnak nem volt reménye a gödörbe lökhetni koczkáját, akkor oldalvást taszította azt, hogy ellenfelének következő lökését megnehezítse; tehát váltakozó dobásokkal igyekeztek koczkáikat a gödörbe vetni s így egymástól elnyerni. Pollux egy tisztán női koczkajátékot is említ, a melyet öt-öt kavicscsal játszottak, s a mely különös ügyességet kívánt.

Az öt astragalust magasan föl kellett dobni s a kéz fejével fölfogni, s a melyek a földre estek, azokat ugyanazon kéz ujjával föl kellett szedni úgy, hogy a kézfőn levő koczkák le ne guruljanak. Képünk (42. ábra) Latona, Niobe, Diana, Aglaia és Hileaira istenasszonyokat mutatja be, a kik közül a két utolsó az utóbb említett játékkal szórakozik. Van egy régi festői emlék, a mely Medea gondatlanul koczkázó gyermekeit ábrázolja, mögöttük pedig a kétségbeesett anyát, gyilkos késsel a kezében.

Ha a játészó felek koczkái egészen egyforma helyzetbe kerültek, akkor egy más, sokkal fontosabb és igazán sajátóságos játékeszközt vettek elő. t. i. azt a csontot, a mely az állatok, különösen a juh, kecske és borjú hátsó czombjait összekötő csuklót képezi. Ezt a hátsó csontot az anatómiában mai napig talus-, vagy astragalusnak nevezik. A koczkának két széles oldala volt, az egyik homorú, a másik domború és két keskeny, melyek közül az egyik kissé bék volt nyomkodva, a másik pedig egyenes. (L. Bolle, das Knöchelspiel der Alten. Wismar, 1886.)

E csontkoczkákkal való játék gyakorlatából tudjuk azt, hogy dobás alkalmával leginkább a homorú és domború oldalak kerülnek alólra, vagy felülre s csak a sors szeszélye dönthetett abban, hogy melyik oldaltól várható a legtöbb szerencse. A gyermekek

ilyetén koczkajátéka, a hol nem az ügyesség, hanem a szerencse döntött, úgy ment végbe, hogy minden egyes játzó egy, vagy több koczkát vetett s az, a kinek a dobása a legszerencsésebb volt, valamennyinek a koczkáját elnyerte. Erre nézve is vannak műemlékeink. Így pl. egy sarkophag domborművén két Eros ilyen játékkal foglalkozik. Közöttük van két astragalus s az egyik Eros diadalmasan mutat rá

43. ábra. Koczkajáték.

koczkájára, míg a másik kezeit látható szomorúsággal arcza elé tartja. Emitt egy márvány-csoport alapzatán egy gyermek lehangoltan tekint az előtte fekvő koczkára, míg a másik örömteljesen dugdos hat koczkát, mint nyertes fél a kebelébe. A 43-ik ábrán az egyik leány épen most vetett el egy koczkát jobb-jával s balkezeiben még négyet tartva figyel, a másik pedig szintén négy koczkát tart baljában s fölemelt

jobbával kettőt elvetni készül. Pollux 9-ik könyvében leírja, a mint három fiatal leány egy-egy koczkával három dobást tesz; a legrosszabb dobás azt van hivatva eldönteni, hogy melyikök fog legelőbb az alvilágba költözni.

Az astragalus-játék, a melyről az írók és műemlékek szólnak, a görög gyermekvilágnak a mai napig is kedvencz mulatsága. Ulrichs, »Reisen und Forschungen in Griechenland« cz. művében a koczkajátékról ezeket mondja; »Az arachobai (egy hely a Parnassuson) fiúk astragalust játszottak. Ez egy kis négy oldalas, a két szélén gömbölyített koczka s akként van készítve, hogy azzal csak négyféle dobást lehet végezni s a felül került oldal értéke határoz. A legközségesebb dobás az, midőn a koczka kidudorodó oldala van felül s ezt baknak, vagy számárnak hívják. Azután a tolvajdobás következik, ha t. i. a vájt oldal kerül fel. Ritkább dobás az u. n. vezér, a midőn a kis sík lap lesz a felső. Legritkább azonban a király, ha oly ügyes a dobás, hogy a vezérrel szemközti oldal jön föl, a mely fülhöz hasonlít. Van még egy ötödik eset is, az u. n. kakasdobás, ha a koczka a kikerekített szélén áll meg, valamihez odatámaszkodva; épen e miatt semmit sem ér. Számokat az astragalusra nem írtak.«

Sokkal fejlettebb volt a régi görögöknél a felnőttek astragalus játéka. Ezek ugyanis négy astragalus-szal játszottak, melyeket vagy szabad kézből, vagy pedig egy szarú-, borókafa-, fém- s más eféle pohárból dobtak a földre, asztalra, vagy más lapos tárgyra. Az ilyen pohár felül hihetőleg szűkebb volt, mint alul s belsejében fokok voltak, a melyeken ugratták a koczkát. E játéknál nem volt okvetlen szükséges a játék-lap, különösen akkor nem, ha a játékpohár az

ivásnál is körüljárt. Leginkább akkor használtak ily játszódesházát, ha csak ketten vagy hárman játszottak. A deszka szélein jó magas keret volt

Mint említettük, a felnöttek négy koczkával játszottak, melyeknek csak négy olyan oldaluk volt, a melyek valamelyikére eshettek. A két kikerekített oldalon meg nem állhatott a koczka, csupán csak egy másikra támasztva, de mihelyt a támasztékot elvették, felborult. A vájt oldal hármat számított, a homorú négyet, a harmadik, melyet közönségesen chiosznak, vagy kutyának neveztek, egyet, a negyedik oldal pedig hatot tett ki. A kettes és ötös érték hiányzott. Négy koczkával, melyeknek négy-négy számító oldala volt, összesen 35 dobást lehetett tenni az alábbi táblázat szerint:

$$1) 1. 3. 4. 6 = 14.$$

$$2) 1. 1. 1. 1 = 4.$$

$$3) 3. 3. 3. 3 = 12.$$

$$4) 4. 4. 4. 4 = 16.$$

$$5) 6. 6. 6. 6 = 24.$$

$$6) 1. 1. 1. 3 = 6.$$

$$7) 1. 1. 1. 4 = 7.$$

$$8) 1. 1. 1. 6 = 9.$$

$$9) 3. 3. 3. 1 = 10.$$

$$10) 3. 3. 3. 4 = 13.$$

$$11) 3. 3. 3. 6 = 15.$$

$$12) 4. 4. 4. 1 = 13.$$

$$13) 4. 4. 4. 3 = 15.$$

$$14) 4. 4. 4. 6 = 18.$$

$$15) 6. 6. 6. 1 = 19.$$

$$16) 6. 6. 6. 3 = 21.$$

$$17) 6. 6. 6. 4 = 22.$$

$$18) 1. 1. 3. 3 = 8.$$

$$19) 1. 1. 4. 4 = 10.$$

$$20) 1. 1. 6. 6 = 14.$$

$$21) 3. 3. 4. 4 = 14.$$

$$22) 3. 3. 6. 6 = 18.$$

$$23) 4. 4. 6. 6 = 20.$$

$$24) 1. 1. 3. 4 = 9.$$

$$25) 1. 1. 3. 6 = 11.$$

$$26) 1. 1. 4. 6 = 12.$$

$$27) 3. 3. 1. 4 = 11.$$

$$28) 3. 3. 1. 6 = 13.$$

$$29) 3. 3. 4. 6 = 16.$$

$$30) 4. 4. 1. 3 = 12.$$

$$31) 4. 4. 1. 6 = 15.$$

$$32) 4. 4. 3. 6 = 17.$$

$$33) 6. 6. 1. 3 = 16.$$

$$34) 6. 6. 1. 4 = 17.$$

$$35) 6. 6. 3. 4 = 19.$$

(A hatlapos koczkánál hármásával vetve 56, kettesével pedig 21 különböző dobás jöhetett ki.)

Magoknak a dobásoknak is különféle neveik voltak; rendesen bizonyos istenségek, hősök, királyok, híres férfiak, vagy haeterák neveiről nevezték el azokat. Egyes dobások pedig jellemző tulajdonságaik szerint kaptak nevet. Különösen ezek az elnevezések voltak gyakoriak: Aphrodite, Midas, Solon, Darius, Alexander, Antigone, Stesichoros, Graus (vénasszony), Berenice haja, cyclopsok, Euripides sat.; melyek közül soknak az értékét nem ismerjük. A római dobások közül névszerint ismerjük Venust, a kutyát, a királyt és a kányát. A görög Stesichoros nyolczat számított. tehát pl. ekként jött ki: 3 . 3 . 1 . 1. Az Euripides nevű dobás negyvenet ért. Az egyes dobásokat jóknak, rosszaknak, vagy közepszerűeknek szokták hívni.

A táblázat szerint a dobás legmagasabb összege: 24, még pedig 6 . 6 . 6 . 6. Honnan van tehát az Euripides dobás 40-es száma? Hiszen ha a sokféle dobás közül egyet különösen ki akartak emelni, elég lett volna azt 25-nek számítani, mert az minden, ott lehetséges összegnél több. E kérdésre azzal felelünk, hogy minden bizonynyal kétszer dobták s a két eredményt egyszerűen összeadták. Csak ez esetben érthetjük meg, hogy mit jelentenek a 24-nél magasabb számok. Mert ha pl. az a játékos, a ki először Euripidest dobott, másodszor a legrosszabb dobást csinálta, bőven kárpótoltva volt a második hibás dobásért. A legrosszabb dobást a görögök és rómaiak egyaránt kutyának nevezték, a mely nem más, mint 1 . 1 . 1 . 1. s igen valószínűnek látszik, hogy a négy egyest mindössze is csak egynek vették s az előbb említett esetben a két dobás összege 41-et tett ki. Ez összeget csak ez a két dobás múlhatta felül: 6 . 6 . 6 . 3 és 6 . 6 . 6 . 4. Ha azonban a kutya né-

gyet számított volna, akkor a kétszeres 6 . 6 . 6 . 4 a fenti két dobással egészen egyenlő, azaz 44, a 6 . 6 6 . 6 kétszerese pedig meghaladja azt. Ha azonban fölteszszük, hogy az egyforma számokat mutató többi dobások is, mint 3 . 3 . 3 . 3; 4 . 4 . 4 . 4; és 6 . 6 6 . 6 szintén kevesebb értékűeknek tekintettek, mint a mennyit mutatnak, akkor fenti állításunk valószínűtlennek bizonyul. Bátran elfogadhatjuk azonban, hogy egyes dobások többet számítottak, mint a mennyit tényleg kitétek. Így van ez pl. a mai kuglázásnál is.

Hogy a legjobb dobást Euripidesnek nevezték, az a szokás rövidre a peloponnesusi háború után jött divatba. A harmincz zsarnok bukása után ugyanis a 40 prostatai következett. (A negyvenesek.) Ezek között volt egy Euripides nevű egyén, a ki behozta a nép által eleinte dicsért, de később ócsárolt u. n. negyvenesek adóját s így a neve ezzel a számmal közmondásossá lett, úgy hogy a koczkajátékba is fölvették. A későbbi időkben minden ismertebb tragikus költőt ezzel a névvel hoztak kapcsolatba a vígjátékírók. Ez a legjobb dobás a táblázat első helyén van feltüntetve; tehát az: 1 3 . 4 . 6. A rómaiak ezt a dobást Venusnak hívták, valószínűleg a régibb görögöknél Aphrodité volt a neve: ez a dobás döntötte el a mulatságokon, hogy ki legyen a symposiarchos, a multság vezére. — E méltóság kisorsolásakor a vendégek minden esetre csak egyszer dobtak, második sorsvetésre pedig csupán akkor került a sor, ha többen dobtak egyformát; ez esetben az illetők között egy újabb koczkavetés döntött. Hogy az astragalusok oldalait számokkal is megjelöljék, az azoknak különbözősége folytán egészen fölösleges volt, bár nem épen lehetetlen. A görög irodalom egy talányt

tartott fönn számunkra, a mely az astragalusokat jelent. A talány testvéreknek nevezi őket, melyek nem látják a napot addig, a míg az állatok csontjaiban vannak; csak azok halála után kerülnek emberi kézbe s a nap fényére. A talány így szól:

»Két testvér van bennem, hasonló alakú;
Nem látják ők soha éltükben a napot,
Holtuk után ember kezébe kerülnek
S napot látva vívnak egymás ellen harczot«.

A már említett állatok hátcsontjaiból készített koczkák mellett különösen szépeknek tartották azokat, a melyek az őz, vagy gazella csontjaiból voltak. E koczkák természetes alakját utánózták akkor is, midőn már elefántcsontból, érczből, kristályból és achátból készítették azokat. Ezekkel épen azon a módon játszottak, mint az állati csont koczkákkal s Rómában egész üzletszerű hazard-játékokat folytattak velők. Az egyes oldalak számértéke 1 : 3 . 4 . 6. ezekenél is ugyanaz maradt.

Palamedes, mint tudjuk, Trója ostromlásának ideje alatt a görög katonákat megtanította erre a szerencsejátékra, hogy jobban töltsék az időt. A Gergely-féle múzeum híres Exekias-vázájának domborművén Ajas és Achilles koczkáznak (vagy az u. n. táblás játékot játszsák.)

A rómaiak játék-koczkái hosszabbak voltak, mint az astragalusok s két keskenyebb oldaluk egészen ki volt gömbölyítve, úgy hogy azok egyikén sem állhattak meg. — Tali. — A görög köböcskék — kyboi — vagy a latin tessara-k, hat oldalasak voltak, épen mint a mai koczka. Eleintén három, később csak két koczkával játszottak. A koczka hat lapja pontokkal volt megjelölve egytől hatig, úgy hogy a

két szemközti lap pontjai összesen hetet tettek ki. Nem tudjuk megállapítani, hogy itt is volt-e valami különleges számítás, vagy pedig csak a pontok számát adták össze. Lehet, hogy a három hatos volt a legjobb s a három egyes a legrosszabb, sőt talán a csupa páros számú lapoknak nagyobb értéke is volt. A gazdag Rómában magas tételekre játszottak, miknek összege a rossz dobások büntetés-pénzeivel valószínűleg még magasabbra emelkedett. A Venus dobás (1 . 3 . 4 . 6.) a legtöbbet nyert.

Suetonius, Augustus császárnak egy levelét közli, a melyben a kockajátékról ezeket olvassuk: Ebéd közben kockáztunk a magunk módja szerint, tegnap úgy, mint ma. A ki kutyát, vagy hatost vetett, minden kocka után egy dénárt fizetett a pénztárba s a ki Venust dobott, az behúzta az egész összeget.

A kockázás a gazdag alsó-italiai városokban még előbb lett hazard játékká, mint Rómában.

A költészet az emberi élet eseményeit a kockajáték eshetőségeivel hasonlította össze. Aeschylus »Hetén Thebae ellen« cz. darabjában azt mondja, hogy a háború istene, kockáival fog dönteni a csata sorsa fölött. Terentius az ember életét valóságos szerencsejátéknak nevezi.

A túlságos fényűzés korában a játékasztalt fényezett terpentin-fából készítették, a poharat ékes elefántcsontból faragták s a legtisztább kristályból csinált kockákra arany betűket raktak rá.

Antonius Alexandriában tartózkodása alkalmával, idejét e játékkal pazarolta el; Augustus és Nero császárok, mint Suetonius világosan mondja, rendkívül szerettek kockázni; Claudius császár könyvet is írt a kockázásról; Caligula nem átalította a hazugságot és hamis esküvést, csak hogy a kockajátékon

nyerjen; Domitianus szintén játszott; Commodus pedig külön termet rendeztetett be palotájában a közös koczkajátékra; Verus császár, a nemes Antoninus fogadott fia, egész éjszakákon át koczkázott a legpazarabb módon. A koczka fokozta szenvedélyességüket. Már az Ilias azt mondja Patroklosról, hogy ő ennél a játéknál társát megölte. Ott olvassuk a 23-ik énekben:

»Bár nem akartam volt, megölém hős Amphidamasnak Ifjú fiát, a ki feldühített a koczkavetéskor«¹⁾

Ez a játék leginkább a római császárság idejében terjedt el és semmi szigorú rendszabály sem akadályozhatta meg, hogy a csábító koczkajáték sokak szerencséjét és vagyonát tönkre ne tegye. Nero császár egy-egy tétele száz korona volt. Maga Horatius is kikel a szenvedélyes koczkajáték ellen; oly jelenségnek tartja azt, mely a nemzet pusztulására vezet.

Az ifjúság a helyett hogy lovat hajtana, vagy a vadászat fáradalmaival megbirkóznék, koczkázást és más haszontalan játékokat űz. A 3-ik könyv 24-ik ódájában így panaszodik.

„ A nemes
Ifjú fél lovat űlni most,
Fél zaklatni vadat, csak görög érczcsigák
Hajtására ügyes keze
S tiltott koczkavetést űzni művészileg.«²⁾

A nyerésskedő koczkajáték ellen több törvényt hoztak. Az olyannak a panaszát, a ki lakásán megengedte a koczkázást, meg sem hallgatták, még akkor sem, ha megverték, vagy meglopták az illetőt. Domitianus császár uralkodása alatt a rendőrség különös

¹⁾ Kemp. J. fordítása.

²⁾ Ford. Barna J.

figyelemmel kísérte a koczkajátékot, de titokban, különösen elrejtett korcsmahelyeken sokan játszották azt. A kiknek kenyere volt a koczkázás, azok a hamis játéktól sem riadtak vissza, hanem ólomkoczkákat iparkodtak az igaziak helyére csempészni, természetesen a nyerő számmal felül. (A berlini királyi muzeumban van két ilyen hamis koczka.) Gyakran forgott azonban a koczkavető pohár a gazdag rómaiak lakomáin is. A fiatal emberek kedveseik nevét hív-

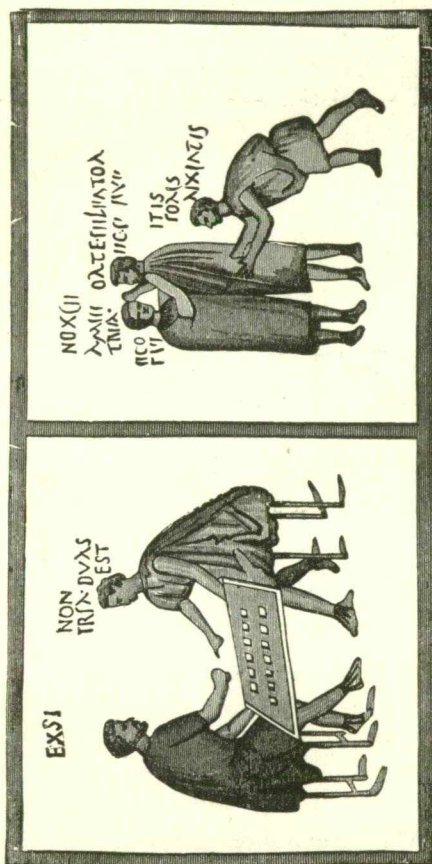

44. ábra. Ostábla-játék.

ták segítségül, hogy szerencsés legyen a dobásuk. Csak úgy húllott az arany az ó-bortól mámoros férfiak kezéből a földre a tivornya éjszakáin s az ott dőzsölő leányok és rabszolgák lopkodták el azt, míg végre a koczkavető pohár is kiesett kezükből s ők ott aludtak el a kényelmes pamlagokon elterülve a multság romjai között. E féktelen pazar játékaikat még fogadásokkal is szokták tetézní. (44. ábra.)

Volt Rómában egy deczemberi ünnep, az u. n. Saturnalia, a midőn végtelen öröm és jókedv uralko-

dott a nép között s vidám lakomáikon nem tett semmi különbséget az, hogy ki az úr és ki a szolga. Csak természetes, hogy a kockajátéknak is fontos szerep

45. ábra. Czivakodó játékosok.

jutott ilyenkor. A Saturnaliák elmúltával azonban Martialis szerint:

„A pohár-csengés árúlja el gyakran a koczkást,
Csapszékből kerül őh aedil akkor elődbe
És félve könyörg, akadozva esdi: bocsánat.“

Tudjuk azt, hogy ez ünnepen az urak és szolgák szerepet cseréltek, a mennyiben az előbbieket szolgálták ki az utóbbiakat a lakománál. Ilyen ünnepi alkalmak a görög államokban is voltak; így pl. Troizenben az u. n. Geraistia, mikor egy asztalhoz ültek az urak szolgálkával és koczkáztak. Sőt azt is bátran föltehetjük, hogy az athenaei szolganép is nagyon jól ismerte a koczkát, hiszen e demokratikus államban a legtöbb szabadságot élvezett s a legemberségesebb bánásmódban részesült, úgy hogy az alsóbbrendű polgárok és rabszolgák között nagyon kevés különbség volt. Maga Plautus is azt mondja, hogy uraik szívesen elnézték nekik, ha a szerelemnek, társaságnak és lakomának éltek. A 45. ábra két jelenetet ábrázol a korcsmai életből. Az első képen ketten koczkáznak s e közben összekapnak, a másodikon már dulakodásra kerül a dolog s a korcsmáros e miatt kitaszítja őket.

A régi Athenae és Róma telve voltak történelmi nevezetességekkel, de a kutatót nemcsak az Akropolis, az Odeum, a Kerameikos, nemcsak a Mars mezeje s a forumok szépségei érdeklik, hanem a lakosok közönséges életének egyéb színhelyei is, a vendéglők, csárdák és játékházak, mely utóbbiak egyikének tartották az Athene Skiras templomát is Athenaeiben. Bajae szintén valóságos játéklarang volt.

Egy Vergiliusnak tulajdonított elegiában, melynek a címe: *copa* (korcsmárosné), az életvidorság és túlcsapongó jókedv ezzel van jellemezve:

„Bort ide és koczkát, holnapra — manóba — ne gondolj
Élj vígan; a halál biztos s hamar itt lesz előtted.“

V.

Találós mesék és más társasjátékok.

A görögök, mint tudjuk, sokoldalú tornagyakortaik által testi erejük tökéletes kifejlesztésére törekedtek. Nem kevesebb gondot fordítottak azonban szellemi tehetségeikre, még pedig hasonló módszerrel; így pl. költészetük poétai versenyek által nőtt nagygyá. Az is tudvalévő dolog, hogy az ú. n. rhapsódok költői versenyre keltek egymással a fejedelmek palotáiban, a megholt hősök tiszteletére rendezett ünnepi játékokon, meg a népes vásárok alkalmával s épen e mérkőzés által fejlődött ki epikus költészetük magas művészete. Már a görög nép ifjú korában is találkoznak ilyen költői versenynyel, még pedig a hét bölcs lakomáján, a midőn Hesiodos és Homeros találós kérdésekkel, illetőleg azok megfejtésével versenyeztek. E hexameteres kérdések és feleletek közül néhányat rímes magyar versecskében próbálunk visszaadni.

Hesiodos: Mond meg nekem mi legjobb
S a kicsinyben legnagyobb?

Homeros: Erős szellem, úgy vélem,
A halandó testében.

- Hesiodos: Igazság és az erény
 Az emberben mennyit ér?
 Homeros: Erejével s gondosan
 Mindnyájunk javára van.
 Hesiodos: Mond meg tehát, hogy tessék
 Az emberi bölcsesség?
 Homeros: A jelenre ügyeljen
 S a jövőbe tekintsen.
 Hesiodos: Kié legyen bizalmunk,
 Hogy meg ne csalatkozzunk?
 Homeros: Ki tettében igaz volt
 S ellenségével daczolt,
 Hesiodos: Most megtudni akarnók,
 Kik a boldog halandók?
 Homeros: Kiknek öröm életük
 S nem fájdalom a vesztük.

Miként a költők és rhapsódok a verselésben, úgy az egész vidám görög nép a dalban versenyzett. Theokritos idyll-költő pásztorai egymást dalversenyre szólítják föl s a pásztorélet élményeiről, meg a természet szépségeiről, sokszor tréfás ötletekben verset énekelnek. Így találjuk ezt a görög lantos jeles utánzójánál, Vergiliusnál is. Az ily verseny alapja a régiek kifogyhatatlan jó kedve volt s a küzdelem és dicsőség utáni vágya. Különösen a találós meséket szerették nagyon. Ilyen pl. az alábbi:

»Mond meg van-e s hol a földön
 Olyan hely, a hol az égbolt
 Nem terjed csak három rőfre
 S Apolló lész, ki isten volt.¹⁾

¹⁾ A ki lemegy egy mély kútba s föltekint az égre, csak mintegy három rőfnyi hosszú darabot lát belőle. A régi grammatikusok közlése szerint maga Vergilius úgy oldotta meg a fenti talányt, hogy az a tékozló mantuai Caelius sírját jelenti, a ki valamely birtoka eladásakor csak egy kis darab földet kötött ki magának sírhelyül.

Semmi sem oly jellemző a találós mesék régiségre vonatkozólag, mint a thebaei mondakörben szereplő Sphinx talánya. Ez a szörnyeteg sok szerencsétlen utast pusztított el, a kik talányát megfejteni nem tudták, míg végre Oedipus megfejté azt. A thrák, Trogilosból való Asklepiades hexameterrekbe foglalta a Sphinx talányát, de a magyar találós mesék között is megtaláljuk annak mását ebben az alakban:

»Reggel négy lábon mász,
Délben csak kettőn jár,
Este hármon ballag,
Kivált a hol van sár.«

Mindnyájan tudjuk, hogy ez a találós mese az embert jelenti gyermek-, férfi- és öregkorában.

Minthogy a talányok föladása és megoldása bizonyos fokú ismereteket, értelmességet, sőt éles elmét is feltételezett, azért a talányt nem tekinthetjük pusztán a tudás példázatának, mely tanítani akar, hanem oly tényezőnek, a mely az egymás szellemi tehetségeinek megvizsgálására fölöttébb alkalmas volt. Ismeretes a dórok rövid és csattanós beszédmódja. Náluk már a gyermekek is részt vettek a férfiak közös ebédjen, hogy mulatságaiknak tanúi legyenek s megtanulják azt, hogyan kell a fogós kérdésekre gyorsan és találóan, sőt élcezen és szellemesen megfelelni. Gyakran hallottak a gyermekek a közös ügyekről beszélni, hallották a vidám enyelgést s az élczes évődést, mire a spártai ember különösen rátermett; hiszen az engedelmesség istenének épen úgy volt Spártában oltára, mint a nevettető tréfáénak. Athenben pedig oly közszellem uralkodott, mint sehol másutt. Egy nép sem élvezte oly vidáman az életet,

egy sem örült oly gondtalanul annak, mint éppen az athenaei.

Közös találkozó helyeik voltak: a vásártér, a műtermek és csarnokok s a gymnasium, a hol élénk eszmecsere fejlődött ki az emberek között s kielégítést nyert a kíváncsiság. Maga a görög éghajlat derűje is fölhangolta kedélyöket, fokozta életkedvet és szellemi erejüket. A vidámság és tréfa, az élcz és enyelgés igazi hazája volt az.

A régi világ bölcsesége hosszú időn keresztül a közmondásokban nyilatkozott meg; a nép lelkében élő költői hajlam a dalban nyert kifejezést, míg az élet komoly és vidám eseményei, az erkölcsi igazságok éppen úgy, mint a derítő tréfák, a talányok kedvelt formájában tűntek föl. A görögök minden időben különös előszeretettel foglalkoztak a szójátékkal és közmondással, a melyek nem képezték csupán a nemzet egy részének tulajdonát, hanem közszájon forogtak s jelentőségükben kiterjedtek az egész görög népre. Az emberi élet fontosabb mozzanatai s a józan erkölcs szabályai a legváltozatosabb közmondásokban örököltették meg. Magok a találós mesék a sokféle szójáték egy neme voltak, mikkel a szellemes görögök lakomáikon vidáman szórakoztak és mulattak. A közös étkezés alkalmá tehát szellemi élvezetet is nyújtott, hisz ott a dal, eszmecsere, mese és különösen a talány napirenden voltak s általában azt mondhatjuk, hogy a régi görög társasélet legelterjedtebb és legkedveltebb mulatsága a találós mesék föladásában és megfejtésében állott.

A homerosi hősök, étel és ital után, szíves-örömmel elmulatoztak a talányokon, de még évszázakkal később sem ment ki divatból a mulatságnak ez a neme. Kleisthenesről, a tréfaszerető sikyoni királyról,

a ki 568 körül élt, azt beszélük, hogy egyszer leányának Agaristének a kérőit meghívta magához s a lakoma végeztével a kérők valamennyien versenyezni kezdtek a zenében s a szellemesnél szellemesebb talányokban. Ily alkalmakkor helye volt az élcz és tréfa minden tisztességes nemének, különösen pedig a szívet-lelket vidító ötleteknek. Evés közben rendesen hallgattak, de mihelyt az ú. n. első asztalt félretolták s elénkelték a szokásos győzelmi dalt — paian — a megiszabadító Apolló tiszteletére, kockát vetettek s ezzel megválasztották a multság királyát. Ezután következtek a találós mesék, melyek fokozták a jókedvet, hiszen a komolyság és tréfa sehol sem nyilatkozott meg együttesen oly mérvben, mint éppen a találós mesékben. A ki megoldotta a feladott talányt, koszorút, kapott jutalmúl, vagy pedig egy szallagot (taenia), némelykor azonban egy lepényt, vagy valami tréfás tárgyat adtak neki. A későbbi időben, — mondja a solii Klearchos —, midőn az erkölcsök meglazulása a lakomákon is észre volt vehető, a győztes csókot kapott, a mi a tisztesebb férfiaknak sehogys sem tetszett. A ki azonban a neki feladott talányt megfejteni nem tudta, annak egy csésze tiszta, vagy sós vízzel vegyített bort kellett egy hajtásra meginnia. Határozott szabály nem volt arra nézve, hogy milyen legyen a találós mesékkal járó jutalom, vagy büntetés. Aulus Gellius »Attikai éjek« című művében azt mondja, hogy Athenben a lakmározó ifjúság egy görög, vagy latin könyvet és egy borostyánkoszorút tűzött ki jutalmúl a megfejtőnek; az is előfordult, hogy a feladó egy bizonyos pénzösszeget ajánlott föl annak, a ki talányát megfejti, de ha a megfejtés nem sikerült, akkor ugyanannyit kapott a másiktól. Ez a multság többnyire úgy ment végbe, hogy a

mint körben ültek, kiki a jobboldali szomszédjának adott fel találós mesét.

Egy ilyenfajta lakomáról beszél Plutarchos egy helyen. Az egyik vendég találós kérdéseket hozott fel s azokat nyomban meg is fejtette a következő módon: Mi a legrégibb? az idő. Mi a legnagyobb? a világ. Mi a legbölcsebb? az igazság. Mi a legszebb? a világosság. Mi a legközönségesebb? a halál. Mi a leghasznosabb? az Isten. Mi a legkárosabb? az ördög. Mi a legerősebb? a szerencse. Mi a legkönnyebb? az a mi kellemes. Erre Plutarchos szerint Thales az alábbi czáfolattal felelt: »Hogy lehetne az idő a legrégibb, hiszen az részben elmúlt, részben most folyik, részben meg jönni fog, már pedig a jövő időt fiatalabbnak kell tartanunk, mint a mostani dolgokat és embereket. Az, hogy ő az igazságot bölcsnek tartja, nekem úgy tűnik fel, mintha valaki azt mondaná, hogy a szemek és a világosság egyformák. Ha ő a világosságot szépnek mondja, a mint igaz is, hogyan nézheti le a napot? Az a felelet, a mely az istenekre vonatkozik, túlmerész, az pedig, mely a szerencséről szól, meggondolatlan; hiszen ha a szerencse minden dolgok között a legerősebb és legszilárdabb volna, akkor nem változnék olyan könnyen. Épen úgy a halál sem mondható a legközönségesebbnek, mert annak az élőkkel nincs semmi dolga.« Erre maga Thales ugyanazokat a kérdéseket következőleg oldotta meg: Mi a legrégibb? az Isten, mert annak nincsen kezdete. Mi a legnagyobb? a tér, mert a világ minden dolgot magában foglal, a tér azonban az egész világot. Mi a legszebb? a világ, mert minden a mi szép és rendes, az ennek csak egy része. Mi a legbölcsebb? az idő, mert az már igen sok dolgot feltalált és még sokat fel fog találni. Mi a

legközönségesebb? a remény, mert a kinek semmi egyebe nincs; legalább reménye van. Mi a leghasznosabb? az erény, mert jól használva minden dolgot hasznossá tesz. Mi a legkárosabb? a bűn, mert a hova beférkőzik, ott mindent tönkre tesz. Mi a legerősebb? a szükség, mert egyedül az nem győzhető le. Mi a legkönnyebb? az a mi természetes, mert még a jókedv is gyakran terhünkre van.«

A találós mese ily formán erős gyökeret vert a görög nép életében, mint azt annak költészetéből tudjuk, hiszen a költészet minden fájában, úgy a lyrában, mint a tragikusok és komoedia-írók műveiben sokszorosan találkozunk azzal. Az alábbiakban közlünk néhány találós mesét, a melyek nagyobbára a mostaniakra emlékeztetnek bennünket:

»Találd el hát, hogy ki légyen
A kihez hasonló nincsen,
Sem az anya-földnek ölén.
Sem a mély tenger fenekén,
Sem a halandók között.

A természet kiterjeszti,
Megapasztja s fölneveli
Ujra az ő tagjait,
Hogy csodáld törvényeit,
Miket a földhöz kötött.

Ha létrejő, nagy s hatalmas;
Kicsiny élte derekán az;
Ismét felnő, ha megvénül
S élte alkonyára kerül,
De még el nem költözött.«

(Az árnyék.)

Négy lábon jár lassan csúszik,
Porban hever, réten mászik.

Feje kurta, nyaka hosszú
Tekintete, ha meglátod isszonyú.

Sivár élet, lélektelen,
De a hangja reitennes, szertelen.
(A teknősbéka.)

»Tíz férfiú, támadott,
Ostromolt meg öt hajót,
Közáporral támadnak
S kőért le nem hajolnak.
Vízről ázik az áruk
S szomj okozza haláluk.

(Ebben a találós mesében tíz férfúról van szó, a kik parittyáikkal megtámadnak öt hajót. Zsebeik tele vannak kövekkel s így azokért nem kell lehajolniok. Az izzadság csorog arczukról, de a szomjúság győtri valamennyit.)

Édes gyermekeit őrzi
Kebelén a jó anya,
Néma köztük valamennyi,
Nem hallatszik a szava.
De távoli országokban,
Tengeren túli vidéken,
Ha úgy akarja az anyjok,
Megszólalnak rendben, szépen.
Ha megtiltja, hogy szóljanak,
Elhallgatnak, csendben vannak «

Ugyanilyen a Sappho talánya :

»Asszonyi lény, tán ismered,
Szívén hordja gyermekit,
Szólni nem tud egyikök sem,
Bár megszólít mindenkit
A sok gyerek, a ki távol,
Zúgó tenger határáról
Lesi, várja híreit.«

(E két utóbbi talány megfejtése : a levél. Ez a szó a görögben nőnemű. A levél rejtegetett gyermekei a betűk, melyek hangosan szólnak ahhoz, a kihez a levél intézve van.)

A fenti talány megfejtése Sappho után, verses fordításban így hangzik :

»Az az asszony, kiről szóltam
S fentebb azt is megmondottam,
Hogy némák a gyermeki:
A levelet és betűit jelenti.
Mert hisz beszéd nélkül szólnak,
Mindent rendben felsorolnak.
Ki olvassa, csak az érti,
Más azt észszel föl nem éri,
Bár közelben állana
S mindent tudni akarna.«

Egy másik találós mese így szól :

»Tizenkét fia van egy apának,
Mind a tizenkettő, kétszer harminczat hoz
A világnak.
Harmincz gyermek fehér, de a többi
Fekete egészen, szülője egymásnak
Valamennyi.
Örökös az éltük a világban ;
Pusztúlnak, születnek, rendre osztoznak a
Boldogságon.«

(Az év, hónapok, napok, nappal és éj.)

»Van két édes testvér,
Ha az egyik meghal, a másik születik,
De ha az is elvész, az első föltámad
S újra életet ad a maga párjának.«

Vagy ez a másik :

»Nővérek vagyunk mi, egy anya s egy leány
Egymás boldogsága,
Az anyát a gyermek, gyermekét az anya
Hozza a világra «

(A nappal és az éj.)

Gyakoriak voltak az u. n. matematikai talányok is, a melyek bizonyos szavakba foglalt számokat rejtettek magokban. Ilyen az alábbi is, melyet az alexandriai Euklidesnek tulajdonítanak :

»A szamár és öszvér, két kocsiba fogva.
 Bort fuvarozának. nyögve, sóhajtozva.
 Fáradtabb a szamár, panaszkodik nagyon:
 A terhem isszonyú s nagy bánatom vagyon.
 Ne keseregj anyjuk, vigasztalja az öszvér,
 Terhednek egy része a kocsimon elfér.
 Két annyi lesz akkor az enyémre téve,
 Ha egyet elveszesz, egyforma lesz épen.
 Találd el barátom, jutalom az ára,
 Mennyi teher jutott öszvérnek, szamárnak.«

(Az öszvér a közös teher $\frac{1}{12}$ részét, a szamár $\frac{5}{12}$ -ét húzta.)

A későbbi korból való szótalányok közül is fel-
 említünk egy néhányat; így pl.:

»A ki néz az nem lát, a ki nem néz meglát,
 Gazkópé vagyok én;
 Beszél, a ki hallgat, szökik, ki nem szalad,
 Igazat mondok én.«

(Az álom.)

»Úgy hívnak, mint anyámat,
 Édesb vagyok nála;
 Nagy az ő termete,
 Kicsiny a leánya.

Engem meg is ehetsz,
 Benne gyönyörködöl,
 Ehetetlen a belsöm,
 Jó lesz, ha örködöl.«

(Itt ismét a datolyapálmáról és gyümölcséről
 van szó. Mindkettőnek a görög neve: phoinix.)

»Sárgás voltam hajdanában,
 De hogy úgy megütlegeltek,
 Hónál fehérebb a hátam.
 Vízartóban fürösztének,
 S ha vendég jó, az asztalhoz
 Legelsőnek eresztének.«

(Kender és fehérített vászon.

Szemem nincsen, de meglátlak,
 S ha rám nézsz megismerlek;

Nincsen szavam, de ha szólasz,
Veled szívesen beszélek.«

(Tükör.)

A szótag-rejtvényre is van egy-két példánk. A talány szövege ugyanis valamely tárgynak a nevét jelenti, de úgy, hogy ha az említett névnek kezdő betűit rendre elveszszük, vagy az utolsót hagyjuk el, más és más neveket nyerünk. Ilyen a következő:

»Élő lénynek a testrésze az én teljes nevem,
Végý el tőlem csak egy betűt s ember fején helyem,
Ha a másiktól megfosztasz, lesz belőlem állat,
A harmadik betűm nélkül kiteszek kétszázat.«

(Megfejtése: $\pi\omicron\upsilon\varsigma$ = láb, $\omicron\upsilon\varsigma$ = fül, $\upsilon\varsigma$ = disznó
 ς = a görögben 200.)

Ehhez hasonló a másik:

»Az élő emberrel mozgok s ide-oda megyek,
Kezdő betűm, ha elhagyod, halló szerved leszek,
Ha még egyet elvesz tőlem, a sárban heverek
De utolsó betűm nélkül hely-nevet kérdezek.«

(Megfejtése: $\pi\omicron\upsilon\varsigma$, $\omicron\upsilon\varsigma$, $\upsilon\varsigma$ és $\pi\omicron\upsilon$ = hol?)

Diogenes Laertius, a Kr. u. 2-ik évszáz végén élt grammatikus, egy gúnyverset közöl, a mely valami alexandriai Diodorosra vonatkozik. Ez a Diodoros ugyanis azzal szokott volt dicsekedni, hogy bárminő találós kérdésre azonnal megfelel, de épen e miatt szomorú véget ért. Ptolomaeus Soter király udvarában ugyanis egy Stilpon nevű bölcsész találós kérdéseit sehogy sem tudta megfejteni, a miért gúnyból Kronosnak nevezték. Erre Diodoros haza ment s megírta könyvét a neki feladott talányokra, de meggyaláztatása miatti bánatában meghalt. A Diogenes-féle gúnyvers így hangzik:

»Diodoros Kronos, vajjon mely istenség
Küldte a bánatot, a mely szívedben ég?

Hogy önként költözél el a Tartarosba,
 Mert a tehetséged kissé cserben hagyta.
 Stilpon kis meséit, ha megfejtet vala,
 Tiéd volna Kronos neve s diadala.
 Most nincsen más hátra, hogy engesztelésül
 Elfogadd e nevet, de k a p p a s r h o nélkül.»

(Ha a Kronos név két első betűjét a kappát és rhot elhagyjuk, onos marad, a mi görögül szamarat jelent.)

A rómaiak a találós mese dolgában a görögök tanítványai voltak. Már a fiúk is adogattak fel egymásnak talányokat, melyeknek eredete azonban görög forrásra vezetendő vissza. Ebben a talányban pl. Mi legyen az? Az anyának van egy lánya, de a leány, anyja a saját anyjának (nappal és éj,) lehetetlen a görög eredetire rá nem ismerni. Ilyen az a római találós mese is, a mely a teknősbékáról szól:

»A földön születik,
 Fűben tova mászik,
 Hátán házat viszen,
 Meleg vére nincsen.«

A betűrejtvényeket szintén ismerték a rómaiak s különösen szerették a sophisticus jellegű álokoskodások czáfolatait. Miként a mostani olaszok, úgy a régi rómaiak is igen szerették a tréfát és enyelgést, s egy-egy sikerült dolgot százszor is szívesen meghallgattak. Általában azonban társas összejöveteleik alkalmával a találós kérdések nem voltak oly gyakoriak, mint a görögöknél. Az ő komolyabb természetük a találós mese dolgában semmi különös ízlést nem árul el. Lakomáikon inkább az érzéki gyönyörnek hódoltak, bőségesen fogyasztották a bort s még inkább kívánczoltak a szabad nők és csábító szépségek társaságába, mint a görögök s e nőszemélyek

együtt ittak és dorbézoltak a férfiakkal, mint az az alábbi epigrammból is kivehető:

»Eleget ittam már s te mégis töltögetsz,
 Izleld meg hát elébb s aztán nyújtsd a pohárt ;
 Hisz a kehely széle csókod hozza nekem
 S a jókedv, mely tőled származik, meg nem árt :
 Nincs szükség egyébire, hogy mámoros legyek
 S te veled, óh Hébe! csókokat cseréljek.«

A görögök asztali mulatsága élczes és szellemes maradt, összejöveteleik éltető eleme a vidámság és megelégedettség okozta jókedv volt úgyannyira, hogy tudós és magasműveltségű férfiak is szíves-örömet vettek részt az élczek és találós kérdések gyakorlataiban, a görög symposionok alkalmával. Nyilvánvaló tehát, hogy a találós mesékkal való mulatozásnak egészen más jelentősége volt a régi görög életben, mint manapság.

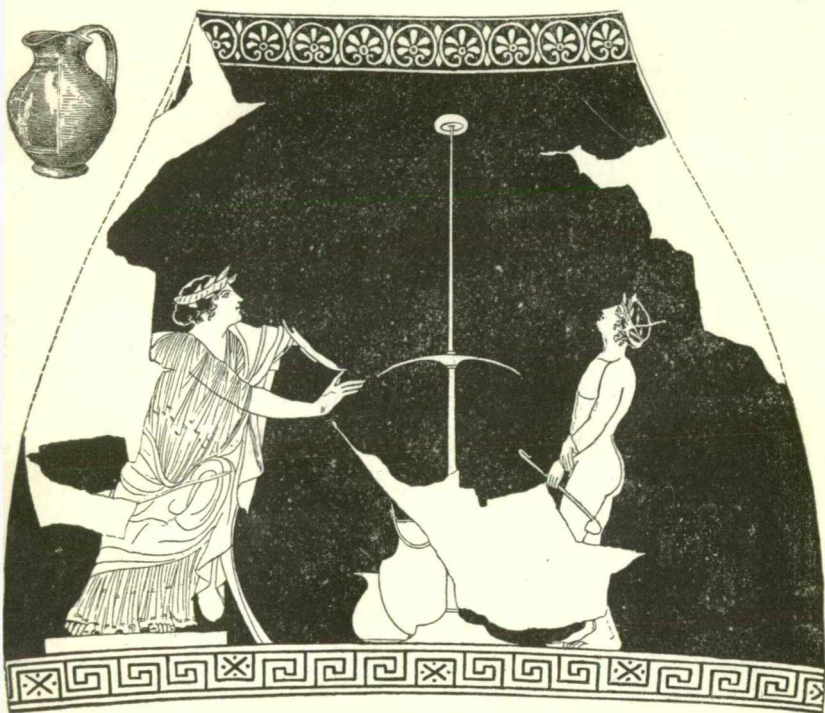
Meg kell azonban emlékeznünk még egy tréfás játékról is, a mely igen jó volt áloműzőnek a mulatság vége felé, különösen az éji ünnepélyeken. Ez a játék a siciliai eredetű és sokféle változatban előforduló kottabos volt. A dolog lényege abban állott, hogy egy ital bort a kézzel befogott pohárból, vagy szájukból, sugáralakban egy meghatározott célba kellett fecskendezni. A játék egyik fajtája úgy ment végbe, hogy fölállítottak egy gyertyatartó-forma rudat, a melynek tetejére mérleg volt erősítve két csészével; ezeknek egyikébe kellett a borsugarat behajítani, úgy hogy az alásülyedjen s egy alatta álló érczfigurának, az u. n. Manesnek a fejére essék. Sokkal egyszerűbb volt e játéknak az a másik neme, a midőn egy vízzel telt edényt állítottak fel, a melynek felszínén üres kis tálacskák, vagy másforma edénykéek úsztak; ezeket kellett tehát a borsugárral eltalálniok,

úgy hogy alámerüljenek. Több bizonyosat erről a játékról nem tudunk, a mennyiben a régieknek erre vonatkozó közlései meglehetősen ellentmondók. Annyi tény, hogy ez is versenyjáték volt, pályadijakkal összekötve: a díj gyakran maga az elsüllyesztett kis edény volt. Innen a nagy buzgalom, a melyet e játék közben kifejtettek. Athenaeos szerint, — a ki több e kedvencz játékról szóló töredéket közöl, — mindnyájan részt szoktak venni ebben a versenyben, nem épen azért, hogy eltalálják a célt, hanem azért, hogy e népszerű szokásnak hódoljanak. Egy kottabos-játék alkalmával, melyet a költő szerint Eros és Hymenaeos játszottak, egy ezüst tányér volt fölállítva; a játék bírása Ganymedes volt, a ki koszorút tartott a kezében; a Manes szobor helyett Hebe képe szolgált célnek. Hymenaeos, kinek a sors szerint először kellett dobnia, »megfogta poharát, magasra veté a levegőbe a nektáros italt, de a tányéron át kidobta azt.« Erre Eros vette elő a poharat, s miután anyjához csendes fohászt küldött:

»Kimeríte a teret biztos tekintetével
S a távolból dobá a cél felé borát.
Nektárja édes cseppjei repültenek fel
A kép feje felé, keresve cél sorát;
A légből hangosan esett le üstökére,
Habzó nektárnak édes cseppje mind.
A kedves tiszta kép, mint az, a kit baj ére
Könnyezni látszik, Vénusfi örömmel int.«

Ezt a játékot egy másik alakjában szerelmi jóslatokra is fölhasználták. Az a hang, melyet a mérleg fémcsészéjébe hulló bor adott, a választott kedves beleegyezését jelentette. Egy ilyenféle jelenetet tüntet föl a 46-ik ábra.

Meg kell emlékeznünk e helyen egy fejtörő és észfejlesztő játékról is, a melynek petteia volt a neve, s mely a mai sakkhoz, vagy más efajta játékokhoz hasonlított. E dologra nézve különösen érdekel minket egy, az athenaei királyi vár földmunkálatai

46. ábra. A kottabos, mint szerelmi jós.

alkalmával kiásott terrakotta csoportozat (nagysága 0.15 m.), az ő jellemző alakjaival (47. ábra). Két magastámlájú karosszéken ül két alak, egymással szemközt, oly közel, hogy térdeik összeérnek. A baloldali alaknak, balkarja lefügg (a jobb kar hiányzik) s rövid

felső ruhája van, a lábai pedig köpenyébe vannak burkolva. Rövid s kissé göndör haja, meg a bajusz és pofaszakál elmosódó nyomai azt sejtetik, hogy ez az alak férfit ábrázol, a ki székében hátra dől s figyelmesen, bár kételkedve hallgat a vele szemközt ülő nőalakra. Ez utóbbi melynek haja, vállaira omlik, kendőforma, ránczos ruhát visel, a mely jobb vállára van vetve. Úgy látszik, hogy egy kissé előre hajlik s ellenfelének a játék lefolyásáról beszél. Alsó karjait

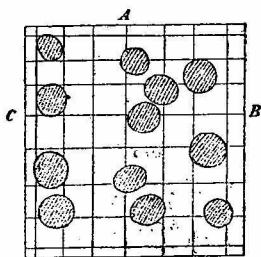
47. ábra. Ostáblán játszókn.

is előrenyújtja s baltenyerét a deszka felé tartja, mintha játszmáját akarná megvédeni; beszédjét pedig jobb keze mutató ujjával érthetőbbé tenni iparkodik. Mindkét fél a játék nem várt kimeneteléről beszél. Ölükben egy jókora vastag táblát tartanak, a mely négyszögű rovátkákra van osztva. A táblán szétszórva 12 csiszolt s kerekded kődarab hever, körülbelül olyforma, a minőkkel manapság is játszsza az efajta ostáblás játékokat. A férfi alighanem kifogást emelt a

játék menete ellen, mert a nő kézmozdulatok segítségével igyekszik neki magyarázatot adni, a mit az, sehogy sem akar megérteni. Feltűnő a háttérben ülő harmadik alak a maga szemtelen tekintetével, a mint a férfiúra néz, mintha mondaná: lássa be már, hogy rosszul játszott. A játékcsoportokat ábrázoló művészi alkotások egyikében sincs oly ügyesen és jellemző módon keresztülvitt mellékalak, mint az a törpe karikatura, a mely a maga bő köpenyébe burkolva s jobb karját kissé előre tartva kuporodik össze a széken. Ez a szörnyű fej, buta szemeivel, tompa orrával vastag ajkaival és tágra nyitott szájával valóban mulasztós alak. Nevetséges külsejéből azt következtet-

48. ábra. Az ostábla felső lapja.

jük, hogy házi bolond, a minők a későbbi időkben a régiek házainak el nem maradható éktelenségei voltak. Annál jobban szerették az ilyeneket, minél szörnyűbb és ostobább volt a külsejük, mert mindig találhattak rajtuk nevetni valót. Nyilvánvaló, hogy az ily torzalak a férfi és nő közti hevesebb házi jelenségeknek kiegészítő személyisége s a maga nevetséges formájával egy ilyen kis csoportnak valóban komikus jelleget kölcsönöz.

Az ostáblás játék igen régi, melyet Homeros

Odysseája (I. ének) szerint, már Penelope kérői is játszottak. Hogy azonban miként játszották azt a régi időkben, nem tudjuk. A későbbi korból sem kapunk elég világos magyarázatot. (48. ábra.) Egy efajta játéknál abban állt a legnagyobb ügyesség, ha a játékos a maga figuráit fedezni tudta, az ellenfelét pedig ezektől elzárta, vagy oly állásba szorította, hogy az

49. ábra. A morra-játék.

többé mozdulni nem tudott. E játéknak a rómaiaknál sokféle neve volt. A kövek, melyek e sakkforma játékokban személyek gyanánt szerepeltek, s melyeket parasztnak és tisztnek hívtak, vagy egyenes irányban, vagy ugorva haladtak előre. Az volt a szabály, hogy az egyes kövekkel ne hatoljanak nagyon előre, azért mondja Ovidius :

„Játszó kő-katona ne rohanjon az úton előre,
 Gyorsan megveri őt, majd kétszer akkora ellen.
 Nyugton és bizton kövesse azt, ki előtte
 Áll, s ne legyen társ nélkül része gyáva futásbān.“

Minél kevesebb követ veszített el a győztes játékos, annál nagyobb volt a diadala. Sok ily játék-követ találtak sárga, vörös és fekete színben; a rómaik ezeket latrunculi-nak nevezték.

Végül még egy játékot említünk meg, a mely igen népszerű volt, úgy a görögöknél, mint különösen a rómaiaknál minden időben, s a melyet még ma is ismernek Italiában morra név alatt. A játszóknak jobb kezük újjait villámgyorsan kinyitották s a játszó társ hangosan mondta meg rögtön, hogy hány újjat mutatott fel a másik fél. Míg azonban a mai olaszok az el nem foglalt kezét hátradugják, addig a régi rómaiak egy botra támasztották azt, mint a hogy képünk (49. ábra.) mutatja.

VI.

Az olympiai versenytér és környéke.

A legnagyobb görög nemzeti ünnep Elis tartománynak egy kies kis völgyében ment végbe. Nem véletlen eset volt csupán, hogy a görögök e völgyes vidéket választották ki arra, hogy legfontosabb nemzeti játékuk öre és föntartója legyen. A Peloponnesos, melynek északi és keleti részén szakadatlan hegyláncz vonúl végig, a tengerparti vidéken alkalmas kikötő-helyeket szolgáltatott, a melyek a régi időkben, midőn a hajókázás még nagyon félelmetes dolog volt, pihenőt nyújtottak a míveltség zászlóvivőinek, — bár olykor-olykor ellenséges hajóhadak is könnyen révpartot érhettek ott; — a nyugati részen pedig bőventermő szántóföldek terültek el. Elisben azonban nincsenek hegyek, csak dombos vidék és síkság. Ez a nyílt s jobbára lapos terület nem csalogatta úgy az idegeneket, mint a kelet felé eső tartományok. Egy folyó völgye vezetett a belsőbb tartományokból Elisbe, nyitott kapu gyanánt. Elis vizekben gazdag völgyei bőven megtermették az olajbogyót, búzát, bort és kerti gyümölcsöket, dombos részei pedig fenyőfát szolgáltattak. Az Achaia és Ar-

kadia felé eső magaslatok megvédték ezt a tartományt az erős szelektől, a déli hegyláncz mérsékelte a sirokkó hevét, míg a langyos nyugati szellő akadálytalanul járhatta át ezt az egész kedves vidéket. Egyszóval Elis áldott kis ország volt, a mely már a legrégibb időkben is, nemcsak az éjszakafelőli bevándorlásokat volt kénytelen eltűrni, hanem a szomszédos népek irigységét is mihamar magára vonta. Ha független akart volna maradni, egészen különleges állást kellett volna elfoglálnia a félsziget többi államai között. A természetes védőeszközök híján, szerződésileg volt biztosítva helyzete.

Elis semleges terület maradt annak a szerződésnek az alapján, melyet az elisi fejedelem Iphitos Lykurgossal kötött arra nézve, hogy ez a vidék soha se legyen megtámadható. A törvényhozó Lykurgos ugyanis nemcsak Spárta belső viszonyaira, hanem az egész félsziget helyzetére is kiterjesztette figyelmét. Ezt a védelmi szerződést körirat-formában egy ércz-korongba vésték és még ezer évvel később is, Antonina idejében, híven őrizték Olympiában, a Hera templomban. Így jött létre e tartományban lassankint az istenes béke, vagy az u. n. olympiai fegyverszünet (ekecheiria), a mely lehetővé tette, hogy nemcsak a falvakban, kertekben és házakban, hanem különösen az Alpheios folyó mentén számos szentély emelkedett, a melyek különös jelentőséget kölcsönöztek az egész vidéknek az istenitisztelet dolgában.

Maga a tartomány három kerületre volt felosztva: a tulajdonképeni öblös Elisre, a melynek ugyanily nevű fővárosa volt a Peneios folyó mellett; a déli Triphilia-ra és a közbüleső Pisatis-ra. E békés vidék szíve Olympia volt, az Alpheios folyó ama jobboldali kiszögelésénél, a hol a Knadeos folyócska

ömlik belé; egy a világ zajától távoleső csendes völgy-
ölén, szelíd, erdős hegyekkel körülvéve. Ez a terület
elég terjedelmes volt arra, hogy helyet adjon ama
sok ezer embernek, a kik az olympiai játékokra ösz-
szesereglettek. Itt, a hol a félsziget legnagyobb fo-
lyója, az arkadiai hegyszorosból jövet mintegy 60 m.
szélességben s átlag mástél m. mélységben hömpö-
lyög tova, volt a pelasz Zeusnak ősrégi szentélye, a
ki a népek közös pásztora, az összes helléneket egy-
befűző legrégibb istenség s a heraklidák királyi csa-
ládjának oltalmazója volt Peloponnesosban. E szép
tájék fölé emelkedik a 123 m. magas kúpforma Olym-
pos-hegy, a melynek lábainál az őskorszakban a nagy
istennek bemutatott áldozatok hamvaiból egy oltár
készült, az istenitisztelet e legrégibb helye Olympiá-
ban, mint a hogy azt Pausanias és Strabo közlik.

Az Alpheios völgyébe az ókorban minden ol-
dalról kényelmes utak vezettek. Számszerint hét ilyen
útról beszélnek a régi írók. Néhány évvel ezelőtt csak
terhes ösvényeken át juthattak e szent helyekre a
kutatók, ma azonban — hála a görög kormány gon-
goskodásának s a németek által rendezett ásatások-
nak, — egy keskenyvágányú vasút vezet odáig, a
melyen Kotakolo kikötő-helytől, Pyrgoson keresztül
harmadfél óra alatt Olympiába lehet jutni. A ma
Drava nevű, alig 40 viskóból álló faluból a legszebb
kilátás nyílik a vidékre. Az Alpheios völgyének ter-
mékenysége valamikor sokkal nagyobb lehetett, mint
most. Már maga az aeol Altis név, a mi alsost (be-
rek) jelent, azt mutatja, hogy ott egykor virágzott a
fatenyészet. A költők is szépen fásított árnyékos hely-
nek nevezik azt. Az olajfa vadon termett, melyet a
monda szerint Herakles hozott a Duna forrásától és
ültetett el ott. Altis vizenyős helyein élénken zöldel-

lett a platánfa, a mely hűs árnyékával kecsegtetett; bőven tenyészett továbbá a fehér nyárfa, mely az égő áldozatok tüzét szolgáltatta a nagy oltáron s végül a karcsú pálma, melynek lombjaiból győzelmi koszorúkat fontak. Ez az utóbbi fa azonban melegebb hazából származott, annál fogva nagyon gondos ápolásra szorult. Ily zöldelő és virágzó ligetben, magas és lombos fák s illatos cserjék között feküdt az olympiai versenypálya, a mely időfolytán nagyszerű műemlékekkel ékesítettetett fel.

Válamint Görögország politikai története, ép úgy Olympia, a versenyjátékok és a műemlékek története is czélszerűen négy korszakra osztható, még pedig: az első az ünnepek megalapításának kezdetétől a perzsa háborúkig terjed; a második Görögország politikai fénykora, a mely egyúttal az olympiai játékok virágzásának ideje is; a harmadik a macedonok és diadochok uralmának korszaka; a negyedik pedig a római hódoltság kora.

Az Altis csaknem négyszögű terület volt, a melyen minden dolog az istenek kizárólagos tulajdonát képezte. Keletről két hosszúra nyúló nyitott tornác, délről az Alpheios medrének felső része, nyugatról hosszában a platánokban bővelkedő Kladeos, a mely határőre volt e szent területnek, vették azt körül. A délfelöli részeken alacsony falakkal is meg volt erősítve, melyeknek építését a monda Heraklesnek tulajdonítja. Északról nem emeltek neki semmiféle háttárat, hogy Zeusnak e szent helye annál inkább össze legyen kötve ama fenyvesektől árnyékos magaslattal, a hol az istenek atyját, Kronost tisztelték. A hegy lejtőjén, a mely Olympiának természetes erődtérménye volt, mintegy 3—4 méterrel magasabban az Altisnál, volt egy kiegyenesített tér, a hol az ál-

dozati ajándékok megőrzésére szánt kincstárak épültek, melyek közül nyugat felől a legvégső Sikyon városé, kelet felől a legvégső pedig Gela-é volt. Zeus nagy oltára az Altis kellő közepén emelkedett s egyforma távolságra esett a Herakles által bejárt négy stadiumnyi szent terület minden oldalától. Teljesen szabadon állott, úgy hogy a népsokaság akadálytalanul imádkozhatott és áldozhatott. Ez volt az a hely, a hol az ős időkben.

„jövendőmondó férfiak
Tudatták híven szent akaratát a
Villámos Jupiternek, égő áldozatból;
Van-é parancsszava hírül az embereknek.“

A jósdának ez a székhelye a legrégebb időkben Olympiába hívta a körülakó helléneket s maga Olympia az ő fontos jelentőségét az összes görögök között, javarészt ama papi törzseknek köszönheti, a melyek az időszerű politikai eseményeket igen jól ismerték s az istenség oltalma alatt embertársaiknak bölcs tanácscsal szolgáltak. Minél jobban emelkedett azonban a nemzeti játékok fénye és pompája, annál inkább kevesbedett a földi jósda tekintélye.

Az Altis nyugati részén állott, dél-északi irányban, az olympiai Zeus temploma, továbbá Pelops szentélye az u. n. Pelopion és a Hera-é, a Heraion, a melyben drága edényeket és egyéb igen érdekes régiségeket őriztek. A keleti részen volt a Metroon, az istenek anyjának Rheának kis temploma, ez a diadochok korából való épület. Ehhez közel volt a Hippodameion, a melynek teljesen nyoma veszett. Az Altis északnyugati oldalán volt a Philippeion nevű köralakú templom, melyet N. Sándor épített, továbbá Herodes Atticus nagy, félkupolás Exedra-ja. Ezek voltak az Altis belső épületei.

Az Altis nyugati falain kívül észak-déli irányban, egymás után következtek: a nagy gymnasion és a palaestra a maga árnyékos oszlopfolyosóival; a két gyakorlótér, a Theokleon, a papi főhivatalnokok lakásai s végül a Leonidaion, a mely Pausanias szerint a római császárság korában a római hatalmasok elfogadására volt rendelve; valószínű, hogy ez már régebben is az előkelőbb ünnepi vendégek szállója volt. Az északi részen, a Heraion és gymnasion között volt a Prytaneion nevű kormány-épület, a melynek némi kevés falromjait sikerült fölfedezni. Ez egy négyszögű épület volt, mintegy 32 m. hosszú oldalakkal. Itt tartózkodott az államot védő olympiai Hestia, kinek tiszteletére éjjel-nappal égett az örök tűz; ezen kívül volt itt egy híres étterem, a hol Pausanias szerint az olympiai győzőket az állam költségén megvendégelték. Az Altis délfelé eső falainál állott a Bouleuterion nevű tanácsház, a mely faragott kövekből épült; hossza 30·53 m., szélessége 13·13 m. Ez a közigazgatási hatóság épülete volt, melyet az elisi előljárók építettek akkor, midőn az olympiai ünnep még nagy jelentőséggel bírt. Ettől az épület-től délre, egy a római időkből származó csarnok emelkedett, a melyet most is déli csarnoknak hívnak. A keleti fal mellett, a bejárat s a gelai kincses ház között volt a stadion és a hippodrom, melyekről az alábbiakban szólunk. A többi épületek, bár önmagukban értékesek voltak, minket közelebbről nem érdekelnek.

Mivé lett századok leforgása alatt az ősi Olympia, ez az egyszerű berek, a melynek fáira kisdud ajándékokat aggattak a jámbor hivek, a maga durva földrakásból álló oltáraival; ez a hely, mely számtalan agyag és bronzból való áldozati tárgyakkal volt

megrakodva! Talán a legrégibb építménye volt neki a hős Pelops sírja s az a másik síremlék, melyet az Altis keleti részén emeltek az ő leánya Hippodameia tiszteletére. E régi kornak épületei közé tartozott egy faház, mely a győző Oinomaos dicsőségét hirdette, s a melyet később a villám gyújtott föl s egészen megégetett, úgy hogy csak egyetlen faoszlopa maradt meg a következő érczfölrattal:

, Vándor ismerd meg bennem az ősi maradványt,
Dicső Oinomaos házának oszlopa voltam;
Most már hódolva viselem magamon a bilincset
S villámtól menekülvén állok a nagy Zeus mellett.“

E három ősi épületre vonatkozólag csupán mondai értékkel bíró közléseink vannak. A történeti korból való legrégibb építmény volt e helyen Hera temploma, a ki Pisának legrégibb helyi istensége volt. E templom nem volt az ő kultuszának tulajdonképeni színhelye, mint inkább egy fogadalmi ajándék, az istenek anyja számára. Építésének idejét a Kr. előtti 1096. évre teszik. Az ásatások ugyanis azt bizonyítják, hogy valamennyi építészeti forma között a lehető legrégebbekhez tartozik.

A Hera-templom hossza 50·01 m, mélysége 18·75 m. volt, a melyet mind a négy oldaláról széles oszlopcsarnok vett körül, a legrégibb időben fából építve, mint azt a leletek is elárulják. Idővel minden egyes korhadó faoszlop helyére kőoszlopot emeltek. Ez a lassú pótlás valószínűleg évszázakon át húzódott, míg a mű teljes lett. A templom közbűlső szentélyében — cella — állították fel azokat a szobrokat, melyeket fogadalmi ajándékkul hoztak oda. Ezek között volt Hermes híres márványszobra. Praxiteles mesterműve; az egyetlen fönmaradt műemlék amá szobrok közül, melyek e helyütt ékeskedtek,

de egyúttal a legértékesebb mindazok között, melyeket az ásatások napfényre hoztak. A Heraion az olympiai Zeusnak leghíresebb és legrégebb kincses háza volt.

Körülbelöl a Kr. e. 6-ik évszázban több más épületet is emeltek a régiek mellé, egyes államok, vagy hatalmas emberek költségén, melyeket kincses háznak neveztek. Ezek egész sorozatot képeztek az Altis északi részén, a Kronos-csúcs alatti domb oldalában s az egyes vidékek vallási és profán hatáságai részéről kellő gondozásban részesültek. Pausanias tíz ilyen épületről beszél, bár az ásatások 12-nek sőt 13-nak a nyomait sejtetik velünk. A házak a következő városok birtokai voltak: Sybaris, Kyrene, Megara, Sikyon, Syrakusae, Epidamnos, Byzanz, Selinus, Metapontum és Gela. Az egyetlen gelai ház kivételével valamennyi hasonlított egymáshoz abban, hogy egyszerű s hosszúkás alakú cellájuk volt, a hol a drágaságokat őrizték, továbbá, hogy hosszú oldalfalaik a bejáró falazata elé nyúltak s a köztük álló két oszloppal együtt egy-egy előcsarnokot képeztek. Különben nem voltak valami elsőrangú épületek. Hogy azonban a nemes fémek valóságos kincstárai voltak, arról meggyőző bennünket Polemon közlése, a ki azt mondja, hogy egyedül Metapontum házában 132 ezüst csésze, két ezüst boros korsó, egy ezüst áldozati edény és három megaranyozott serleg volt fölhalmozva.

Az elisiek voltak e közös hellén szentélynek az őrei és gondozói s innen magyarázható az ő kiváló politikai tekintélyök az összes görögök között. A szabadságharcz befejeztével az egyes városok versenyeztek abban, hogy minél több és szebb szobrot állítsanak föl Olympia szent berkében, melyeknek számát immár nem tudjuk. Az elisiek pedig hálából az:

ő kiváltságos helyzetükért, egy oly hatalmas templomot emeltek, a mely fényben és pompában minden mást felülmúlt. Ez a Zeus-templom volt, a benne lévő arany és elefántcsont szoborral, a mely a nagy Pheidias csodálatra méltó remekműve. A templom dór stylben épült; hossza Pausanias szerint 230, szélessége pedig 95 láb. Elöl 6, az oldalaknál 13 oszlopa volt. Minden oszlop 10·43 m., vagy 32·5 olymp. láb magas volt és 2·24 m. vagy 7 olymp. láb átmérővel bírt. A hellén korszak e pompás építészeti remekének összes hatásáról vajmi nehéz világos képet nyernünk.¹⁾

Olympia főoltárán, mely az egész kultusz közép pontja volt, mindennap áldoztak. Ezen kívül még igen sok oltár volt ott; maga Pausanias több, mint hetvenről szól. Ez a nagy szám mutatja, hogy ott az ünnepi időn kívül is, állandóan laktak egyes vallási tisztviselők. Olympia azonban várossá sohasem fejlődött. Az ünneplő közönség a Kronion-dombról nézte a számtalan fogadalmi ajándékot és sokféle szobrot. Az Altis bizonyos tekintetben valóságos régiségtára volt ama márvány-, ércz- és bronz-műveknek, melyek a görögök történetére vonatkoznak. A legegyszerűbb tárgyak az ősi időkből, ha csak jelentéktelen töredékekben maradtak is meg, rendkívül érdekesek a kutató előtt. A legnagyobb rész természetesen elveszett, különösen a bronz-művek, melyeknek becses anyagát a későbbi, Olympia vidé-

¹⁾ A templom építésének idejéről, architektúrájáról, a mire nézve az ásatások eredményei és a régi leírások teljesen megegyeznek. bő felvilágosítással szolgál, A. Boetticher Olympia, das Fest und seine Stätte (Berlin, 1886. 2. kiad. 255 s. köv. l.) cz. gazdag és művészi kivitelű munkája, a mely a mi vázlatos ismertetésünkben szintén forrásul szolgált.

kén lakó emberek, ügyesen fölhasználhatták a maguk profán céljaira. Midőn e szent hely egyes tárgyai-
nak sorsával foglalkozunk, ez említett körülményt
különös figyelemre kell méltatnunk.

A görög apró államok egymás közötti versen-
gésének az lett az eredménye, hogy Philippos mace-
don király, a ki a 106-ik olympiai játék alkalmával
verseny-paripájával győztes lett, a chaeroneai csatá-
ban legyőzte a görögöket s az egész országot uralma
alá hajtotta. A görög szabadság elvesztésének azon-
ban mégis volt egy jó oldala; az t. i., hogy Philippos
után fia, a hellén nevelésű N. Sándor jutott a trónra.
Ez ifjú király rendeletére épült ugyanis a templom-
szerű Philippeion Olympiában. A macedon uralom
kezdetének idejéből való továbbá a gymnasion és
palaestra, ha ugyan föltehető, hogy ez időt megelő-
zőleg nem volt Olympiában gymnastikai gyakorlá-
tokra szánt helyiség. Nagyon természetes, hogy a
macedon korszakban az olympiai ünnepeket látogató
közönség száma, a legutólsó görög időszakéhoz képest,
jelentékenyen megsaporodott; a stadion földsánczai
kiszélesítették s az új magas töltés 40 ezer nézőnek
adhatott helyet. Az elisieiek számos emléket emeltek
a diadochok tiszteletére, a miből következik, hogy
ezeknek, az ottani ünnepek rendezése dolgában,
kiváló érdemeik lehettek.

Miután Görögország Róma uralma alá került,
ama politika folytán, melyet a rómaiak a meghódí-
tott tartományokkal szemben követtek, nem lehetett
valami nagy jövőt jósolni Olympiának, hiszen ők nem
szívesen tűrték az olyan népcsődületeket, a melyek-
ben esetleg politikáról is lehetett volna szó. Eleintén
a római császárok kiváló gondot fordítottak e szent
helyre, különösen pedig az új építkezésekre. Nero pl.

gyönyörű palotát építtetett ott; ugyanő a 211. olympias ünnepéyeit 3 évvel elhalasztotta, hogy a nagyszerű ünnep annál jobban előkészíthető legyen. A nagyszabású fürdők szintén a római császároknak köszönik létüket. Herodes Atticus valóságos jótevője lett Olympiának az által, hogy a nagy hőségben ott tartózkodó népsokaság számára bő vízvezetéket készíttetett, a mennyiben az Alpheios vize ihatatlan.

A Kr. u. első évszázban az olympiai játékok újabb lendületet nyertek; a másodikban még mindig Olympia volt a hanyatló görög élet középpontja, bár látogatóinak száma jelentékenyen megapadt. A későbbi időkben a rómaiakat külső ellenség szorongatta s a beállott zűrzavarok között az ünnepi játékok pártfogói is megfogyatkoztak. Julianus császár ép ez okból fölmentette az egész országot az adók terheitől s így az olympiai versenyjátékok 393-ig szabályszerűen folytak le. Theodosius császár azonban betiltotta azokat; ugyanő volt az, a ki Rómában Vesta tüzét kioltatta, úgy hogy az utolsó előregedett Vesta-papnő is kiköltözött a szentélyből. II. Theodosius 3 év múlva felgyújtatta az olympiai templomot. Justinianus 140 évvel később megújítá I. Theodosius tilalmát. Daczára e folytonos zaklatásnak, az ősi szellem egy-egy szikrája még jó sokáig föl-fölvillant Olympiában, míg végre a keresztények győzelmes Istene előtt porba omlott valamennyi olympusi istenség.

A sokat látogatott és megénekelt Olympia az idegen ellenség betöréseinek esett áldozatul. A gótok 395-ben Alarich vezérlete alatt borzasztó pusztításokat vittek ott véghez. Nem is tudjuk elképzelni, hogy mennyi építészeti remeket és szoborművet semmisítettek meg ezek a barbár csordák. Az ókori életnek II-ik Theodosius császár adta meg a halálos

dőfést azzal, hogy a keletrómai birodalom területén minden pogány templomot lerontatott, Kr. u 426-ban: Olympia remekműveit is ledöntötték, bár az olympiai Zeus templomának oszlopai s a rajtuk nyugvó tetőzet megmaradtak. A mit azonban az emberi kezek el nem pusztíthattak, tönkre tette azt az ős Poseidon földrázó hatalma. Az ásatások szemlélőinek alapos véleménye az, hogy egy roppant földrengésnek kellett e hatalmas alkotásokat ledönteni. Hogy egyszeri, vagy többszörös földrengés okozta-e ezt a végpusztulást, meg hogy mely időben történhetett az, az még eldöntetlen dolog.

Ily erőszakos természeti jelenetek után a vidék benépesedéséről nem lehetett szó. Csak lassankint épült fel újra egynéhány szegény lakóház s a kevesenkint ide vándorló törzsek a földmivelésből és baromtenyésztésből éldegéltek. Ezek azonban már keresztények voltak. A 7.ik évszázban szláv nép lakott az egész félszigeten. Ez időtől fogva a régi helyek sorsáról mitsem tudunk; csupán a 13-ik évszáz elején találunk a félszigeten frank lovagokat. Akkor már Morea volt a neve s mintegy 200 hűbéres telekre volt felosztva. A frankok után albán népek költöztek oda. A csekélyerejű Görögország az európai nagyhatalmak segélyével szabadult meg a török uralom alól. Így végre béke lett abban az országban, a hol görögök és rómaiak, byzanziaiak, gótok és szlávok, francziák, velenceiek, osmanok, albánok és arabok vívtak pusztító harcokat.

Olympia vidékét időfolytán átlag mintegy 4—6 m. magas homokréteg lepte el. Ama régibb véleménynyel szemben, mely szerint az Alpheios áradásai iszapolták volna be lassankint az egész vidéket, ki kell jelentenünk, hogy csupán a körüllevő magas-

latokról lemosott homok volt az, mely Olympia területét elborította s ez az oka annak, hogy évszázakon keresztül valójában nem láthatták az emberek, ezt az ókorban oly nagyhírű helyet. A rengeteg homokot a nagy esőzések széthordták az egész területen, a mi annál könnyebben történhetett, mert a művészi érdekű gondoskodás a veszély ellenében, e vidéken később teljesen elhanyagoltatott. Maga a Kladeos is, melynek folyásáról fentebb szólottunk, áradásai alkalmával egész homokrétegeket sodort magával és rakott le a környék nyugati oldalán.

Egyes tudós férfiak s a művészet barátai, már régibb idők óta azzal a reménynyel kecsegtették magokat, hogy Olympia egykor ismét felszínre fog kerülni. A körülmények azonban — talán az újabbkori ásatások szerencséjére — nem voltak eléggé kedvezők. Többen, kik arra vállalkoztak, minden lényegesebb eredmény nélkül kerültek haza; mások pedig téves irányban kutattak, a mi a munka újsága miatt nem is volt csoda. E kezdetleges kutatásoknak azonban megvolt az a kedvező eredményük, hogy ráakadtak az olympiai Zeus-templom nyomaira. 1829-ben egy francia expeditio ment le Olympiába, a melynek a Zeus templomot részben kiásnia sikerült. A munka folytatását azonban — mint az később kiderült — betiltották a francziáknak. A mit találtak, azt magokkal vitték s a Louvrebán felállították. A francia ásatások beigazolták azt, hogy Olympia földje még igen sok becses kincset rejteget magában a melynek napfényre hozatala mások szorgos munkájának lett a sikere.

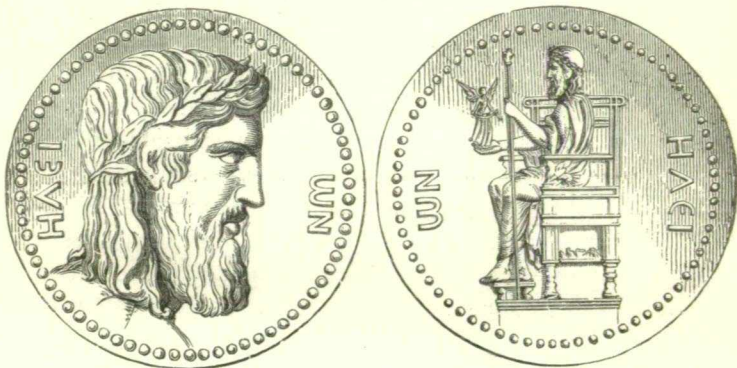
A folytatólagos ásatásokat Olympiában a németek teljesítették. Nem közönséges érdeme van a munkára való fölhívásban, egy akkortájt még fiatal tu-

dósnak, a porosz királyi udvarhoz is közelálló Curtiusnak, a ki görögországi útja befejeztével, melyet Ritter C. és Brandis Ch. A. társaságában tett meg, a görög föld szépségeiért lelkesedve folyton hangoztatta, hogy az ókori műemlékek tulajdonképeni színhelyén ismerhetjük meg igazán, a régi dicső nemzetek alkotásait. Épen azért életcélul tűzte ki magának az olympiai ásatásokat s egy előadásában, melyet 1852. jan. 10-én Olympiáról tartott, a többi közt ezeket mondá: „Újra hömpölyög az Alpheios homokja és iszapja s mi fokozódott kíváncsisággal kérdezzük, mikor fog ismét annak ártere megnyílni, hogy a régiek műveit a nap fényére hozza. A mi ott a sötét mélységben nyugszik, az egy élet a mi életünkben. Ha Istennek más parancsai vannak is elterjedve a világon, melyek sokkal magasztosabb békét hirdetnek, mint az olympiai fegyverszünet, azért Olympia mégis szent föld marad számunkra s nekünk a mi tisztább fényben tündöklő világunkba ár kell vennünk a régiek műveltségének emelkedettségét, az önfeláldozó hazaszeretetet, a művészetért való áldozatokat s az élet minden küzdelmeit meghaladó öröm erejét.”

A mit ez ékes előadás hatása alatt megfogadtak az emberek, még sokáig csak jámbor óhajlás maradt, míg végre 1874. április havában egy szerződés jött létre Német- és Görögország között, melyet a német birodalmi gyűlés is egyhangúlag jóváhagyott. Ennek az alapján s a görög kincstár által támasztott nehézségek leküzdése után, megkezdődtek a több, mint öt évig tartó rendszeres ásatások.

El kell ismernünk, hogy nincs olyan nemzet, a melynek annyi kutatója, gyűjtője és tudós utazója volna az országok és népek megismerésének terén,

mint a németnek s a németek birodalmuk ujjaszervezése idejétől kezdve, fáradságos kutatásaik és sok bajjal járó vállalataik eredményeit, hazájok fővárosában tudták értékesíteni legjobban. Az olympiai ásatások véghezvitele az új német birodalom békéjének első nagy műve. Az Altis napfényre hozatala tökéletesen sikerült. Mily másképen tűnnek elénk most e nagy dolgok, mint a hogy azokat Pausanius leírásából ismertük! Az olympiai ásatások azt is bemutatják, hogy hol tévedett ez a jeles görög író, úgy hogy az ő közléseit most méltán vehetjük kritika alá,

50. ábra. Az elisi Zeus érme.

bár az ő műve az ásatások eredményeinek megértése szempontjából mindenkor megbecsülhetetlen marad.

A gondos német ásatások 40 épületet, 130 többé-kevésbé ép szobrot, domborművet és márványtárgyat s mintegy 1500 töredéket, azonkívül 13,000 bronz s körülbelül 1000 terrakotta tárgyat, 400 ép feliratot, mintegy 600 felirat-töredéket és 6000 drb. érmet hoztak felszínre. Az 50. ábra két ily érmet mutat be, melyek Zeus arczát és ülő-szobrát tüntetik elő, a maga méltóságában és kegyességében.

Olympia környékéről szóló fejezetünkhöz egy alaprajz is van csatolva, mely azt helyreállított állapotában tünteti elő az ásatások után. Az Altis annak nyugati oldalán van bemutatva, a templomok helyei mindenütt meg vannak jelölve.

VII.

Az olympiai játékok.

„Mit csinálnak most a hellének?” „Olympia ünnepét ülik, a pályaversenyeket és kocsijátékokat nézik.” „Hát micsoda e versenyek jutalma?” „Egy olajág”. Herodotos szerint Mardonios és egy arkádiai szökevény ily párbeszédet folytattak, miközben egy előkelő persa ember a hadvezérhez fordulva így szólt: »Jaj nekünk, Mardonios! Micsoda férfiak ellen vezettél te minket, a kik nem arany- és ezüstért, hanem férfi erényért versenyeznek.« A jelen fejezetben e versenyjátékokkal kívánunk foglalkozni, melyeknek győzelmi koszorúja megbecsülhetetlen drága kincs volt, melyekkel a jelen kor nagy tornajátékai és lövőgyakorlatai össze sem hasonlíthatók, s a melyeknek értékéről szólva Pyndaros első olympiai ódájában azt mondja, hogy oly becsesek, mint a víz, e hatalmas éltető elem, olyanok, mint az arany, a melynek az emberek között a legmagasabb ára van, olyanok, mint a nap, mely legtöbb fényt és meleget áraszt.

E bel- és külföldiek által sűrűn látogatott, nagy nemzeti ünnep őseredetéről semmi bizonyosat nem tudunk, a mennyiben annak megalapítása a hősi mon-

dával szorosan összefügg. E szerint ugyanis egykor Pisában egy Oinomaos nevű király uralkodott, kinek egyetlen leánya, Hippodameia, volt a trón örököse. A király nem akarta leányát férjhez adni, hihetőleg azért, mert megjósolták neki, hogy veje kezétől fog elesni. E miatti bánatában leányának minden kérőjét versenyre hívta ki. Volt pedig neki két természetfölötti — eredetű szélvész — gyorsaságú lova, melyekkel a Kladeos partjától kezdődő versenypályán mindenkit legyőzött. Tizenhárom bátor kérőt felülmúlt és lándzsájával átdöfött már, a midőn eljött hozzá Pelops, lyd fejedelem, Tantalos fia. Ez a fiatal hős — a hagyomány szerint — Poseidon kedvencze volt, a ki neki egy arany kocsit és soha el nem fáradó szárnyas lovakat adott, melyekkel Oinomaos erejét megtörte s leánya kezét elnyerte. A monda egy másik változata szerint a királyfi fortélylyal győzött a versenyben. Volt ugyanis a király szolgálatában egy kocsis, Myrtilos, Hermes fia, a ki maga is el akarta volna venni a leányt, de félt a kegyetlen fejedelemtől. A mennyiben pedig tudta, hogy kívánsága tisztességes úton nem teljesülhet, elárulta a maga urát s Pelops-szal gyalázatos szerződésre lépett. A verseny alkalmával Myrtilos királyi urának lovait megvadította, vagy a kocsi kerekeibe szögeket nem illesztett, úgy hogy Oinomaos kiesett kocsijából és agyonzúzta magát, Pelops pedig elnyerte a leányt s vele a trónt. Midőn azonban később Myrtilos az ország új urát ígéretére s a szerződésre emlékeztette, Pelops őt egy tengeri útjok alkalmával a hajó párkányáról a vízbe taszította. Hulláját a parton megtalálták s Hermes az ő kedves fiát a csillagok közé emelte, hol szintén mint kocsis utazik a maga szekeren. Pelops pedig, mint boldog győző, Olympiában Zeus tiszteletére ünne-

pet rendezett, azelőtt soha nem látott fénynyel és pompával. Herakles, Pelops unokája s a férfi erő eszményképe, egy győzelmes harcz után, nagyatyja emlékére megújítá e játékokat nagy pompával s behozta a verseny legváltozatosabb formáit. A monda szerint Herakles maga is fellépett és győztes lett a versenyen.

Szinte lehetetlen az ősi mondákból, a nagy nemzeti játékok megalapítására vonatkozó történeti tényt kideríteni. Annyi bizonyos, hogy Poloponnesos, már a legrégibb idők óta, az ünnepi versenyek színhelye volt. Főntebb szó volt egy érczkorongról, a mely Peloponnesos történetére vonatkozólag nagyon fontos okmány; a mennyiben azon, egy az elisi Iphitos és a spártai Lykurgos közötti szerződés van bevésve, a pisai Zeus szentélyére vonatkozólag s az az elbeszélés, hogy Iphitos ama jóslat alapján, mely szerint, az akkor uralkodó járvány s a Peloponnesos tartományai között fennálló ellenséges viszony megszüntetésének egyedüli eszköze az elhanyagolt Zeus-ünnepek megújítása lesz, 880 körül nagy játékokat rendezett; továbbá, hogy ez időtől az isteni béke meghonosodott az országban s az olympiai játékok minden négy esztendőben szabályszerűen megtartattak. E játékok alkalmával békésen találkoztak az összes hellén törzsek a felszentelt helyen, megfelelkezve amaz állami viszálykodásokról, a melyek közöttök fel szoktak merülni.

Eleinte az ünnep vendégei csupán az elisiek voltak, de a részvétel mindinkább általánosabb lett. Peloponnesosból az arkádok, lacedaemonok, messeneiek és megaraiak, a Peloponnesoson kívüleső részről pedig különösen az athenaeiek sereglettek oda. De nemcsak az anyaországból jött össze az ünneplő kö-

zönség, hanem a kelet- és nyugatfelőli szigetek is küldtek oda képviselőket. a mint azt az említett kinccses házak nevei is mutatják Olympiában. Körülbelül a 30-ik olympias ideje óta részt vett az egész Hellas e játékokban, a 40-ik olympiaskor kiterjedt ez a szokás a gyarmatokban lakó görögökre is, de virágzásuknak legmagasabb fokára a Kr. e. 580 – 440 közötti években jutottak az olympiai játékok. A későbbi görög és görög-macedon időkben a gyarmatokból érkezők száma sokkal nagyobb volt, mint a görög anyaország ünnepi vendégeié.

Mindenesetre csak görögök vehettek részt a versenyben, a barbárok ki voltak abból zárva, bár mint nézők, ők is jelen lehettek. A görögöknek azonban be kellett bizonyítaniok és Zeus oltára előtt esküvel megerősíteniök, hogy lelköket vérbűn, vagy más, az istenek ellen elkövetett vétség, nem terheli, s hogy meg nem szegték az elisi istenes békét. A bírák ezenfelül politikai okokból is megtilthatták egyeseknek, hogy az ünnepségeken megjelenjenek. Egyébiránt semmi különbség sem volt az előkelők és alsóbbrendűek, gazdagok vagy szegények között, a résztvételt illetőleg. Természetes dolog, hogy csak olyan görög emberek vettek részt a versenyben, a kik az odautazás, előkészület és ottidőzés jelentékeny költségeit elviselni képesek voltak. A ki azonban elegendő anyagi javakkal rendelkezett s a szép és nagyszerű iránt érzékkel bírt, annak az Olympiába vezető út nem volt hosszú s a kiadás nem volt nagy.

Eleintén csupán a férfiak versenyeztek, de a 37-ik Olympias óta a fiúk is résztvettek a futás- és birkozásban. A régibb történeti időben a stadionnak csak egyszeri megfutása volt szokásban, a 14-ik olympiastól kezdve azonban behozták a kettős stádiont, a

15-ikben a kitartó futást, a 18-ikban a pentathlont, a 23-ikban pedig az ökölharcot. A játékok fejlődésében a 25-ik olympias volt a legnevezetesebb, mert ettől az időtől kezdve divatba jöttek a lovagi játékok és a négyesfogatú kocsiversenyek, teljesen kifejlett, nagy lovakkal, melyek az ünnepsége még nagyobbsszerűvé tették. (Kyniska, Agis lacedaemoni király leánya szintén fellépett a maga istenített lovaival s fényes győzelmet aratott.) A versenyjátékok menetének kifejlődése a következő sorrendben történt. A négyesfogatú kocsiverseny után a nagy lovasverseny következett (ol. 33), majd az öszvérek kocsiversenyét és a kancza lovak futóversenyét hozták be (ol. 71—84), ezután a kettősfogatú kocsiverseny jött divatba, teljesen kifejlett lovakkal (ol. 93). Ezzel egyidejű a négyes fogatú csikóverseny (ol. 93.) későbbi a kétfogatú kocsiverseny csikókkal (ol. 128) s még utóbb hozatott be a csikókon lovaglás (ol. 131). A lovak tulajdonosainak köztiszteletben álló polgároknak kellett lenniök s csak oly állam alattvalói lehettek, a mely a szent agonból nem volt kirekesztve. Nem vehettek részt a versenyben a pályabírák lovai sem. Az u. n. pankration a 33. olympias idejében jött divatba s nem tekintve egyes különös határozatokat, a fiúk részvétélét és némely gyakorlatokat illetőleg, még a fegyveresek futóversenyét is behozták, már a 65-ik olympias idejében. Ily módon fejlődtek ki e nagy nemzeti játékok s a 77. olympiastól számítva 5—5 napig tartottak.

A versenyjátékokra s a győztesekre vonatkozó szabályszerű feljegyzések — a régi hagyomány szerint — a 776-ik Kr. e. évvel kezdődnek, a midőn Koroibos volt a stadion győztese. Ugyanez időtől számítják a szövetséges szentély történeti adatait és

azt a szokást, hogy a nagy nemzeti ünnep minden ötödik évben pontosan megtartassék, még pedig a nyári napfordulat utáni napokon, az akkori beosztás szerint az első hónap első felében a mi a mostani időszámítás szerint június végső, vagy július első napjaira esnék. Az év e szakában, az amúgy is tikkasztó Alpheios völgyben óriási hőség uralkodott. Ez okból törvényt hoztak arra, hogy a közönség ne nézhesse födetlen fővel a játékokat. Csak valami vallási hagyomány lehetett az oka annak, hogy éppen a legforróbb napokon tartották e nemzeti játékokat.

Szóljunk azonban a játékokra való előkészületekről. A mennyiben az olympiai játékok eredetileg elisi ünnepek voltak, azért később is az elisiek maradtak az egész görög nemzet e közös ünnepének vezetői és rendezői. Kezdetben elegendő volt egy vagy két legtekintélyesebb polgár a rendezés tisztének viselésére, de a játéknemek fokozatos szaporulatával a rendezés munkája is megszorodott. Volt idő, a midőn tizenkét, néha nyolcz, rendszeren azonban kilencz tagja volt a rendezőségnek, a kik egyúttal versenybírák is voltak. Ezek közül hárman a lovas versenyre ügyeltek, hárman az ökölharczot ellenőrizték s hárman a többi gymnastikai játékokat vezették. Testületüket hellanodikai-nak nevezték s a játékok minden időszakára külön, sorshúzással választották. Az új választás az illető olympias kezdete előtt egy évvel történt s a megválasztottak az előkészítő munkálatok teljesíthetése végett rögtön elfoglalták hivatalukat az u. n. hellanodikeon épületben, a mely Elis város piacza közelében volt számukra berendezve. Azután ünnepélyesen kivonultak a nagy tiszteletnek örvendő előjárók a magok kíséretével, hogy kihirdessék az isteni békét. Erre Görögország minden vidékéről be-

jelentették a versenyben résztvenni kívánók neveit s a hellanodikasok bejegyezték őket a Leukoma nevű nyílvántartási naplóba. A korai jelentkezés annyival inkább szükséges volt, mert a versenyzőknek, az ott-honi előkészületen kívül, az elisi gymnasionban előleges vizsgálatot kellett kiállaniok, a hellanodikai bizottság színe előtt. Ez a gymnasion a város főekesége volt, egy valóságos mintaintézet, az egész Göröghon nemes ifjúságának gyülekezési helye. A kipróbált s már egyszer győztes versenyzőket a próba gyakorlattól fölmentették, de a többit mind megvizsgálták s ez alapon vissza is utasították.

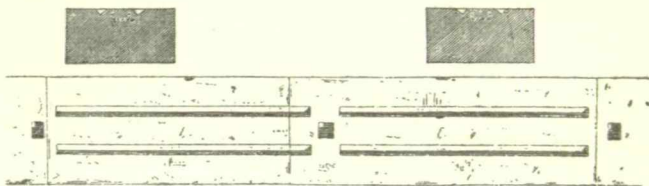
A fővárosból az Olympiába vezető szent úton vonultak fel a hellanodikasok. Elis és Pisatis tartományok határszélén pihenőt tartottak s ünnepélyes engesztelő áldozatot mutattak be. Innen mentek a Lentrinoi-n át Olympiába. A versenybírássággal egyidejűleg, sőt részben már jóval előbb, érkeztek meg az alsóbb rendű tisztviselők, továbbá a rendőri teendőikkel megbízott alyták és a szolgaszemélyzet. A művészek és kézmívesek egész csapata dolgozott a szent helyen, úgy hogy az ünneplő közönséget bámulatba ejtő az ott uralkodó rend és dísz, a melynek fáradságos előmunkálatairól fogalma sem volt. A kereskedők nagyszámú bódét állítottak föl, a művészek oda hozták művészeti tárgyaikat, melyeket a győzők fogadalmi ajándékok gyanánt összevásároltak tőlök. A folyón sok bárka közlekedett, melyek koszorúkat, ételt, áldozati barmokat és egyéb tárgyakat szállítottak oda.

Olympia egész Görögországnak nagyszerű légyot-tot adott. Az ünneplő közönség soraiban ott voltak a kíváncsi kélutazók épen úgy, mint a legkomolyabb és legmagasabb állású férfiak. Magok a hadvezérek

és államférfiak is eljöttek, hogy egy-egy tekintetet vessenek a nemzet élő erejének kifejtésére. Ott voltak a philosophusok, rhetorok és sophisták is. Thalesről és Cheitonról beszéltek, hogy még késő öregkorukban is elmentek a görög nemzet e szent helyére. Ott jártak: Pythagoras, Anastagoras, Sokrates, Platon és más nagy emberek, hogy láthassák a játékokat, sőt maga a világgyűlölő Diogenes is elment oda. A világ majdnem kivétel nélkül elismeréssel adózott az olympiai játékoknak. Legérdekesebbek voltak az ünnepélyen az egyes államok hivatalos küldöttségei, amennyiben ezek óriási fényt fejtettek ki, drága és ékes öltözetükkel és arany fejdíszekkel. Pompás kocsijaikat s a fényes lószerszámot mindenki megcsodálta. Sátraik, melyeket magokkal hoztak, bíborból voltak; ezek alatt töltötték az alpheios-vidéki forró nyár langyos és holdvilágos éjszakáit.

Az első napon az ünnepélyes körmenet végeztével az ünnepi pompa emelése czéljából, közszemlére állították ki kincseiket; a nemes fémből készült edényeket, üstöket, füstölőket stb. Az áldozati ünnepségek, a melyekben az egyes államok gyakran politikai megbízással bíró díszküldöttségei is részt vettek, pazar költségek árán mentek végbe s kitűnő alkalmúl szolgáltak arra nézve, hogy Görögország tartományai egymás jóléte- és alkotó erejéről meggyőződjenek s egymást a pompa kifejtésében fölműlják. Ez első napon mindenek előtt az olympiai Zeusnak áldoztak, mire a versenyzők és pályabírák eskütétele következett, Olympia tanácsházában. A bírák megesküdtek, hogy igazságosan és pártatlanul fognak ítélni; majd figyelmeztetvén a versenyre készülöket hivatásuk komolyságára így szóltak: »Ha ti kik Olympiában fel akartok lépni, úgy iparkodtatok

előkészülni, a mint illik, ha semmi könnyelműséget, vagy nemtelenségeket el nem követtetek: úgy jöjjetek bátran és bizalommal. A ki azonban nincs ily módon elkészülve, az távozzék oda, a hová kedve tartja.» Ezután hihetőleg csapatokra osztották a versenyzőket és sorshuzás által megjelölték az ellenfelek egész sorozatát. A sorshuzást imádság előzte meg, a melyben a sorsot vezető Zeus segítségéért könyörögtek.

51. ábra. Az olympiai stadion jegyei.

Miután beesteledett s a másnapi előkészületek megtörténtek, a vendégek egymás üdvözlésére siettek. Összejöttek egy vidám körbe s jóízűen ettek és ittak, mialatt azok az ifjak, kik első ízben léptek a sorompó elé, a tapasztalt tanító mesterek és az olympiai győzők tanácsait hallgatták a középen. A második nap hajnalán kiki a stadionba sietett, hogy jó helyet szerezhessen magának. Ez az olympiai stadion egy 211 m. hosszú és 32 m. széles egyenes szöglet volt. A töltés alján egy sima kőküszöb nyúlt végig s ettől egy méternyi távolságra egy nyílt köcsatorna vezetett végig, vízzel megtöltve, melynek hosszában több kis merítő medencze volt készítve, egymástól egyenlő távolságban. A pálya végén, ott a hol a czéloszlop állott, magas székeiken ültek a versenybírák, bíbor ruhába porphiris öltözve s ügyeltek, a mint a hirnökök jelt adtak arra, hogy a já-

ték kezdetét vegye. A stadion elején, közepén és végén egy-egy gúla állott ilyen fölíratokkal: »Rajta, derekasan!« »Siess!« »Fordúlj meg!« Az első két nap különösen a fiúk és ifjak versenyére volt szánva, csak a harmadik nap hajnalán vette kezdetét a férfiak küzdelme.

A mint a sors meghatározta, úgy állottak fel a versenyzők, hogy a kürt szavára neki iramodjanak a futásnak. A paszulynagyságu sorstáblácskákat egy ezüst urnába vetették, a versenyzők számához képest megfelelő betűkkel jelölték meg s rendre kihúzták. A hírnök kikiáltotta a futók nevét és hazáját. Egy sor, 48 centiméter széles kőlapon volt kinek-kinek az állása megjelölve és karóval a többtől elkülönítve. Az egyszerű futóverseny után a kétszeres futás következett, a midön. t. i. a stadion¹⁾ hosszát oda és vissza kellett megfutni, erre pedig a kitartó futás, e hatalmas erőfeszítés, következett. A lábnyomok vékonyságából vagy mélységéből határozták meg a futók ügyességét. Mindnyájan mezítelenül futottak, hogy mi se akadályozza őket testi erejük és ügyességük kifejtésében²⁾, csupán könnyű sarút húztak, nehogy lábaikat megsértsék. A tömeg hangos kiáltozása szárnyakat adott a futók lábainak, a kik kézmozdulataikkal is lendítvén magukon, repültek, mint a nyíl.

(Az olympiai stadionban tudvalevőleg a férfiak és ifjakon kívül a fiúk is versenyeztek, de méltó

¹⁾ A stadion, vagyis az az út, a melyet egy erőteljes ember megtehetett a nélkül, hogy megpihent és kifújta volna magát, a leggyakoribb hosszsmérték volt a görög földön. A szó eredete nem egészen világos.

²⁾ Az első, a ki mezítelenül vett részt a verseny futásban, Orsippus volt, a 15 olympias alkalmával s azóta ez a szokás mindenféle versenyjátékukban általánossá lett.

bámulatunkat kelti föl az, a midőn halljuk, hogy ugyancsak az olympiai stadionban, ha nem is a nagy nemzeti játékok alkalmával, hanem Hera ünnepein, az ifjú nők is hasonló versenyjátékot rendeztek. A futó nők rövid, térden felül érő chitont viseltek jobb válluk mezítelen s hajuk szétbontott volt. Az

52. ábra. Versenyfutó nő.

52. ábra ily küzdő nőt ábrázol. Ugyane női ünnepen körtánczot is jártak, Elis tartomány előkelő hölgyei.)

Míg a futóversenyt a testi erő és kitartás döntötte el, addig a birkozás már bizonyos művészi ügyességet és iskolázottságot követelt. A birkozóknak határozott műfogásokat kellett elsajátítaniok s mégis általában a küzdelem e neme ártatlan dolog volt. Mily aggódó várakozással leste az atya, fia küzdelmét, a ki először lépett föl az egész Görögország színe

előtt; mily nyugtalanság tölthette el az anya szívét, kinek fia versenyét látnia nem volt szabad!¹⁾

Nincs azonban az olympiai játékoknak egy neme sem, a mely kevésbbé felelne meg a mi ízlésünknek mint az ökölharcz. Ez hasonlóan az ünnep harmadik napján ment végbe és csodálatos, szinte megmagyarázhatatlan dolog, hogy a magas műveltségű görög nép, az ily barbár küzdelemért és látványosságért lelkesedni tudott. A versenyzők szemei előtlebegtek az ellenfél súlyosan fölfegyverezett öklei, a megsebesített orrok és fülek, a kitört fogak és a patakozó vér s a legyőzöttek a felismerhetetlenségig elrúgva heverték a földön. Látjuk a két küzdőt, a mint egymásnak ügyes csapásokat osztanak, látjuk őket egymással szemközt, mint a kik nem valami nagyra veszik a dolgot, látjuk, hogy egymás ütlégei elől nem térnek ki, nem fedik el magukat, míg az egyik kimerülten azt nem mondja, hogy le van győzve.

Ez az erőszakos küzdelem a 38-ik olympias óta pankration nevet viselt, melyen a művészi ügyesség és izomerő egymással párosulva jelentek meg. A nézőknek e küzdelem vonzó látványosságul szolgált s az egyesek harcza a végkimerülésig, vagy az egyik fél önkéntes meghódolásáig tartott. E kettős gyakorlat volt az athléták sokat megcsodált küzdelme is, a kik különösen e célra betanított férfiak voltak, s a kiknek ereje szinte emberfelettinek látszik.²⁾

¹⁾ Pausanias egy Kallipateira nevű nőről beszél, a ki férfiruhába öltözve végignézte a játékokat, s a ki azért büntetlen maradt, mert fia iránti szeretetből cselekedett így és a fiú, bár először lépett fel, győztesen tért haza.

²⁾ A történelem az athléták egész sorozatával ismert meg bennünket, a kik ünnepélyről-ünnepélyre jártak ide-oda s együttes vendéglőadásokat rendeztek. A legismertebb kö-

A különböző erőgyakorlatok mellett, mint a minő pl. a homokkal telt bőrzsák (korykos) eltaszítása és megfogása volt, vagy pedig különböző nehéz súlyok emelése stb., arra ügyeltek különösen, hogy

zölők a krotóni Milon, a ki egyszer az olympiai játékok alkalmával, a közönség nagy bámulatára, egy négyéves marhát hüröztetett végig a versenytérén s azt egy nap alatt felfalta. Ez az ember minden hőstette mellett nagyon különös véget ért. Egyszer ugyanis Krotón mellett egyedül bolyongott az erdőben s meglátott egy hatalmas fatörzset, melynek hosszában ékek voltak beverve a fa széthasítása és ledöntése végett. Milon, sokszor kipróbált erejében elbizakodva, oly erősen szorította kezét a hasadékbba, hogy az ékek kihúltak, de kezeit többé visszahúzni nem tudta, ott ragadt s a farkasok szétmarczangolták.

Timanthes, Kleonai-ból való athlétáról azt mondja Pausanias, hogy késő vénkorában, midőn a tulajdonképeni atletikával felhagyott, naponként egy nagyobb ív hajlításával edzette erejét. Egy időben hosszabb utazást tett s ez idő alatt erejét nem tette próbára. Haza kerülván ismét meg akarta hajlítani ívét, de már nem volt ereje. E miatt azonnal egy nagy farakást emelt, azt meggyújtotta s a lángok közé vetette magát.

Titus császár idejében élt egy Melankomas nevű athleta, a ki a jeles Dio Chrysostomos szónok közlése szerint, igen jól értett ahhoz, hogyan kell az ellenfélét kifárasztani, a nélkül, hogy maga súlyos csapásokat mért volna reá. Ő ugyanis kiterjesztett karokkal állott meg ellenfele előtt, a ki hiába igyekezett hozzáférni. Képes volt e fárasztó helyzetben két napig is megmaradni. A kimerült ellenfél végre is kénytelen volt legyőztetését elismerni. Melankomas nem pusztán gyakorlott erejének köszönhető a győzelmet, hanem kitartásának, feszítő erejének s egész teste izmosságának, a mennyiben csökönyszerű magatartása és szigorú önmérséklete edzették meg őt. Szinte részvétellel tekintett a maga társaira, kiknek arcát az ütlegek rútul megcsontkították, s a kik teljesen kimerülve hagyták el a küzdőteret.

Fölhozhatunk még egy példát az athlétai küzdelmek hosszú sorozatából. Ugyancsak Pausanias írja le az epidam-

az ellenfél arczát eltalálják, míg magok fejüket hátra hajtották s a versenytársat zavarba hozni igyekeztek és ezlaatt pánczélkeztyűs ökleiket összefogták s hirtelen valóságos kegyelem-ütlegeket mértek reá. Néha hangos sóhajokkal kísérték e rettenetes ökölcsapásokat.

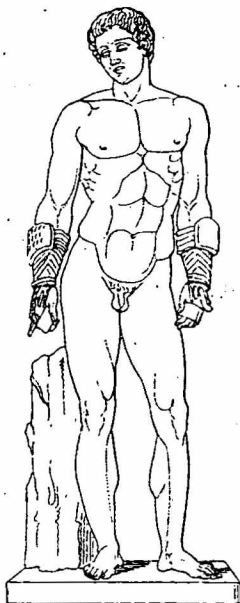
A pankration végezte be a férfiak harcztát a harmadik napon, sokszor késő este. E napnak nagy jelentősége abban állt, hogy a győztes nevéről nevezték el magát az olympiast a férfiak.

A negyedik nap reggelén a bíróság a hippodromba vonúlt s kezdetét vette a lóverseny. Hogy azonban ez minő rendben történt, azt biztosan nem tudjuk. Legnagyobb és legfényesebb látvány volt a négyes kocsiverseny, a fejedelmek és dúsgazdagok e szenvedélyes játéka, a melyről szólni akarunk.

E célra a régi, Homerosnál is emlegetett verseny kocsit — harma — használták, a melynek két alacsony négyküllős kereke volt. Maga a kocsi felső része, a hol a kocsis állott, kerek kádforma alkotmány volt, nyitott hátsó részzel, hogy könnyen fel lehes

nosi Kreugas és a syrakusaei Damoxenos birkózását. Minthogy ezeknek harcza belenyúlt az éjszakába, mindakettő elhatározta, hogy nem fog védekezni a csapások ellen úgy, hogy az egyik a másik ütlegeit nyugodtan és mozdulatlanul fogadja. Kreugas ütött először az ellenfél fejére s ökle, mint egy nehéz ülővas esett annak fejére, de ez állva maradt. Damoxenos intett azután Kreugasnak, hogy emelje karját feje fölé, mialatt ő könnyű és vékony szíjakkal övezett kezeit előre tartá, a melyeken a körmök hosszúak és hegyesek voltak. Damoxenos erre hirtelen ujjait ellenfele feszülő lágyékaiba döfte be egészen a belekig s azokat egyszerre kirántotta, úgy hogy Kreugas rögtön meghalt. A bíróság e miatt Damoxenost kiutasította Nemeából, mert meg volt tiltva az ellenfélre föltétlenül halálos csapást mérni. Ily híres athléta mester volt a thasosi Theagnes is, a ki 1400 győzelmi koszorút kapott.

sen reá ugrani. A két közbülső ló közös hámba volt fogva, mely a rúd felső részén çövekkel és karikával volt megerősítve, míg a két szélső lovat a kengyelszíjhoz kapcsolt istrágon tartották. A kocsis mindkét kezével tartotta a gyeplőt s az egyikben még egy ösztökét, vagy hosszúnyelű kurta ostort szorongatott.

53. ábra. Ökölharczos.

A hippodromot, a mely épen úgy, mint a stadion, jóval mélyebben feküdt az Altisnál, az Alpheios folyó a maga téli áradásaival, a hosszú évszázakon át teljesen elsodorta. Csak hozzávetőleg állapítják meg a hosszát 1200 olympiai lábra.¹⁾ Pausanias közlése

¹⁾ Egy attikai láb, a mint azt kideríteni sikerült, 0.308 métert tesz ki, a római 0.296-ot, az olympiai pedig 0.320 métert.

szerint a versenyparipák kiinduló helyén egy pompás épület állott, az u. n. aphasis, a mely Kleoitas művészi terve után készült¹⁾. Az aphasis alapjában a hajó előrészéhez hasonlított, a melynek éle a pályára nyílt. A közepén egy oltár volt s a játék kezdetén egy művészileg készített érczsas emelkedett a magasba mindnyájuk szemeláttára s azzal egyidejűleg egy delphin ereszkedett le az aphasis előrésznének párkányzatáról. E jeladásra széthúzták a sorompókat a kocsik elöl s azok előrobogtak.

A felnőtt lovak a pályát 12-szer nyargalták körül, következőleg $4\frac{1}{2}$ kilométernyi utat tettek meg, a mi épen elegendő távolság volt, tekintve azt, hogy a lovak kitartó sebességgel futottak. A két czéloszlop — nyssa — között több távolságjelző czölöp volt felállítva. A csikós fogatok nyolczszor vágattak körül a versenypályán. Az egész Olympia méltó bámulattal nézte Nero tízes fogatát, a ki azzal is császári pompát akart kifejteni.

A képzőművészet nem tudja azt a szenvedélyeséget előállítani, a mely minden ilyen versenyen megnyilatkozott. Annál ékeőbb színekkel festik azt a költők. A felső czéloszlop mellett ügyesen elhajtani nagyon nehéz dolog volt. E veszedelmes helyen volt egy kerek oltár, a taraxippos, vagyis lóijesztő, mert a már nem először versenyező lovak gyakran megijedtek e veszélyes ponton. Midőn a lovak ez előtt szaladnak, félelem fogja el őket, minden látható ok nélkül — mondja Pausanias. — A félelem nyugtalanságot és zavart okoz, e miatt itt gyakran eltörik a kocsi s megsebesül a kocsis.«

¹⁾ A hippodrom valószínűleg a stadionnal párhuzamos vonalban állott s a mesterséges sáncz a déltől áradó folyó ellen védte azt.

Sophokles, Elektrájában nem kevesebb élénkséggel írja le a kocsiversenyt, mint maga Homeros, — kinek szavait a föntebbiekben már idéztük, — midőn az elesett Patroklos tiszteletére rendezett lovagjátékokról szól. Phanoteus megjelenik Klytaimnestra királyné előtt, hogy tudtára adja Orestes halálát s szemléltető körülményességgel elmondja neki, hogy Orestes a pythiai játékok első napján a verseny minden részében győzött. A kocsiverseny napján azonban, midőn már szintén közel állott a győzelemhez, szerencsétlenségére eltört a kocsija tengelye, ő lebukott az ülésről s nyomorúttul agyonzúzta magát. Hogy a pythiai játékoknál veszett el, azt Sophocles a bonyodalom céljából költi csupán, mely körülmény alkalmat szolgáltat neki a versenyjátékok gyönyörű jellemzésére s az attikai közönség érdeklődésének felköltésére. A többi között ezeket mondja:

„Másnap, midőn a fűrgelábú paripák
Gyors versenyére jött a sor napkeletkor,
Számos szekérhajtóval ő is megjelent.
Achaja egyet küldé, egyet Sparta is,
Kettő jött Lybiából kettős fogaton:
Utánuk ötödiknek ő jött thessali
Lovakkal; majd Aetoliából pej csikón
A hatodik; magnesi volt a hetedik;
Fehér lovakkal küldé egyet Aenia;
Az isten építette Athen szülte a
Következőt s boeoti zárta be a sort.
Majd rendbe álltak, a miként a harczbírák.
Tűzték ki sors szerint a szekerek helyét,
S az érczkürtnek szavára elszágúldtanak,
A méneket biztatva és a zabolát
Rángatva; a dübörgő szekerek zaja
Betölté az egész utat; magasra szállt
A por; egymásra tódult a szekértömeg,
És nem kímélte egyikök sem ostorát,
Hogy hátra hagyja társa tengelyét s lovát.

Mert a küllőket s a versenyzők vállait
 Habbal szórták be a rajtétkzó paripák.
 De ő, a mint kerékagyával súrolá
 A legszélső korlátot, rudasát szabad
 Futásra hagyva, visszarántá nyergesét.
 Kézzetben egyenest haladt a tíz szekér:
 De nemsokára elragadják Aenia
 Küldöttét bokros ménei s a többivel
 Szemközt rohanva hat-hét forduló után,
 Homlokkal Barke szekérének rontanak
 Egymásra dőlt ez egy baj folytán mind a két
 Kocsi s az egyik széttöré a másikat;
 Szekér-romok boríták Krisa mezejét.
 De az ügyes atheni észrevevé ezt,
 Kitér az útból és megáll, a paripák
 Zavart hullámaait oldalt hagyjahirtelen.
 A sor végén haladt Orestes, méneit
 Nem fárasztván, a verseny végében bízott,
 De látva, hogy csak még egy versenytárs maradt,
 Utána szágúld, harsány hanggal sürgeti
 Gyors méneit; utól is éri csakhamar,
 S egymás mellett vágatnak majd ez, majd amaz
 Előzi meg lófejjel társa fogatát,
 Baj nélkül végze eddiglen futást.
 Töretlen szekéren állt töretlen a hős;
 De most a fordulónál, meglazítva bal
 Lovának gyepplőszárát, észrevétlenül
 A korláthoz csapódott, eltört tengelye
 S ő bakjáról lebukva bekeveredett
 A szétszakadt szíjakba; és hogy földre hullt,
 A pályán végig száguldoztak ménei.¹⁾

Eleinte inkább kocsival versenyeztek, mint háts
 lóval, de később divatba jött a versenylovaglás is
 felnőtt méneken, méncsikókon és kanczalovakon. Az
 ily lóversenyeken az volt a szokás, hogy a lovas va-
 lamivel a cél előtt leugrott lováról s maga vezette
 azt a célhoz.

¹⁾ Csiky fordítása.

A győzelem dicsősége nem a lovast illette, hanem úgy, mint manapság is szokás, magát az állatot és annak idomítóját. Maga a tulajdonos jutalmat kapott, míg a lónak az az elismerés jutott, hogy holtáig gondosan őrizték és tartották, az idomítónak pedig jogában volt lova szobrát Olympia szent berkében fölláltítani.

Némely nemes paripának az lett a sorsa, a mi a többi elvénuült loé, mint azt az alábbi siralmas epigramm mutatja:

»Az Alphieos partján, a futó versenyen
Koszorút kaptam én;
Kastal forrásánál két diadal-pálmát
Nyújtogattak felém.
Nemea jutalmát is magammal vittem
S győztem az Isthmoson,
Mint szélvész rohantam, mely szárnyakat visel.
Süppedő homokon.
De most, óh jaj nekem! vénülő koromban
Nyomorba jutottam;
Malomkövet hajtok, és dicsőségemtől
Végkép megfosztattam.«

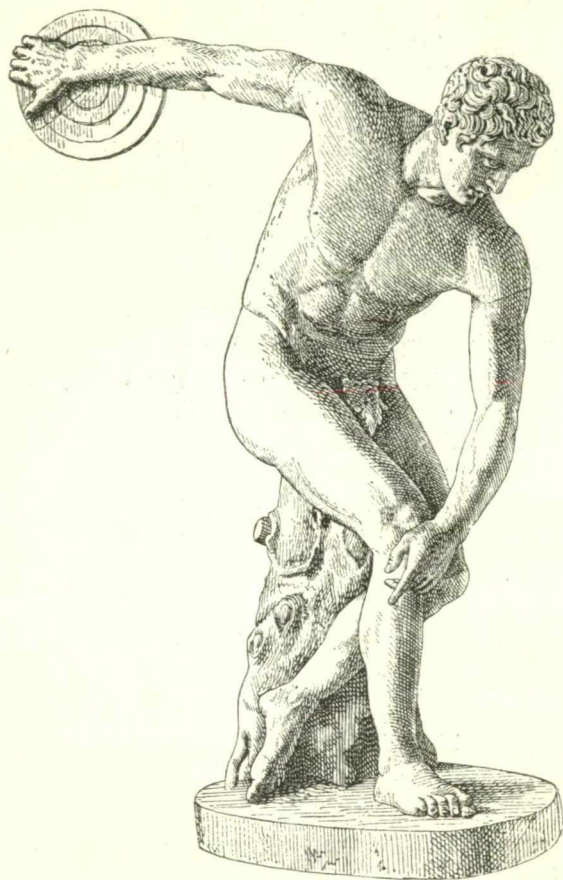
A kocsisok, a kik jó pénzért majd ennél, majd amannál az úrnál szolgáltak, a győzelem jutalmául egy gyapjú övet szoktak volt kapni. Nero császár az olympiai versenyen maga hajtotta az ő tízesfogatát.

A lóverseny befejeztével, azaz a negyedik nap délutánján, a tömeg ismét a stadionba tódult, a hol a változatos pentathlon nemesebb és finomabb kivitelű küzdelmei mentek végbe.

Egy fuvolával előadott pithiai dal nyitotta meg a távolugrás versenyét.¹⁾ A versenyző egy arra rendelt emelvényről — batér — ugrott le a porhanyó

¹⁾ Az ünnepi zenének oly nagy értéke volt, hogy egy híres fuvolásnak, a ki hat egymásutáni olympias alkalmával kísérte zenéjével a versenyt, tiszteletből emlékoszlopot emeltek a szent berekben.

földre s a hová ugrott, azon a helyen mozdulatlanúl meg kellett állnia. Ezután a korongvetés következett, szintén valamivel magasabb álláspontról — balbis —

54. ábra. Korongvető.

s csak az a hely számított, a melyre a korong épen ráesett. Adataink hatalmas dobásokról szólanak. Az 54-ik ábra az ókorban oly híressé vált diskosvető

Myron nyolczféle ábrázolatából az egyiket mutatja be. Ez az úgynevezett diskobolos, Polykletosnak az iskolatársa volt, a ki elkészítette annak tökéletes ércszobrát, feltüntetvén azon az erőteljes testet és a hatalmasan feszülő izmokat. A szobor épen azt a pillanatot örökíti meg, a midőn a korongvető, karja erős lendületével, a mi a test összes izomzatát igénybe veszi, hosszú ívben a levegőn átrepíteni készül az érctányért. A lendület oly erős, hogy magát a férfit is előre rántani látszik. A diskosvető állása leginkább a mai kuglizó emberéhez hasonlít.

E játék végeztével a dárdavetéshez, majd a futás- és birkozáshoz fogtak. Hogy miként állapították meg a játék sorrendjét s minő föltételek kívántattak meg ahhoz, hogy valaki a pentathlonban győztes legyen, az bizonytalan dolog s állandó vita tárgya. Szinte lehetetlen volt azt követelni, hogy valaki a játék mind az öt nemében győztes legyen. Mindenesetre a nézők tömege fokozódó érdeklődéssel leste a küzdőket egész a döntő pillanatig. Az öröm és sajnálat érzete váltakozott a közönség lelkében, a versenyzők minden mozdulatánál. A játékok érdekességénél s a görög nép délvidéki élénk természeténél fogva, a verseny iránti részvét a leghevesebb módon szokott volt megnyilatkozni. Fölugráltak ülőhelyeikről, hogy a küzdők közelébe juthassanak s délelőstig vártak az elhatározó perczre, míg a két legutólsónak maradt küzdő közül az egyik elbukott s a diadal-maskodó az ötös verseny koszorúját elnyerte. Hangoz örömrivalgás fogadta azt, a ki a hozzá méltó s a küzdelemre rátermett férfiakkal való fárasztó és veszélyes birkozásban győzött s a diadalmi koszorút fejére tehetette.

A negyedik napon alkonyatkor az összes játé-

kok befejezéseképen a fegyveresek futóversenye — hoplitodromia — ment végbe. (55. ábra).

Szinte képzelhető, hogy a szerencsés győző sze-

55. ábra. Fegyveresek futása.

mei nem csukódtak le álmra a következő éjszakán, hiszen az ötödik napon, mely pompáival a legimpozánsabb volt, érte el élete legboldogabb pillanatát; akkor vette át ugyanis a versenybírák kezeiből a

győzelmi koszorút. Egy fiú, kinek szülei még életben voltak, arany késsel vágta le az ágat arról a vad olajfáról, melyet egykor maga az istenség szemelt ki erre a célra. Ez a fa, a szép koszorúk fája volt s az Altis délkeleti részén állott, egy pantheonnak nevezett elkerített helyen, melynek oltalma a nympháknak volt felajánlva. Még a római császárság idejében is megvolt ez a fa. Ennek egy-egy hosszabb ágát könnyen lehetett koszorúba fűzni. De még egyéb kitüntetések is jártak a győzelemmel, különösen pedig anyagi előnyök. Így a győztes, adómentes lett a maga hazájában, továbbá egy meghatározott pénz-

56. ábra. Díszasztal, mint pályadíj.

összeget kapott, ingyen mehetett a színházba, a hol előkelő helye volt s életfogytiglan állami élelmezésben részesült. Mindez azonban nem ért fel azzal a koszorúval, melyet a görög nép ezrei szemeláttára vitt el diadala színhelyéről.

A győzelmi koszorúkat régente egy érczczel bevont háromlábú székre rakták, később azonban Kolotes, a nagy Pheidias tanítványa, egy drága asztalt készített számukra aranyból és elefántcsontból (56. ábra), melyet a Heraion-ban őriztek. A verseny-

bírák Zeus templomába mentek s ott az istenség lábainál székeikre ültek, míg a felső karzatokon nagyobb számú közönség helyezkedett el. A megkoszorúzás alkalmával a győző fején fehér kötelék volt. Mielőtt az ünnepélyes szertartás végbe ment volna, fenhangon kihirdették az összes nép előtt a győző s atyja nevét és hazáját, a mit a tömeg örömrivalgással s a közelállók szerencsekívánatokkal kísérték. Gyakran volt azonban hallható az egymással ellenséges lábon álló városok polgárainak piszegése, ha az ellenfél polgárának jutott a győzelmi koszorú. E koszorún kívül a győztes jobb kezébe pálmaágat kapott, diadala további jeléül. Az olaj- és pálmafa áldást és örök életet jelentett, s mint ilyen méltó jelképe volt az erőnek.¹⁾

A hellanodikai ítéletétől csupán az olympiai tanácshoz — bulé — lehetett felebbezni, a mely testület Elis fővárosában székelt. A győzők neveit hivatalosan és örök emlékezetül kőbe vagy ércbe vésték s megengedték nekik, hogy magoknak szobrot állíttassanak, vagy fölajánlják az isteneknek azt, a mi tőlök telik. Ily győző-szobrok nagy számban maradtak fenn. A győzelem örömében azonban nem feledkeztek meg az isteneknek bemutatandó áldozatról sem. E befejező áldozatok szintén körmenetekkel voltak összekötve, a melyeken a győztesek a legnagyobb pompával igyekeztek föllépni. A fölvonulás zeneszóval, fuvola- és citera-játékkal s karénekekkel történt.

¹⁾ Az aeginai Taurosthenes, atyját egy galamb által értesítette arról, hogy Olympiában győzött. Ezt a galambot s kicsinyeitől vitte el magával s győzelme után egy bíborszalagocskát akasztván reája, rögtön elbocsátotta. A galamb a 23 mértföldnyi utat hazáig, egy nap alatt tette meg.

Ezután a győzők a prytaneionban gyűltek össze, az elisiek által rendezett lakomára, a hol este s az éj folyamán, a fáradságos napok elmúltával, barátaik körében, valóságos örömmünnetet ültek. A győzelmi lakomát zenei előadások és kardalok fűszerezték. E dalok részben régiek voltak, részben az imént készültek s épen erre az alkalomra gyakoroltattak be. Ennek a szokásnak köszönhetjük a híres Simonides és Pindaros győzelmi dalait s különös kedvezménye a sorsnak, hogy ez u. n. epinikionokból sok maradt meg számunkra, bár azoknak dallamáról sejtelmünk sincsen.

De az egybegyűlt nagy tömeg is vígan lakmározott az ünnepi játékok és áldozatok befejeztével, az Altison kívül, a szabadban és a sátrak alatt. A vidám társas körben mindnyájoknak jól esett megpihentetni és felüdíteni a hőségtől, portól, izzadság- és szomjúságtól meggyötört testüket.

A következő napokon hazafelé indult a közönség, ez igazán nemzeti ünnepélyekről. Haza vonultak azok a nagy számban megjelent kitűnő férfiak is, a kik a nagy közönség szellemi hasznának előmozdításán fáradoztak. A Zeus-templom nyugatra nyíló hátsó részében ugyanis, melyet opisthodomosnak hívtak, szónoklatokat és más ünnepi előadásokat hallhatott a műértő közönség. Herodotos a maga történeti művének egy részét ott olvasta fel; Gorgias pedig szónoki beszédével a peloponnesosi háborúban megbomlott nemzeti egység helyreállítására s a barbárok elleni tömörülésre buzdította honfitársait.

A győzőket azonban újabb kitüntetés várta hazájokban. Díszküldöttség kísérte őket haza s bevonulásuk valóságos diadalmenet volt. Szülővárosuk nagy és pompás ünnepet rendezett tiszteletükre, s ha

az illetők vagyontalan polgárok voltak, a költségeket a közöspénztár fedezte. Cicero azt mondja, hogy az olympiai győző alighanem nagyobb tiszteletben részesült Görögországban, mint a triumphatorok Rómában. A spártai győző különös kitüntetésképen a király oldalánál harcolhatott a háborúban. A többi városok is kiváló megtiszteltetésben részesítették a kebelükből való olympiai győzőket. Nero császár, midőn Olympiából győztesen haza tért, ünnepélyes bevonulását Rómába görög szokás szerint rendeztette. Dio Cassius beszéli, hogy e bevonulás alkalmával a város falait egy darabon lebontották, a mi szokásos megtisztelése volt a versenyjátékok győzteseinek. Előtte haladtak azok a férfiak, kik diadálkoszorúit vitték, mások meg utána jöttek, póznákra szegezett feliratos táblákkal, melyekre a verseny neve és helye volt följegyezve, jeléül annak, hogy Nero császár volt az első az összes rómaiak között, a ki a győzelmi pálmát örök időkre megnyerte. Azután haladt ő, a maga diadalszekerén, arannyal hímzett bíborruhában; feje olajfa-koszorúval volt fölékesítve s a pythiai borostyán-koszorút kezében tartotta. A város virágfüzérekkel volt földíszítve s égő illatszerrek füstje árasztotta el azt; a nép pedig e fölkiáltásban tört ki: Légy üdvözölve te olympiai s pythiai győző!

Jellemzésünket Pindaros tizedik olympiai ódájával zárjuk be, kit kortársai és utódai oly nagyon tiszteltek s kinek a házat N. Sándor Thebae lerombolásakor megkímélte. Az ének így szól:

»Gyakran oly éltető a fáradt embernek
A szél fuallata, az ég eső-cseppje
S zápornak hullása, mely felhő szülöttje.
De a férfúnak, kit küzdelme után

Győzelmi koszorú méltán megillette,
Zálogúl szolgáljon a költő éneke.

Nem hervad el soha e díszes koszorú,
Irigység azt soha el nem vitathatja,
Mert igaz jutalmúl Olympia adja
Dicső győztesének. Szánk fennen hirdeti:
Sokká virágozzék Isten kegyelméből,
Híre ki ne vesszen az ember szívéből.

4 Az arany koszorút kedves dal kísérje,
Ének dicsőítse lokrok és nemzetét,
A melynek véréből életedet vevéd.
Lejtsetek ott múzsák vídáman körtánczot.
Oly vendégszerető nép az az ottani,
Arról akarlak én ím biztosítani.

Széptől és igaztól nem idegenkedik
E férfi nemzedék, mert okos és vitéz
S ellenfeleinek bátran szemébe néz.
A róka hamarább változtatja színét,
Vagy és szokásitól az oroszlán eltér,
Sem mint elromlanék e tiszta hősi vér.

Curtius E. egy Göttingában tartott ünnepi beszédében a többi közt ezt mondotta: »Ha egy szóval akarnám önöknek megnevezni a hellén élet ismertető jelét, a mely által az a többi népekétől különbözik, azt mondanám, hogy az a koszorú. Igen, a koszorú a görögök czímere, az ő tulajdonképeni hatalmuk és nagyságuk symboluma A játékok az özszes hellének legkomolyabb foglalkozásai voltak; nem változtak divatszerűen, nem voltak múló szélsély, vagy vídám időtöltés csupán, hanem a műveltség rúgói hosszú időkön keresztül, a mióta a többi közt az időszámításnak is kiinduló pontját képezték. Ezek nyújtották a legmagasabb díjat s a legszebb jutalmat, az egész nemzet közös meggyőződése szerint, egész a hanyatlás koráig, midőn már az anyagi haszon hajhászata lépett uralomra«.

Olajágot kaptak a győzők a panathenaeán is Attikában; borostyánkoszorút a pythiai játékokon; zellerindát Nemeában s fenyőlombot az isthmosi átékok alkalmával. A görögök nem élhettek versenyjátékok nélkül. Minden törzsüket az a törekvés lelkesítette, hogy e vonzó versenyeken kifejtse a maga erejét. Homeros igen szépen jellemzi a phaeak nép életét, a mely Scheria szigetén, a mai Kórfuban, lakott. Ez egy bútalan kis néptörzs volt s vidáman élvezte életét dallal, játékokkal és tánczczal. Évszázakkal később pedig azt meséli Xenophon a maga Anabasisában, hogy az a tízezer görög harcos, a kik Ázsia belsejéből visszatérve annyi áldatlan küzdelem és viszontagság után Trapezuntban elérték a tenger partját, legelőször is versenyjátékokat rendezett, hogy az isteneknek hálát adjon s fáradt szellemét felüdítse. Hozzáteszi továbbá, hogy a mennyiben szabad hellén fiúk nem voltak közöttök, a kik a versenyfutásban részt vehettek volna, azért a barbár foglyok és rabszolgák gyermekeivel futtatták meg a stadiont, hogy az ünnepségben hiány ne legyen.

Hogy előadásunk teljes legyen, egy pár szóval meg kell emlékeznünk a görögök más három nemzeti játékaról is.

A pythiai játékokat Delphi mellett a krissaei puszta síkon szokták volt megtartani, a pythiai Apollo tiszteletére. Hitök szerint maga ez istenség alapította azokat, miután az ottani nagy kígyót megölte. Ez a legrégibb és leghíresebb zeneverseny volt egész Görögországban, a melyen a legkitünőbb művészek léptek föl. Ehhez járultak még az olympiai játékok mintájára rendezett gymnastikai és lovas versenyek az ottani hippodromban és az 1000 láb hosszú stadionban. 586-tól kezdve az amphiktyonok intézték e

játékokat s a szövetségesek hivatalos küldöttsége Delphibe vonúlt, az attikai metageitnion szent hónapot megelőző napokon (aug. közepe). Hogy meddig tartott az ünnepség, azt nem tudjuk. Egyébiránt ide is igen nagy számú közönség jött össze s a verseny bírái eleintén a delphiiek, majd az amphiktionok voltak, míg 338-tól kezdve a játékokra való főfelügyelet macedoni Fülöpre ruháztatott. A pythiai játékok minden olympias harmadik évére estek s körülbelől ugyanabban az időben szűntek meg, mint az olympiai játékok.

A monda azt tartja, hogy a neinei játékokat, Zeus tiszteletére, az a hét ember alapította, a kik egykor Thebae ellen vonúltak. E játékok az akkori viszonyokhoz képest jó későn emelkedtek jelentőségre. Megtartattak pedig minden harmadik esztendőben, azaz az olympiasok 2-ik és 4-ik évében, zenei gymnastikai és lovas versenyekkel, felváltva majd ősszel, majd tavasszal, Nemea völgyében, az argolisi Kleonai területén, Zeus szent berkében; ott a hol Argos őrizte Io-t, s a hol Herakles az oroszánt megölte.

Az isthmosi játékokat, melyek az olympiaiak után a leghíresebbek voltak, a korinthusi földszoroson tartották, egy Poseidonnak szentelt fenyő-berekben minden olympias első és harmadik esztendőjében. Alapításukat majd Melikertesnek, Ino fiának, majd Theseusnak tulajdonítják. Természetes dolog, hogy Korinthus a maga helyzeténél és gazdagságánál fogva e játékokat fényesekké tette, mely fény az ellenség legyőzése után még inkább fokozódott. Azok az érzéki élvezetek is, miket ez a kereskedő város nyújtott, nagy közönséget vonzottak oda. Flaminius római hadvezér 196-ban az isthmiák alkalmával a görög városokat szabadoknak nyilvánította az összes

görökök végtelen öröme. Livius erre megjegyzi: »Hozzáfogtak az isthmosi játékokhoz, melyekre egyébiránt mindig nagy számban jelentek meg, nem csupán a látványosság szeretete folytán, mely minden népnek tulajdona, hanem azért is, mert a vidék, a maga kedvező fekvésénél fogva, az egész akkori világ gyülekező helye lett s góczpontja Görögországnak, meg Ázsiának«. Az egyes agonok épen úgy fejlődtek ki itt is, mint a többi játékokon; a zeneverseny azonban hihetőleg csak a későbbi időkben járult hozzájuk.¹⁾

E nemzeti játékok nemcsak fontosak, hanem egyedüliek is voltak a magok nemében. Egyetlen jelentősebb városka sem volt híjával ily ünnepi játékoknak azon a vidéken, a hol ez a boldog nép lakott, mint azt a régi írók följegyzései s a kezeinkhez jutott műemlékek igazolják. Így tanúlták megismerni a görökök, az egyes városok pártoskodása és súrlódásai daczára, azt az igazságot, hogy ők egy nemzetet alkotnak s egy hazának a gyermekei. Az a jótekonny hatás is, melynek eredménye a görög nép erkölcsének megnevelése volt, a nemzeti játékoknak tulajdonítandó.

¹⁾ A Schiller románczából ismeretes Ibykos lyrai költő, a ki e versenyeken részt vett, Kr. e. 530 körül élt. Költeményeiből csak töredékek maradtak reánk.

VIII.

A rómaiak circusi játéakai.

Valamint a görögök olymipiai ünnepélei eredetökre nézve visszanyúlnak a mythosok világába, Kronos uralma arany korának idylli életébe, épen úgy a római nyilvános játékok eredetére vonatkozó hagyományaink, Róma alapításának széles mondakörével esnek össze. A játékok itt, úgy mint amott, az istenitisztelet egy részét képezték. Romulus idejétől kezdve Rómában, minden esztendőben, augusztus hó 21-én, Consusnak, a titkos határozatok istenének tiszteletére áldozati barmokat ölték le s égő áldozatokat mutatnak be a termés zsengéiből, majd ló- és öszvér-versenyt tartottak. Tarquinius Priscus sokkal nagyobb pompával és ünnepséggel tartotta meg ezeket a játékokat, a latinok felett kivívt győzelme után s állandó helyet jelölt ki számukra a Circusban, melyet az írók attól fogva Maximusnak vagy röviden csak Circusnak neveznek. Ez az a hely volt, a hól az első rómaiak azt a híres látványosságot rendezték, a melyen nőket raboltak magoknak.

A római játékok azonban vallási jelentőségüket mihamar teljesen elvesztették s a világias mulatozás

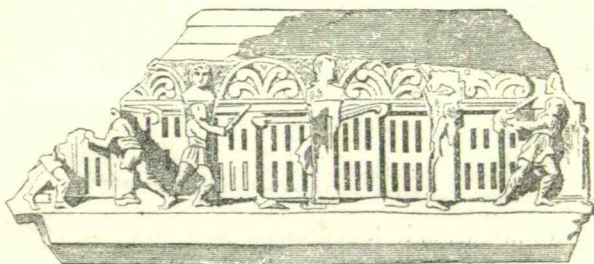
jelleget öltötték magokra. A mily egyszerűek voltak az első játékok s alig vettek egy egy órai időt igénybe, a mennyiben csupán négyfogatos és ugró versenyből állottak, annyira fényesekké, változatosakká, sőt szükségessékké lettek a császári Róma korában. Ehhez képest meg van nekik a magok saját története, míg a hellén nemzeti játékok lényegileg egyformák maradtak. A római nép szerfölött vágyakozott e játékok után s reggeltől estig, forró napon, vagy szakadó esőben kitarzott azok szemléletében s éppen ebben ismerünk rá a rómaiak sajátos természetére. A szomszédos, vagy rokon népek egyikénél sem találunk a nyilvános játékok dolgában ahhoz hasonló kifejlődést, mint a melyet a rómaiaknál tapasztalunk; itt ugyanis azok, az állami és népéletnek fontos tényezői voltak. Maga a keresztény szellem hatása sem volt képes a római Circus és Amphitheatrum megszokott látványosságait és meggyökerezett játékait kiírtani.

Foglalkozzunk legelőbb is az összes római játékok között a leghíresebbekkel, az u. n. circusi játékokkal.

A circus szó eredetileg egy lapos és nyílt tért jelent, a melyet körben a nézők számára fentartott emelvény vesz körül. A Circus Maximus fából volt építve s az Aventinus és Palatinus majdnem párhuzamos lejtői közötti Murcia-völgyben feküdt. Berendezése a görög hippodroméhoz hasonlított. Idő folytán leégett s azért kőből építették újra. Julius Caesar kibővítette, úgy hogy 150,000 néző férhetett el benne. Nero építkezései után 250,000 ülése volt, a melyeket Traianus még 5000-rel megtoldott s a 4-ik év százából való tudósítások szerint 385 ezer ülőhely volt benne, a mi szinte hihetetlen dolog.

Mily óriási hatást gyakorolhatott ez az emberekkel megtömött épület, a melyben a világnak majdnem minden népe, a legkülönbélebb viseletben látható volt!

Halikarnassosi Dionysios szerint, a ki a császárság megalapítása idejében 22 évig élt Rómában, a Circus $3\frac{1}{2}$ stadion (2000 láb) hosszú és 4 plethron (400 láb) széles építmény volt, gazdag architektonikus díszletekkel s három emelet magas volt, melyek karzatszerűen állottak egymás fölött. A padsorok igen szélesek voltak, alúl kőből, feljebb pedig fából ké-

57. ábra. A Circus sorompója.

szítve. Caesar a nézőhelyeket a versenytértől egy 10 láb széles és ugyanily mély száncczal választotta el, melyek később behánytak. A pálya egyik végét épületek zárták el, többi közt a carceres nevű sorompók, melyek mögött a lovak állottak. Azt mondják, hogy a carceres 11 kétszárnyas kapuját valami gépezett segélyével egyszerre ki lehetett nyitni. Képünk (57. ábra) e kapuk bezárásával foglalkozó férfiakat ábrázol. Ezek a sorompók már a Kr. e. 329. évben megvoltak s 176-ban újra épültek kőből, míg Claudius császár márvány foglalattal ékesítette azokat.

Ezek fölött volt a consulok ülőhelye, majd a játékot rendező tisztviselőké, a rendfentartó s a nyugalomért felelős városi praefectusoké és a versenybíráké. A pálya közepén, az oldalhosszúság irányában, egy hat láb magas és húsz láb széles, alacsony falépítmény vonúlt végig, a melynek spina volt a neve. Ennek a két végén, úgyszintén oldalvást, mintegy 12 lábnyira, kúpforma aranyozott oszlopok állottak, melyek a versenytér elejét és célpontját jelezték. Ezt a spina-t rendszeren kétszer kellett megkerülniök. A spina főekessége volt egy Augusztus által emelt 87 láb magas obelisz, mely mellé Konstantin még egy másik 122 láb magas oszlopot emeltetett. Az előbbi ma a Piazza del Populo-n áll, a másik a lateráni díszteret ékesíti. Ugyancsak a spina mindkét részén volt Victoria istenasszony egy-egy oszlopos szobra, továbbá az oroszlánon nyargaló Cybele, egyes tropheumok, meg kis templomok, melyekbe az istenek képeit helyezték el és két, oszlopon nyugvó kölap; ez utóbbiak egyikén ezüst delphinek nyugodtak, a másikkra pedig hét tojásforma márványgolyó volt téve, melyekből egyet elvettek, valahányszor a futtatók a pályát egyszer megkerülték. Képünk világosan feltünteti a spina berendezését és díszleteit; a lovak czombjára két név van írva: Concordius és Nicetus, a kik a lovak tulajdonosai, vagy idomítói voltak. A versenytér fölé emelkedtek a nagyobb magistratusok, pontifexek, Vestapapnők és senatorok padsorai; ezek fölött voltak ismét a lovagok ülőhelyei. Volt egy jókora magas császári páholy is a magistratusok és senatorok padjai közelében, de nem minden császár vette azt igénybe. Az ifjabb Plinius a Circus Maximusról azt mondja, hogy ez a hely a néphódító nemzethez méltó s ép oly érdemes a megtekintésre, mint azok a játékok, melyek benne vég-

bementek. Ily óriási és sajátságos kivitelű építmény volt maga az Amphitheatrum is.¹⁾

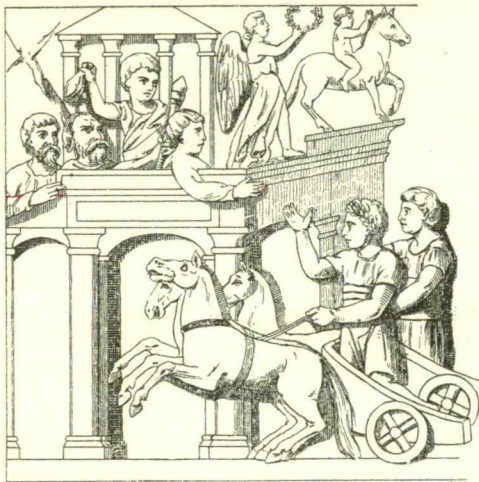
Legközelebbről érdekelnek minket a circusi játékok, melyek a császárság korában már kora reggel vették kezdetüket. Alig hajnalodott, már is nagy embertömeg verődött össze a Circus körül, hogy kapunyitáskor a sokféle bejáraton és lépcsőzeten keresztül jó helyre vergődhessék. Azt mondják, hogy Caligula császárt egyszer éjnek idején álmából föllármázta a Circus körül tolongó nép s ő bottal kergette azt szét.

Az ünnepséget az u. n. pompa nyitotta meg, a mely igen hasonlított a diadalmenethez. A kiindulás a Capitoliumról történt, a mennyiben az egész éven át ott őrizték a capitoliumi istenségek: Jupiter, Juno és Minerva szekereit és emelvényeit. Lassú, méltóságteljes léptekkel jöttek le az ünnepiesen földíszített Forumra: innen a tuscus városrészen, a Velabrumon és marhavásár-téren keresztül, eljutottak a Circus középső főkapujáig. Ezen át bevonultak s a czéloszlopok körül az egész versenypályát bejárták. A menetet elkísérte az a főtisztviselő is, a ki a játékot rendezte, vagy annak távollétében, egy legfőbb államhivatalt viselő helyettes. Ennek a tógája pálma virágokkal volt díszítve, kezében elefántcsont jogart tartott Jupiter sasával, fején pedig nagy arany koszorú volt, drága kövekkel ékesítve. Ő maga diadalkocsijában állott s utána clienseinek és barátainak

¹⁾ A Circus Maximuson kívül volt egy másik a Mars mezőn, az ú. n. Circus Flaminius, a mely kb. 220-ban épült Kr. e.; továbbá a Circus Neronis a Vaticanuson. Nevezetesekek voltak még a Hadrianus- és Caracalla-féle Circusok. Korunkig megmaradt a Maxentius-féle Circusból a spina, a mely Róma közelében a Via Appia mellett állott.

hosszú sora következett. Augustus császár ily alkal-
makkor gyaloghintón is hordoztatta magát.

Dionysios leírása szerint legelől az ifjak halad-
tak, részben lóháton és kocsikon csoportosan, részben
pedig gyalog, szakaszokra és rendekre osztva. Ezek
után a négyes- és kettősfogatok következtek a ver-
senyezni szándékozók, majd a nehéz- és könnyű-
fegyverzetű küzdők s az athléták, a kiknek csupán

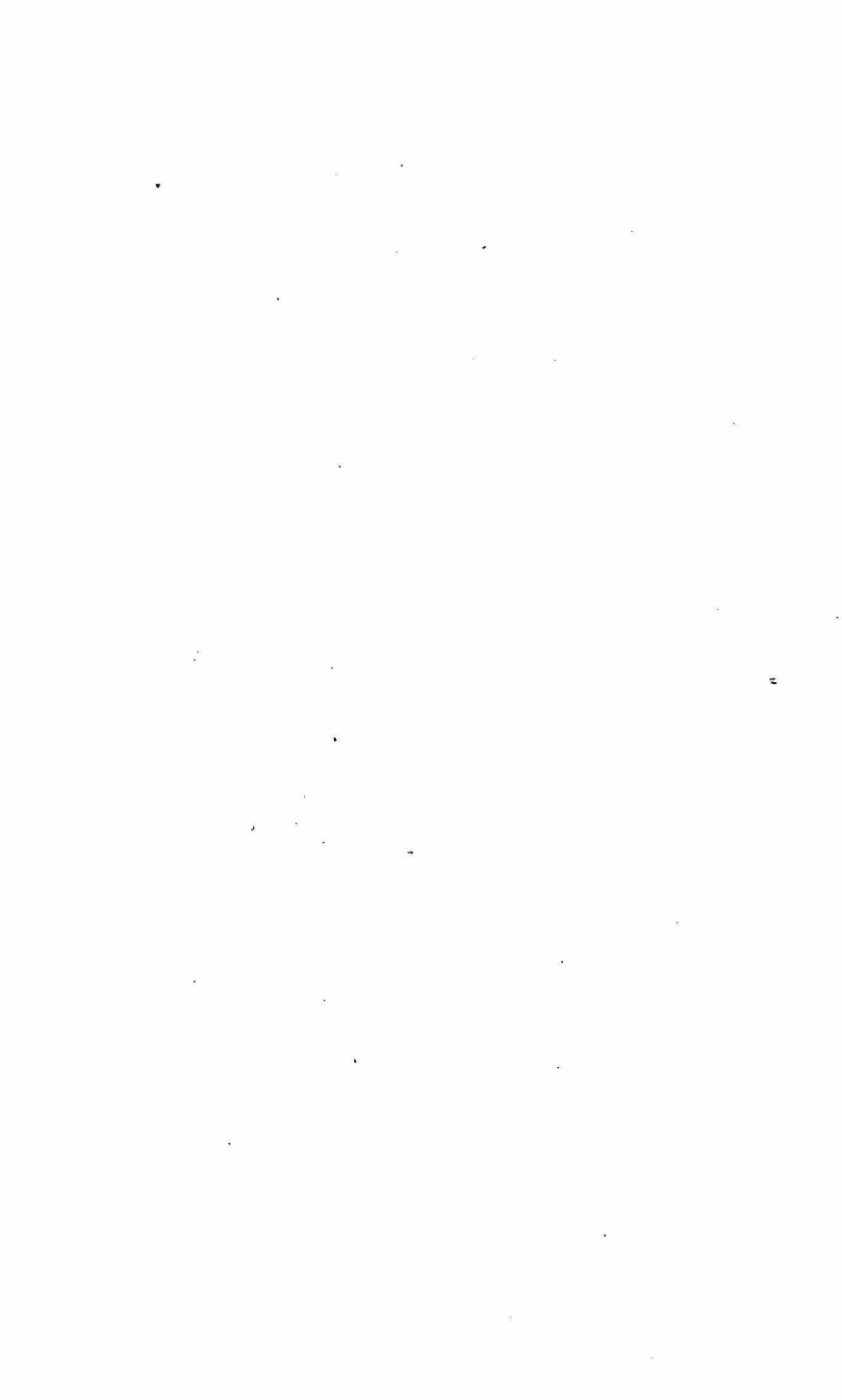
58. ábra. Az előljáró emelvénye.

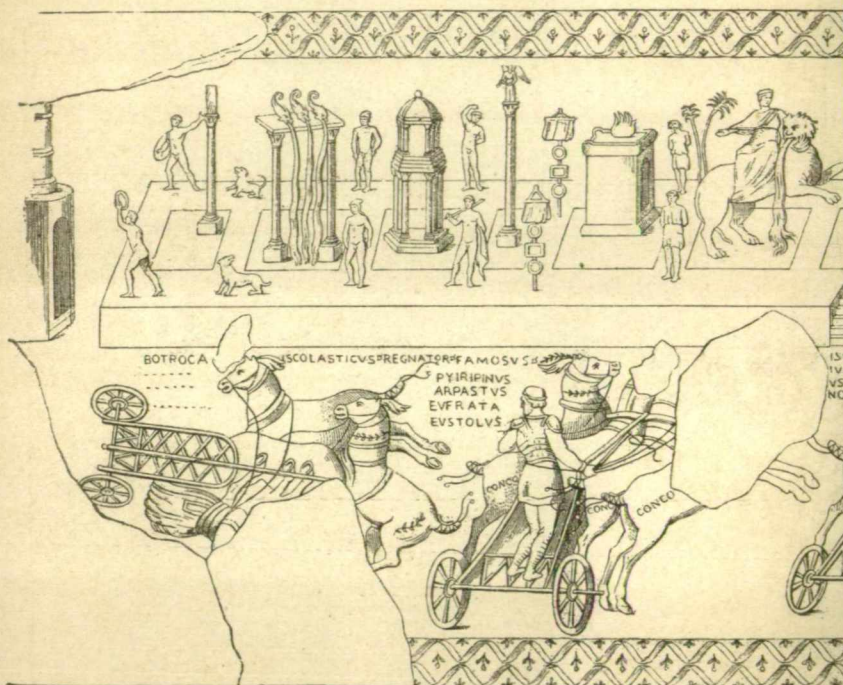
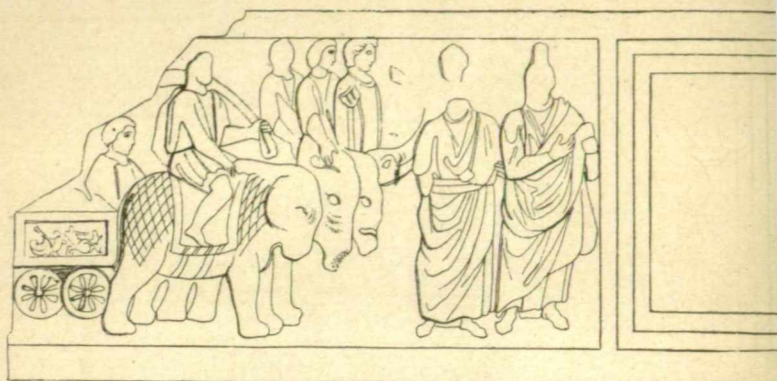
a derekuk volt ruhával övezve. Ezek nyomában há-
rom csapatra osztva vonúltak a tánczosok, a férfiak,
az ifjak és a gyermekek, fuvolások és czitherán-játszók
kíséretében. A tánczosok vörös tunicát, övet, kardot
és rövid dárdát viseltek; a férfiaknak ezeken kívül
még sisakjuk is volt, rengő tollbokrétával. Minden
szakasznak megvolt a maga előtánczosa. E fegyveres

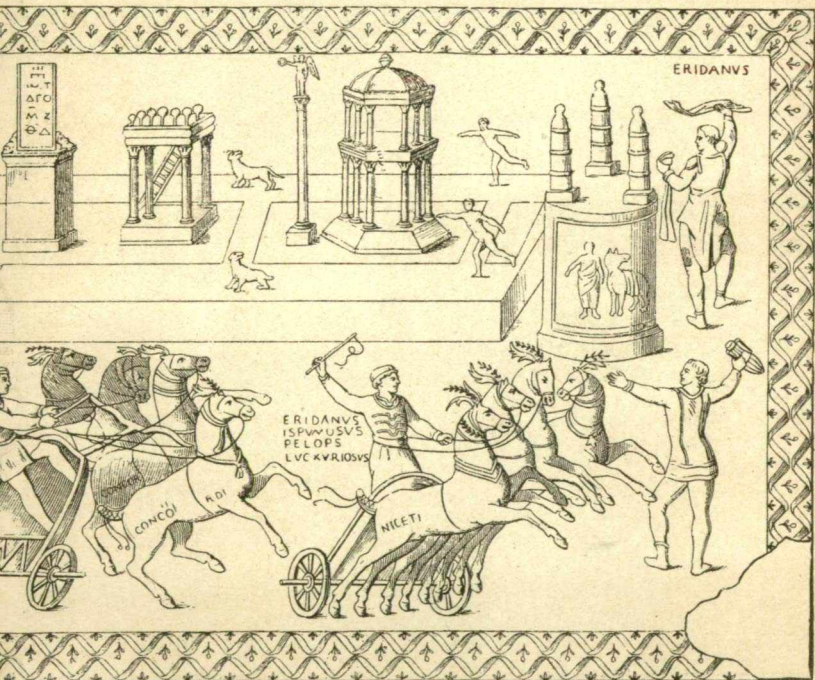
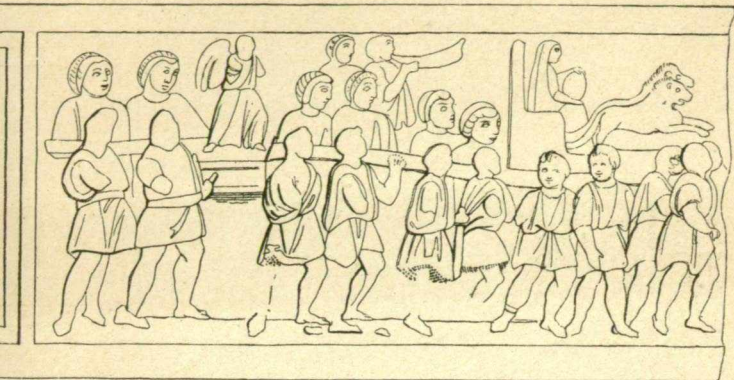
csapatok mögött karénekesek jöttek, kik közül egyesek sileneket ábrázolva, rojtos ruhában s virágfüzerekbe burkolózva jelentek meg, mások pedig bakbőrbe öltözve, köténnyel övezve s felborzolt hajjal haladtak, miközben satyr-tánczot jártak s neveltető módon majmolták az előttök menők tánczait.

Erre ismét czitera-játékosok és fuvalások következtek, a kiknek nyomában szállították az áldozati állatokat és tárgyakat, még pedig úgy, hogy előre mentek az áldozó fiúk füstölőkkel, melyekből az egész út folyamán áradt az áldozati illat, majd az arany és ezüst edényeket vivő férfiak csoportja következett. (Ez áldozati edényeket az isteneknek ajánlották fel a vallás és állam nevében.) Ezek után vezették az áldozatra szánt állatokat, melyek értékes — kézímunkákkal ékesített — takarókkal voltak földísztve. Legvégül vitték az istenek képeit és szobraiát, az őket megillető öltözetekben, jelvényeikkel és találmányaikkal, melyek miatt különös tiszteletben részesültek. Mint-hogy azonban a circusi játékokat mindig csak bizonyos istenségek tiszteletére rendezték, a többi istenségeket egyrészt a menet dicsőségének emelésére hordozták körül, másrészt, hogy valamely istent mellőzésükkel meg ne sértsenek. Ezekhez csatlakozott a papok testületének hosszú sora, a kik az ő fehér, vagy bíborszín bő és sokránczú ruhájokkal méltó föltűnést keltettek, élükön a pontifex maximussal.

Az istenek képeit négy-négy ember vitte a vállán az e czélra készített gyaloghintóban. E mellett ezüsttel díszített kocsikat is használtak az istenek képei szállítására, melyeket pompás és drága lovak vagy öszvérek, néha elefántok, vagy felszerszámozott oroszlánok húztak. Ez állatokat hosszú szíjakon ve-

zették olyan fiúk, kiknek atyjok és anyjok még életben volt.¹⁾

Caesar ideje óta az uralkodó családok tagjainak a szobrait, tiszteletből az istenek képei után vitték a pompa alkalmával. A körmenetet nagy néptömeg várta a Circusban, mely annak felső padsorai felé tódult, hogy ott helyet foglalhasson.

A circusi közönség a menet közeledténél hallatára, vagy valamely hatásági személy figyelmeztetésére, elcsendesedett, nehogy az istenek meghallják a közönséges beszédet s ezáltal megsértődjenek. Erre vonatkozólag mondja Ovidius:

»Lám közelg a menet, fogadjuk csendés örömmel.

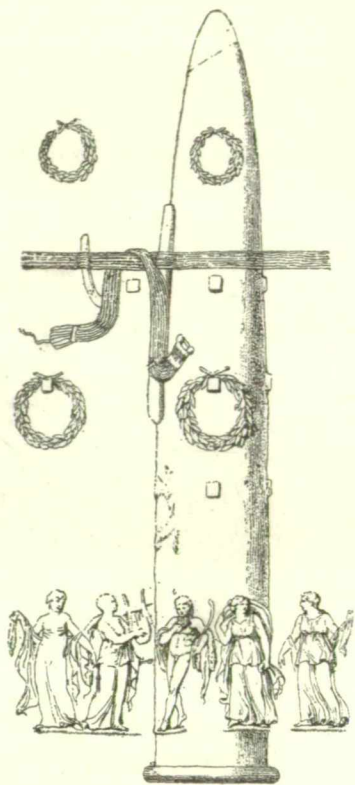
Tapsra hát hiveink. az aranyos csapat itt!«

Mihelyt az ünnepi menet a Circusba ért, az istenségeket tapsvihar üdvözölte. A katonák Marsnak tapsoltak, a gazdák Ceresnek, a szerelmesek pedig Venusnak és azt hitték, a mint egy-egy istenség képe a kocsin megmozdúlni látszott, hogy az helyeslőleg bólintott a fejével. A mint a menet szokásos útját a czéloszlop körül megtette, akkor az istenségeket lerakták a magok ékességeivel arra a spina-ra, a melyen az említett oltárok és kápolnák állottak, még pedig hihetőleg a szokásos váncosokra. N. Konstantin ezt a pompát teljesen beszüntette.

Voltak egyes tisztviselők, a kik szigorúan felügyeltek arra, hogy az istenek felvonulásakor, vagy az áldozatnál, vagy pedig az azt követő játékokban

¹⁾ Macrobius, a ki a 4-ik évszáz végén s az 5-ik elején élt, megjegyzi, hogy azóta, a mióta egy fiú, lakóházának emeleti helyiségéből, végignézte és atyjának elbeszélte, hogy minő rendben voltak a kocsikban a szent tárgyak elhelyezve, elrendelték, hogy mindazon utcákban, a melyeken a menet átvonúl, a házak felső részei eltakartassanak.

semmi zavar ne történjék, a mi ez istenségek haragját fölidézné. Ha ilyes eset előadta magát, akkor a játékok előadását elhalasztották. Plutarchos, Coriolanus életrajzában, erre vonatkozólag így ír: »A ró-

59. ábra. A czéloszlop.

maiak szokása volt bármily csekély okból az áldozatot, a fölvonulást és játékokat újból kezdeni. Mert ha egy ló az istenek kocsijának fogatában elfáradt,

vagy ha a kocsis a gyeplőt balkezébe fogta, berekesztették az ünnepi menetet és újból rendezték azt. A későbbi időkben harminczszor is hozzáfogtak egy-egy áldozathoz, valahányszor t. i. valami hiányt tapasztaltak, vagy valami zavart véltek észrevenni. Ily nagy félelmet tanúsítottak a rómaiak isteneik előtt. Claudius császár volt az első, a ki elrendelte, hogy a circusi játékok ily esetben csak egy nappal hosszabbíttassanak meg.

Az arena kiürítése után kezdetöket vették a tulajdonképeni játékok, ló- és kocsiversenynyel. Természetesen a versenyre, betanított, jó lovakat használtak. Legjobban szerették a kisfejű, szépszőrű, rövid- és hegyesfüllű, nagyszemű, tágszügyű, hosszúfarkú, nagysörényű, erős- és kerekpatájú lovakat. A mellett erősek- és telivéreknél kellett lenniök, úgy hogy nagyságuk erejükkel arányos legyen. Az egyszínű lovak a legkiválóbbak voltak. A csikókat körülbelül ötéves korukban fogták be s bocsátották versenyre. A legjobb lovak, melyeknek származását ki lehetett mutatni, igen drágák voltak. Az ilyeneket leginkább a sabin földről, Apuliának és Calabriának tágas leelőiről, továbbá különösen Cappadociából, és Hispaniából szerezték, tehát általában oly helyekről, melyek gabonatermésökről és állattenyésztésökről híresek voltak. Szerették továbbá a hispaniai vérből nevelt afrikai lovakat is, gyorsaságuk miatt. Nemes paripáik számára olyan lovászokat igyekeztek szerezni, kik a versenyekben többszörösen győztek s valóban nem kis izgatottsággal telt el szívök, ha ismeretes versenyző jockey-k megérkezéséről hallottak, a közelgő ünnepek előtt. A versenylovak örült szeretetében magok a császárok mutattak folytonos példát a népnek, hiszen pl. Caligula, a maga Incitatus nevű lovát,

a melynek egyik legpompásabb palotáját adta lakásúl, consuli méltóságra emelte!

A könnyű versenykocsi, mint azt a sokféle ábrázolatokból kivehetjük, egy aránylag hosszú tengelyen nyugodott s két alacsony kerékkel bírt. A kocsifenék egyensúlyban nyugodott a tengelyen, az oldalrészek pedig egy félhold-formát képeztek, elől párkányszerű támasztékkal, mely azonban alig ért a benlévő térdéig. Hátulról könnyen a kocsiba ugorhatott a versenyző, a hol aztán előre hajlott állást foglalt el az illető úgy, hogy az egyik térdével a kocsi előrésséhez támaszkodott, a másik lábát pedig meghajlítva hátra vetette s így a kocsi zökkenésekor biztosan megállhatta helyét. A kocsiba rendszeren két, vagy négy lovat fogtak. A kezdők kettős fogaton léptek föl, mint az Eutyches versenyző tarracoi sírfeliratából is kitetszik, a mely így szól: »E sírban egy a versenypályán kezdő ember csontjai nyugsznak, ki nem volt járatlan a gyeplőtartásban. Már négyesfogatra is fölhágtam én, de mégis a kettős mellett maradtam.« Szokásos volt a hármasfogat is, de egyes rendkívüli versenyeken a hatos- és hetesfogatok is előfordultak. Két ló mindig hámos, vagy rudas volt, a többit pedig sorban egymás mellé fogták. A legjobb versenyló balról a legszélsőnek állott, mert ennek a gyorsasága és biztos járásától függött a céloszlop szerencsés megkerülése. Nero és Helio-gabalus négyes teve-fogatokat is kiállítottak, sőt Helio-gabalus egyszer négy elefántot fogatott be.

Csodálatos, hogy a circusi lóhátas versenyekről ép oly keveset tudunk, mint az olympiaiakról. A verseny hihetőleg úgy folyt le, mint manapság, hogy egyszerűen megfuttatták a versenypályát s esetleg lóhátról meg is vívtak. Ha több lovat vezettek, akkor

úgy tettek, mint a mai műlovasok, hogy t. i. az egymás mellett futó lovak egyikéről a másikra ugrottak föl. Néha végig feküdtek a versenylovakon.

A kocsiversenyzők újratlan, térdig érő tunicát

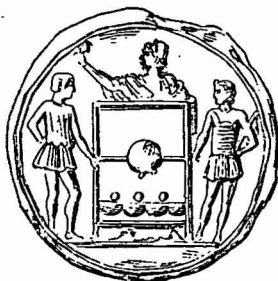

60. ábra. Római jockey.

viseltek, fejükön pedig kerek sisakot, mely épen olyan színű volt, mint maga a ruházat. A sisak szorosán állott a fejükön s még u. n. rohamszíjjal is meg volt erősítve, hogy valamikép le ne essék. De-

rekukat övvel szorították össze feszesen, a melyben egy sarlóalakú kést hordtak, hogy azzal, ha esetleg leesnének, elvághassák a gyeplő szárát. A gyeplőt ugyanis nem a kezükre, hanem a testükre csavarták, úgy hogy csak balkezüikkel hajtottak, jobbjukban pedig az ostort tartották.

A versenyzők több szakaszra voltak osztva, melyek ruháik színéről, a szolgákról, vagy a lovak díszítményeiről neveztettek el. Eleintén csak két szín divatozott, a fehér és vörös, a császárság első évszázában szervezték a kék és zöld csapatát, melyek

61. ábra. Emlékérem.

az előbbieket lassankint háttérbe szorították. Domitianus császár ezeken kívül az arany és bíbor színeket is használta, de ez utóbbiak idővel teljesen kimentek a divatból.

Természetesen ezek a lovászok semmi köztisztiséget nem viselhettek, hanem hosszú ideig tartó előkészületeket tettek a circusi játékokra. Minthogy foglalkozásuk sok veszéllyel járt, azért varázsszereket és amuletteket használtak. Ilyenformák azok a 4-ik és 5-ik. évszázban készített vastagszélű emlékpénzek is, melyek közül egyet a 61. ábra mutat be. A köztársaság korában ezek a jockey-k mindíg rabszolgák voltak s a

kocsi és lótulajdonosok látták el és tartották őket is. A magistratusok által közkölségen rendezendő circusi játékokról a censurek voltak hivatva gondoskodni.

Egyes tökepénzesek, továbbá olyan tehetős lovagrendiek, a kiknek rabszolga-családjaik s nagy méneseik voltak, gyakran pedig a szabadosok osztályából származó emberek, kik egykor magok is, mint rabszolgák, kocsit hajtottak, a circusi szállítások és felszerelések dolgait magukra vállalták. Volt négy oly társaság is, a mely minden versenyen egy-egy kocsi-jával részt vett. A mióta a kocsik és lovászok határozott színekkel voltak megkülönböztetve, ezek a társaságok is választottak színt s csoportokra — *factiones* — oszlottak. Minden *faction*-nak meg volt a maga külön épülete. Ott tartották lovaikat, a kocsikat és egyéb szükségleteiket; ott laktak hivatalnokaik és szolgálók; ott tanították és idomították a lovakat gondos lovászaik. A köztársaság végső éveiben, de különösen a császárság korában, résztvettek a kocsi-versenyeken magok a lovagok és senatorok is, még pedig, mint önkéntes szereplők, részint pedig, mint a császárok megbízottjai; ez utóbbiak ugyanis nem tartották méltóságukon alóli dolognak, e fajta művészi fellépésben bemutatkozni a népnek. Ilyen volt Caligula; továbbá Nero, a ki a zöldek színeiben lépett fel s a Circus porondját homok helyett zöld gáliczczal szóratta be, azonkívül Vitellius, Commodus, Caracalla és Heliogabalus. A császárok személyes résztvétele a játékokban arról győz meg minket, hogy a legmagasabb körökben is valóságos mániává fajlút a circusi játékok iránt táplált szenvedély. Neronak az atyja, Domitius Ahenobarbus, Suetonius szerint, a művész-kocsisok hírében állott. A római nép a circusi lát-

ványosságok alkalmával különös érdeklődést tanúsított ama factiók iránt, melyek kitűnő versenylovak és műlovászok birtokában voltak. Minden ily társaságnak meg volt a maga pártja a közönség körében, a mi sokszor a leghevesebb ellentétekre adott alkalmat, úgy hogy ezekből valóságos politikai pártok fejlődtek ki. Igen jellemző módon ad ennek kifejezést Juvenalis, a midőn azt mondja: »Ha ma a zöldek nem győznek, akkor a város oly szomorú és oly levert lesz, mint akkor volt, midőn a consulok Cannaenál elvesztették a csatát.« Ez a pártoskodás még nagyobb lett az első évszázttól kezdve, midőn a császárok is szenvedélyesen részt vettek a versenyeken, sőt egyesek nyilvánosan pártot választottak, úgy hogy a színek tábori jelvény gyanánt maradtak meg, nemzedékről nemzedékre.

A magasabbrendű egyének a magok díszes öltözetében ültek páholyaikban, a tisztviselők hivatalos jelvényeiket viselték, a polgárok ünnepi tógát öltöttek, a mely fölé, rossz idő esetén, még egy köpenyt vetettek, melyet azonban előkelőbb állású egyének megjelenésekor le kellett vetniök. A nők, kiknek nem volt a férfiaktól elkülönített helyük, a legnagyobb fényben és pompában jelentek meg s a férfiak mellett, otthonról hozott, vagy a helyszínén vásárolt pamlagokon foglaltak helyet. Mindnyájan nyugtalan várakozással tekintettek a kötéllel elrekesztett boltozatos kapu felé, a hol a versenyre kész, toporzékoló paripák állottak. Egyszerre az elnöklő praetor fehér kendőt — mappa — dobott föl, megszólaltak a kürtök s a verseny megkezdődött. Lelkesítő kiáltások kísérték a pályázókat s a lázas érdeklődők nagy öszszegű fogadásokat ajánlottak egymásnak a verseny sikerére.

A kocsik a sorompótól kiindulva a spina jobb oldalára robogtak s hétszer megkerülték a pályát. A pálya egyszeri megfutásának missus volt a neve. Régente 10–12 missust csináltak, a későbbi időben 24-et is. Ennél többszörös pályafutás csak valami kiváló látványosság alkalmával, vagy pedig akkor fordult elő, ha két ünnep esett egy napra.

A római versenypályán hasonlóképen a cél-oszlop körüli megfordulás volt a legnehezebb dolog. Gyakran az oszlopba ütdtek, vagy összeütköztek a rohanó kocsik s a bennülők kirepültek; ember és állat egymásra esett s csak úgy patakozott a vértől. Mily nagy volt azonban az ellenpárt öröme a másik fél kárán, ha t. i. az ő hívők, párolgó és lihegő lovaival elérte a célt! Az volt ugyanis a győztes, a ki körülbelől egy negyedórai vágatás után elsőnek érkezett be a bejárat közelében megállapított helyre, a krétával meghúzott vonalhoz. A versenybírák trombitaharsogás közben adták át neki a győzelmi pálmát, ő pedig a porta triumphalison keresztül távozott el a Circusból.

A győzelmes római jockey-kat igen gazdagon fizették. A 27 éves korában elhunyt Scorpis lovász, Domitianus császár uralkodása alatt, egy alkalommal az újjongó Circus dicsőítésében s Róma gyönyörködésében részésült és elismerésül egy óra alatt 15 ereszény aranyat kapott. Scirtus a Kr. u. 13–25. években, négyesfogatával 7-szer volt az első győztes, 29-szer vitte el a második s 60-szor a harmadik díjat. Antonius Pius uralkodása alatt egy Diocles nevű lovász, a ki 5251 versenyben vett részt, egy napon a maga hatos fogatával két izben pályázott a 40,000 sestertius (majdnem 8000 korona) díjra s mind a kétszer megnyerte azt. Az ily híres, megcsodált lo-

vászokat azután egész vagyonnal és gazdagsággal halmozták el. Caligula, az ő kegyenczének, Eutichesnek két millió sestertiust küldött ajándékba. Szolgálatokat arra is méltóknak tartották, hogy Róma nyilvános naplójába feljegyezzék, vagy tökéletes okmányformába foglalva, köbe véssék. Egynéhány ily köemlék korunkig is fönmaradt.

Némelykor a játéknak ezt a fő- és lényeges részét gymnastikai versenyek is követték; ezeknek megkezdése előtt azonban a jelenlevő, tekintélyesebb családokból való asszonyok és leányok elhagyták a Circust. Plinius említi, hogy az ő idejében a kitartó futóverseny még szokásban volt, általában azonban keveset tudunk róla. A görögöknél oly gyakran előforduló athlétai versenyek Kr. e. 186 körül jutottak át Rómába, de csak lassan honosodtak ott meg, a minek az lehetett az oka, hogy a küzdők mezítelensége az általános ízlést, legalább eleintén, sértette. Minthogy az itt fellépett athléták legnagyobbbrészt görög származásúak voltak s a görög versenytéren gyakoroltattak be, felesleges volna e küzdelmek lefolyásáról itt újból megemlékezni. Ezen kívül azonban a köztársaság korában színleges csaták is voltak a Circusban s más e fajta katonai látványosságok, a miket ifjú polgárok és leányok adtak elő. Ép így említésre méltó az u. n. Trója-játék, a melyben a római senatorok gyermekei, csillogó fegyverzetben, különböző csapatokra osztva, lovaggyakorlatokat vittek végbe. Augustus ideje óta gyakran magok a császárok rendelték be őket s úgy látszik, hogy a császári herczegek is tevékeny részt vettek játékaikban.

Minden évben tartottak circusi játékokat, bizonyos meghatározott napokon; még pedig a köztársaság idejében a legfőbb tisztviselők, a dictatorok, vagy

consulok vezetése alatt. Ha ezek nem voltak jelen, akkor helyetteseik, a többi magistratusok, vagy papok vették át a rendezést. Kr. e. 388-tól kezdve, a midőn az első aedilis curulisokat megválasztották, ezek vették át a játékok intézésének dolgát.

Kezdetben az állam egy bizonyos pénzösszeget állapított meg a circusi játékok költségeinek fedezésére. Míg a közönség nem táplált valami nagy igényeket, a senatus által 490-ben megállapított 500 mina elegendő volt a játékok céljaira.

Egyébiránt az aediliseknek teljes szabadságában állott, hogy a játékokat a saját költségükön rendezék s minél fényesebbekké tegyék; így könnyen megszerezhették magoknak a nép kegyét, a nagyobb magistratusokra való pályázatuk sikerére. Midőn azonban a rómaiak szerencsés háborúik által a világuralom felé közeledtek s tömérdek kincset szállítottak be Ázsia, Afrika, Görögország és Hispania vidékéről az állam folyton gazdagodó kincstárába, s a midőn a nép is mindinkább elfajult, ezek a tisztviselők, a kik a fényűző játékok rendezésében egymással állandó versenyre keltek, gyakran egész vagyonukat elpazarolták e célokra. De még a köztársaság későbbi éveiben is hozzájárult az állam a maga megígért pótlékával a játékok költségéhez, a mennyiben Dio Cassius említi, hogy Kr. e. 43-ban az állampénztár annyira ki volt merítve, hogy alig tudta a megtartandó játékok költségeit elviselni s be kellett érniök azzal, hogy kötelességszerűleg adott azokra valami keveset. A köztársaság vége felé, de méginkább a császári korszak elején, több változás állott be a játékok legfelsőbb intézésében. Így pl. egy alkalommal a néptribunok ragadták magukhoz a játékrendezés jogát. Hír szerint, Caesar dictatorsága alatt, az ő költségén

különböző nagyobb magistratusok rendezték a játékokat, még pedig a legnagyobb pompával. Kr. e. 22-ben Augustus a praetorokra ruházta a játékok vezetését az állandó ünnepeken s e végből egy bizonyos összeget rendelt nekik az állam-pénztárból. Ez idő óta egyiköknek sem kellett az elődök módja szerint a saját vagyonukból áldozatokat hozni. Később ugyanez a császár, háromszor akkora összeget utalványozott nekik a játékokra, mint a mennyit azelőtt kaptak. Az alábbiakban még szólni fogunk a játékokra fordított óriási pénzekről.

A római császárok leginkább a magok érdekében tartották fenn ezeket a játékokat, hogy a római nép vágyait a látványosság után, kielégítsék. Augustus nemcsak a maga, hanem más magistratusok nevében is rendeztetett játékokat. Soha sem maradt el a Circusból a nélkül, hogy ne igazolta volna magát. Ép úgy Caligula is, óriási költséggel, a legpompásabb és legváltozatosabb játékokat rendeztette. Nero még ezt is fölülmúlta. Dícsérőleg mondják Vespasianusról, hogy ő, bár a közjó érdekében nagyszerű költségeket tett és a circusi játékokat a legnagyobb fényben tartotta meg, maga nagyon takarékosan élt és csak a legszükségesebb kiadásokra szorítkozott. A későbbi császárok nemcsak Rómában gondoskodtak bőkezűen a circusi játékok fényes megtartásáról, hanem kiváló figyelmet fordítottak arra is, hogy azok más városokban is hasonló módon rendeztessenek.

E versenyek a császárság korában a mértéktelen pártszenvédély kitörésére is alkalmat szolgáltatottak; a mennyiben t. i. azokból keletkezett az u. n. zöldek és kékek harcza, mely nem csupán a versenyterre terjedt ki, hanem gyakran véres utójátékot, utczi csatát, zendülést és sok emberáldozattal járó táma-

dásokat idézett elő. Róma városát nem is képzelhetjük a circusi játékok nélkül. A túlságos versenyzési buzgalom annyira ment, hogy egy praetor, Kr. u. 54-ben, midőn a pártok vezetői a díjra nézve meg-egyezni nem tudtak, kocsijába betanított kutyákat fogott be s azokkal lépett föl a versenytéren. Csak kevesen emeltek szót a rómaik ily szenvedélye ellen. Bizonyos meglepéssel mondja magáról a komoly Plinius: „Ha én ezt a tömeget, e hiú, szellemtelen és czéltalan játékokon, oly tehetetlenül és lomhán látom ülni, akkor bizonyos gyönyört találok abban, hogy nekem ez a kedvtöltés semmi élvezetet sem nyújt.“ Még a keresztény hitszónokok sem tudták a látogatókat visszatartani a Circustól; ezek ugyanis a sz. írásra hivatkoztak, mely szerint Illés próféta kocsin ment az égbe.

Tolita gót király rendezte az utolsó kocsiver-senyt 549-ben. Ma az a hely, hol egykor százezrek, egymás fölötti padsorokban szorongva, érdeklődés-sel, aggodalommal, dühvel, vagy a diadal örömével kísérték a zöldek és kékek versenyző kocsijait, a városon kívül van s a legsivárabb és legelhagyatottabb helye Rómának.

IX.

Vívójátékok és állatviadatok az Amphitheatrumban. A tengeri csata játéka.

A vívójátékok, melyeket az írók műveiből s a képzőművészeti maradványokból egyaránt ismerünk, magánjellegűek voltak s a halottak tiszteletére rendezett engesztelő áldozatokhoz tartoztak. Leginkább Campaniában és Etruriában voltak meghonosodva, Rómában azonban kétségen kívül az idegen szokások utánzata s az alvilági isteneknek és szellemeknek szánt emberáldozatok utóhangjai gyanánt szerepeltek. Legelőször Kr. e. 264-ben Dec. Jun. Brutus rendezett ily küzdelmet, megholt atyja tiszteletére a marhavásártéren, a midőn három pár küzdő szállt sikra. Eleintén a Forumon, vagy más tereken és a Circusban tartották azokat, később azonban hivatalos színezetet nyertek, s a köztársaság vége felé egy hamarosan felállított faépületben, az u. n. Amphitheatreumban nyertek nézőteret. Ezek a játékok végső eredményeikben szintén csak arra valók voltak, hogy a túlcsapongó és elkényeztetett népet, valóban tündéries fénynyel berendezett nagyszerű épületekben mulat-

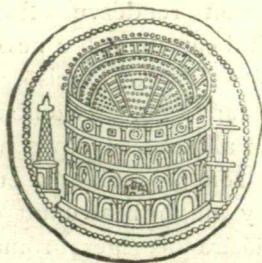
tassák. Igen alkalmas eszközül szolgáltak azok a népkegy hajhászatára.

Az idős Plinius közlése szerint C. Scribonius Curio 55-ben Kr. e. két mozgatható faszínházat építtetett, melyeknek kerék oldalai egymás ellenébe voltak fordítva, színpadi részeik pedig kifelé állottak. A reggeli órákban színelőadást tartottak azokban, délután pedig a csapokon nyugvó faépítményeket egy gépezet segítségével megfordították s akként illesztették egymáshoz, hogy az egész alkotmány egy kör-színházat képezett, a melybe 100,000 ember is elfért. J. Caesar 46-ban, ennek mintájára szintén építtetett egy kettős faszínházat melynek játéktere (arena) állatviadalokra is be volt rendezve. Az efajta épületeknek azután amphitheatrum volt a nevök. Kr. e. 29-ben építette C. Statilius Taurus az első, részben kő-színházat a Campus Martiuson, ez azonban valószínűleg a Nero féle tűzvész alkalmával elpusztult, a mennyiben ez idő óta sehol sem tesznek róla említést. Augustus hihetőleg több ily amphitheatrumot építtetett.

Róma példájára az egész római birodalomban építettek amphitheatrumokat, melyeknek meglévő romjai egykori nagyságukat hirdetik. Alig volt valami nevezetesebb város Itáliában, a melynek amphitheatrumában időről-időre ne tartottak volna gladiator-i játékokat és állatviadalokat. Görögországban azonban kevés biztos nyomaira akadunk az amphitheatrumoknak. A leghíresebb s ma is ismeretes amphitheatrumok, a következő városokban voltak: Róma, Verona, Pola, Capua, Syracusae, Nimes és Pompeji. Ez utóbbiba, melynek romjai első képünkön láthatók, mintegy 5000 ember fért el s Kr. u. 79-ben aug. 24-én az ott összegyűlt néptömeg egy borzasztó füstfelhőt látott a Vezuvból előtörni, mely aztán mindnyájok

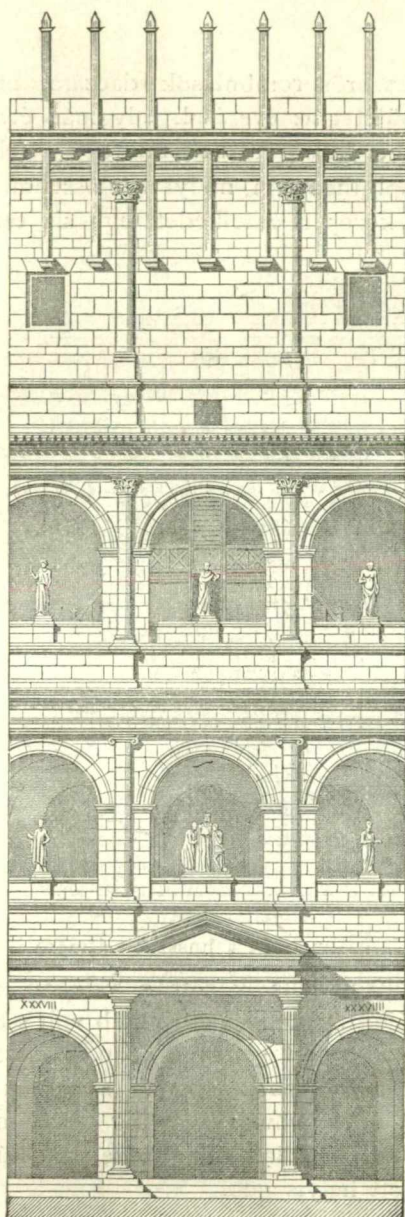
vesztét okozta. Minden amphitheatrum kevés kivétellel kerülékalakú volt.

Caligula és Nero szintén építettek amphitheatrumot. Ugyanez időből való a római u. n. Amphitheatrum Aastrense, a melynek romjai (a S. Croce kolostor mögött) máig is láthatók. A neve azt mutatja, hogy benne gladiátorok helyett a legiók katonái léptek föl. A legnagyobbyszerű azonban, melyet Martialis a legbámulatosabb építészeti művek közé sorol, az volt, a melyet Vespasianus épített a zsidóháború után, s a melynek Amphitheatrum Flavianum volt a neve. Építését azonban, a mű roppant kiterjedése miatt, teljesen be nem fejezhette, úgy hogy csak

62. ábra. Colosseum.

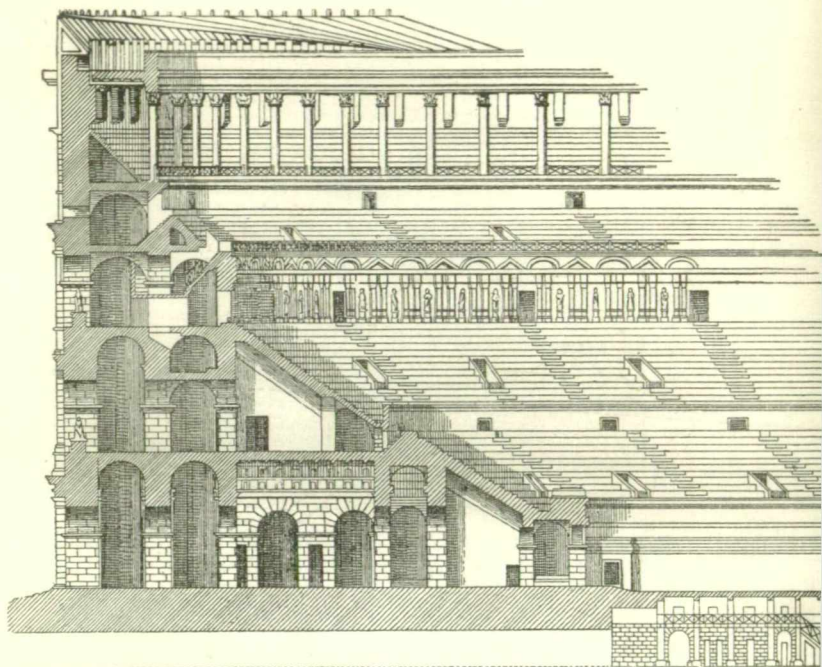
fia, Titus avathatta fel azt. Macrinus uralkodása alatt, épen a Volcanalia ünnepén, 217. évi aug. 23-án, a villám csapott belé s a felső részét teljesen leégette, a mi Dio Cassius szerint nemcsak Rómára volt igen nagy csapás, hanem az egész világ lakosaira, kik azt látogatni szokták. Alexander Severus megújítja ez épületet s 357-ben elkészült vele. Beda, egy középkori író, ki 735-ben halt meg, azt mondja, hogy az ő idejében ez az építészeti műremek még teljesen ép volt: »Míg az állani fog, — teszi hozzá, — Róma is áll; ha rombadől, Róma is elvész, ha Róma elvész, elpusztúl az egész világ« (62. ábra).

63. ábra. Egy rész a Colosseum megújított párkányzatából.

A többszörös rombolások dacára, melyek ezt az óriási épületet az évszázak folyamán érték, máig is fennmaradt a külső résznek mintegy a fele.

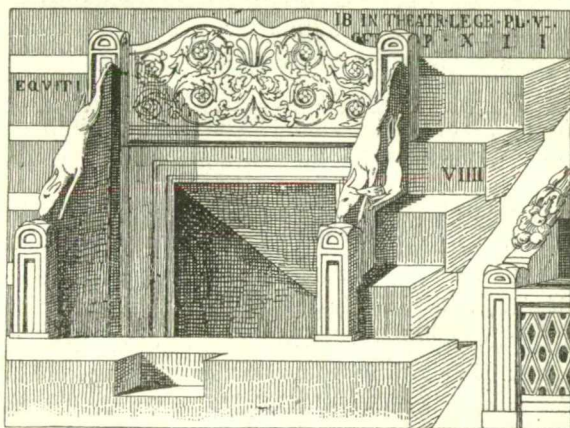
Az amphitheatrum, melyet Colosseumnak is hívtak, a város közepén emelkedett egy sík területen, a

64. ábra. Keresztmetszet a hosszabb átmérő irányában.

Caelius és Esquilinus között s valóban nagyszerű látványt nyújtott. Magassága 150 láb volt s 87000 ülő- és 15000 állóhelyet foglalt magában. Hosszabb átmérője 188 m. a rövidebb 156 m.; az arena hosszabb átmérője 84 m., a rövidebb pedig 54 méternyi volt. Ez alatt voltak az állatok ketreczei s a küzdők számára készített helyiségek.

A Colosseum homlokzata, melynek egy részét a 63. ábra bemutatja, 50 m. magas volt s 4 emeletre terjedt. A három első ívezetesen volt építve s dór, jón és korinthusi oszlopokkal ékesítve, a negyedik emelet egy egyenesszögű, ablakokkal ellátott építészeti művet tüntetett elé, melynek falpárkányzatai korinthusi oszlopokkal voltak díszítve. A három alsó emelet mindegyikén 80 oszlop s ugyanannyi ívezet, a negyedik emeleten pedig 40 ablak volt. A folyosók

65. ábra. Az Amphitheatrum Flavium bejárója.

fedve voltak s egymással kőlépcsők által összeköttetésben állottak. A folyosókról be lehetett jutni a terras-formára emelkedő nézőtérre. Az arena felett volt a podium, ez a karzatos emelvény, a mely elég magas volt arra, hogy a nézőközönséget a fenevadak valamiképen el ne érhessék. Itt voltak a császárok, senatorok, nagyobb magistratusok, vestalisok, az ünnepet rendezők és más előkelő állású egyének helyei. Az ülőhelyek sorozatokra voltak osztva, hasonlóan az

ékhez, vagy megfordított háromszöghöz, a melynek vége lefelé nyúlik. Ez ékezetet maga a lépcsőzet képezte, a melynek be és kijáróit vomitoria-nak nevezték. Azok a helyek, a honnan a legjobban lehetett látni, az arena kisebb átmérőjének külső részén voltak. Ott volt a bejárat a császár családja s az ünnepély rendezősége számára.

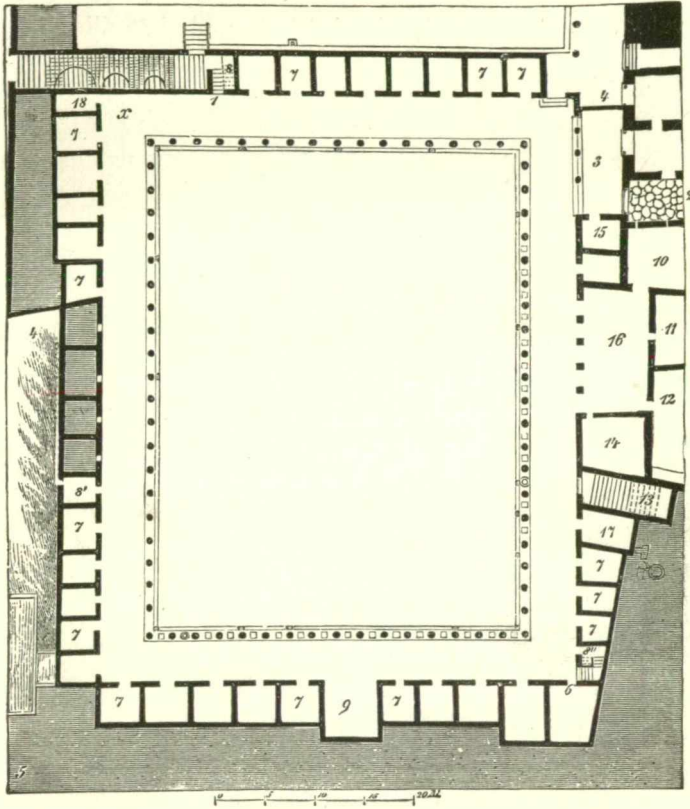
Az ily nagykiterjedésű épületnél, az építés módjának megfelelőleg, a nagymennyiségű esőviz hamaros és czélszerű levezetéséről is gondoskodva volt. A legfelső emelet párkányzatára pedig póznákat erősítettek s azokra ponyvákat feszítettek ki, hogy a belső rész a nap heve ellenében védve legyen. A kifeszített vászon tarka színei azután megfelelő árnyékot vetettek az épület belsejébe.

Azok a gladiatorok, a kik az Amphitheatrumban fölléptek, vagy rabszolgák voltak, vagy a vezérek hadifoglyai, a kiket azok diadalmmenetük pompájának emelésére, a 3 világrészből Rómába hurczoltak. Némely gonosztevőket is arra ítélték, hogy gladiatorok legyenek. De akadtak — kivált a császárság korában — önkéntes vállalkozók is, a kiket a pompás fegyverzet és ruha, a köztetszés, a melyből bőven kijutott nekik, meg a jó fizetés vonzott oda. Olyanok is voltak, a kik haszontalanul eltöltött életük s elpazarolt vagyonuk miatt kétségbe esve, a gladiatorok iskolájában kerestek újabb megélhetési módot.

A köztársaság végefelé ugyanis olyan iskolákat állítottak fel, a melyekben a gladiatorokat gondos életmód és szigorú fegyelem mellett a nyilvános küzdelemre kiképezték. Ily híres katonai szervezettél bíró iskolák voltak Rómán kívül Capuában, Veronában, Praenestében, Ravennában és Pompejiben. Több

ily gladiator-kaszárnyát azért állítottak fel egyesek, hogy azok révén meggazdagodhassanak.

A gladiatorok, mint hallom, bámulatos módon

66. ábra. Gladiator-kaszárnya Pompejiben.

ütlegelik egymást» írja Cicero barátjának Atticusnak. »Ha fölfogadtad volna őket, a két utolsó játék alkalmával, te ragadhattad volna el a díjat«. Ez a kereseti mód nagyon jövedelmező volt, bár az azzal foglalkozó

emberek, nem valami nagy tekintélynek örvendettek. A gladiator-iskolák ilyformán részint közintézetek voltak, részint magántulajdont képeztek. A legrégebbi ezek közül az Aurelius Scaurusé, a mely Kr. e. 105-ből való volt. A nagyobb iskolák több épületből állottak.

67. ábra. Baton gladiátor.

A pompejii vívóiskola (66. ábra) egy 173 láb hosszú és 139 láb széles hosszúságú négyszögalakú szabad tér volt, 74 dór oszloppal körülvéve, melyek közül 70 még ma is áll. Mind a négy oldalról 2 emelet magasságban 10–12 láb széles, ablak nélküli cellák voltak

építve, számszerint mintegy 66. Rómában, a hol a császároknak minden időben, körülbelül 2000 gladiatoruk volt, négy császári vívóiskola létezett. Ezek félkörben az Amphitheatrum Flavianum mellé voltak építve. A császárok ezeken kívül a provinciák egyes helyein is fentartottak gladiator-iskolákat.

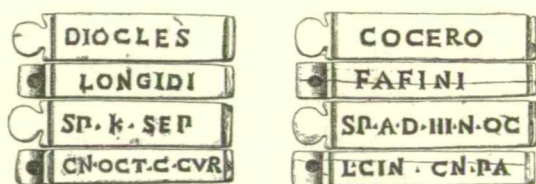
Ez iskolák-, vagy kaszárnyákban a gladiatorokat szigorú őrizet alatt tartották s azokat, a kikben kevésbé bíztak, koronkint meg is vasalták. Legalább a pompejii vívóiskolában talált 63 csontváz közül egyeseken békó volt. Ezeket a szerencsétleneket a lassan hulló sziporkák elevenen temették el. Spartacus és társai tudvalevőleg a capuai iskolából megszöktek, miután őreiket megölték. Ha a vívók gyakorlataik alkalmával félelmet árultak el, akkor botütésekkel és tüzes vassal kényszerítették őket a küzdelemre. Eleintén botokkal vívtak szalma-emberek, vagy sisakospóznák ellenében. (67. ábra). Ha azonban első fellépésük szerencsésen sikerült, akkor egy nyakukon viselhető táblácskát — tessera — kaptak, a melyre nevök és felléptök ideje volt fölírva. (68. ábra). A korunkig megmaradt érmek a Sullától Clodiusig terjedő időből valók. Az ügyes és iskolázott gladiatorok büszkén tekintettek mesterségükre s a legelszántabb halálmegvetést tanúsították. Az önként belépőknek meg kellett esküdniök, hogy készek magokat megvesszőztetni, tüzzel égettetni s vassal megöletni.

Ha az ünnepélyt rendező magistratusok bizonyos összegért bérbe vették a gladiatorokat, akkor újságilag, a középületek hirdetési tábláin, a falakon és oszlopokon kiherdették a játékokat¹⁾ Erre zajos előkészü-

¹⁾ Egy ilyforma hirdetés Pompejiből így hangzik: qua dies patientur, Suettii Certi aedilis familia gladiatoria pugnabit pridie Kal. Jun. Venalia et vela erunt; azaz: Ha az idő-

leteket tettek, s a fegyvereket élesre köszörültették. A küzdők nagyszerű lakomát kaptak, mely sokaknak siralomtora volt. Némelyek közülök valóságos tobzódást vittek véghez, a nélkül, hogy a másnapra gondoltak volna. A keresztények, a kik hitük miatt ítéltet-tek e viadalra, utolsó szeretetlakomájokat költötték el.

Az ünnep napján a magok fényes öltözetében végig vonultak a városon egész az Amphitheatrumig. Az arenában hasonló módon ünnepélyesen körbe

68. ábra. Gladiátor-táblácskák.

jártak Midőn a császár páholya elé kerültek, e hangos felkiáltásban törtek ki: Légy üdvözölve császár, a halál útjáról köszöntünk téged! A küzdők fegyverzetök szerint, a melylyel begyakoroltattak, különböző családokra voltak osztva. Ilyenek voltak a retiariik, ez a legkevéssbé becsült csapat. Viseletök egyszerű tunica volt, balkarjukon egy bőrujjas, kezökben pedig egy szigonyforma eszköz és háló, melyet az ellenfél fején átvetni s azután azt a horoggal meg- ragadni igyekeztek (69. ábra). Ezekkel küzdöttek az u. n. secutores. Ezeknek kard és pajzs volt a fegy- verök s azért nevezték őket így, mert a viadalban

járás megengedi, Suettius Certus gladiator-családja küzdeni fog május 31-én. Állatviadal is lesz s vászonernyő fog ki- feszítettetni.

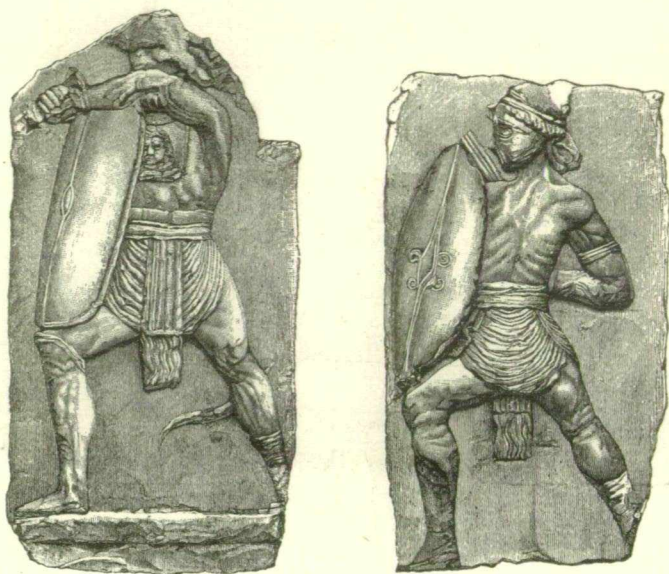
rendesen az előbbieket nyomába léptek. A murmillo. nes gall sisakot viseltek, melyen forgó helyett egy hálnak a képe volt föltűzve. Az idegen földről hozott gladiatoroknak fegyverzete és csatározási módja is idegen volt. Az u. n. samnitok a samnit katonák fegyvereivel léptek föl, t. i. szitaformára át-

69. ábra. Retiarius.

lyukasztott arcvértet és sisakot hordtak forgótollal, továbbbbá hosszú pajzsot s bal lábszárukon vaspánczért. A thrák gladiatorok valóságos benszülött thrákoknak látszottak felszerelésükkkel; ezeknek sarlóalakú görbe handzsárjuk, kis thrák pajzsuk és lábvértjök volt.

Ellenfeleiket rendesen guggolva, vagy féltérdre ereszkedve várták be. Ugyanaz a Caligula, a kiről említettük, hogy a Circusban föllépett, mint thrák harczos is vívott éles fegyverekkel. Voltak egyes küzdők, a kiknek jobb karjokon pikkelyes pánczéljok, továbbá át nem lyukasztott sisakjok, kerek pajzsuk és egy lándsájok.

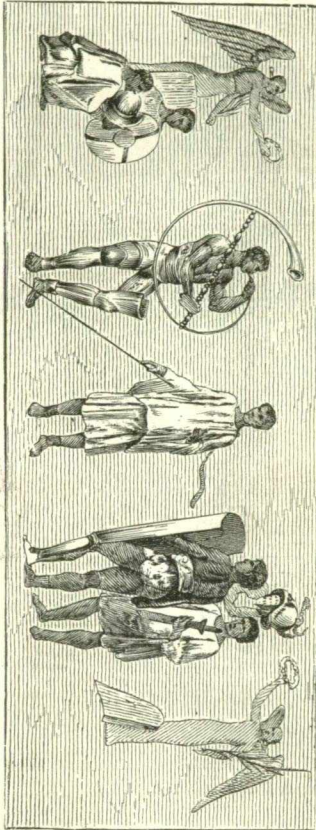

70. ábra. Küzdő gladiátorok.

volt. Az ilyenek zabolátlan numidiai lovakon ültek. Híresek voltak ezeken kívül a nehéz fegyveres hoplomachi, a két kurta késsel biró dimachaeri, továbbá az essedarii, a kik harczy szekerekről küzdöttek, s a kiknek fogatát a harczos mellett álló kocsis tartotta. Ily különböző fegyverzetben és felszereléssel léptek síkra a viaskodók. (70. ábra).

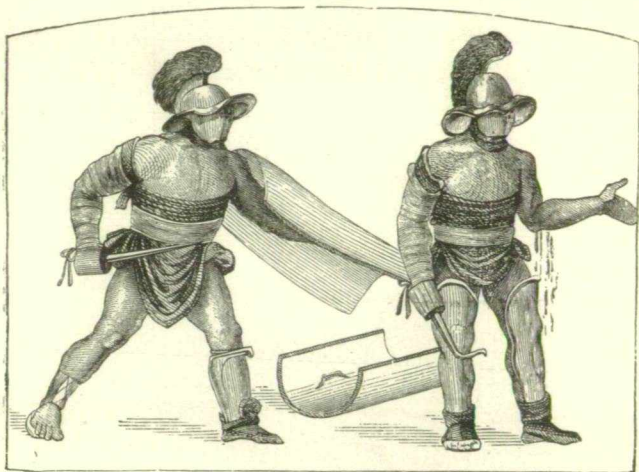
Úgy látszik, hogy midőn a játékrendező a különböző fegyverzeteket magának bemutattatta, zeneszó kíséretében s tompa fegyverekkel, egy előjáték-

71. ábra. Fegyverkezés a gladiátori küzdelemre.

formát játszottak végig, leginkább a samnitok [és thrákok, a kik ellenfeleik csapásait villámgyorsan fel tudták fogni. Ezután az élethalál-harcz következett,

a kürtök komoly hangjai, a trombiták harsogása, síp- és harsonaszó mellett. A vívómester botjával körvonalat húzott a homokban, melyet a különböző fegyverzetű viaskodó pároknak nem volt szabad átlépniök. (71. ábra). Ugyancsak a vívómesterek adták át nekik a vágó és szűrő fegyvereket, melyeket a levegőben megvillogtattak. Erre az egész közönség

72. ábra. Samnit és thrák.

örömrivalgásban tört ki. Csak ritkán történt meg az eset, mint pl. M. Antonius uralkodása alatt, hogy pusztán vívótőrökkel harczoltak. A rómaiak, a kiknek az igazi emberi jogról fogalmuk sem volt, épen a véres látványokat szerették s nem elégedtek meg a merő harczjátékokkal az Amphitheatrumban. Ropant tetszészaj zengett az óriási helyiségben, valahányszor egy-egy sikerült vágás, látható sebet ejtett az ellenfélen; az ilyen sebesült a legtöbb esetben elfojtotta fájdalmát s tovább küzdött, a meddig csak ereje tartott. (72. ábra).

A régibb időben maga a játék rendezője határozott a felett, hogy a legyőzött fél életben maradjon-e, vagy megölessék; később azonban a nép szélyére bízta, hogy kegyelmet, vagy halálos dőfést kívánjon számára. „A gladiatoroknak meg van engedve — mondja Seneca — a nép könyörületéért esedezni.” A megsebesült, újja felemelésével kérhetett kegyelmet, s ha a közönség meg akarta azt adni, akkor befogott kezét nyújtá feléje bevont hüvelykujjal, ha azonban megtagadta, akkor nyitott kézzel mutatott reá hüvelykujjával. Ha a császár rendezte a játékot, akkor a kegyelemért esedező az ő páholya felé tekintett. Ha semmi könyörület sem mutatkozott, akkor a győző elvágta a legyőzött fél nyakát s átvette a pálmát és koszorút, sőt gyakran már az arenában kapott az ünnepély rendezőjétől egy aranyakkal megrakott csészét. Sokszor az is megtörtént, hogy a győzőnek egy másik, a sors által meghatározott ellenféllel is meg kellett küzdenie.

A gladiátorok hatalmas erejében, az emberi kitartás ideálját látjuk a fájdalommal és szerencsétlenséggel szemközt. „Ha te azt látod, — mondja Cicero boszúsan — hogy Spártában a fiuk, Olympiában az ifjak, az arenában a barbárok, súlyos ütlegetek kapnak s azokat hallgatagon tűrik, mint egy asszony fogsz föl-sikoltani, ha valami fájdalom ér? Az ökölharczosok, kiket a vívó-keztük összemarczangoltak, föl sem kiáltanak, ők, a kik nem tartják csekélyebbnek az olympiai játékok győzelmét, mint elődeink a consulátust! Mekkora sebeket viselnek el a vívók? Nem többre becsülik-e a megsebesülést a nyomorúságos életnél? Mily gyakran látjuk, hogy ők mit sem kívánnak inkább, mint urok, az ünnepély rendezője, vagy a közönség előtt elesni. Már félholtan küldenek

uraikhoz, kívánságaik után tudakozódnak s készek meghalni. Mely közepes vívó sóhajtott fel, melyik rántotta meg csak egyetlen arcizmát? Vagy valamikor csúfosan esett el? Melyik húzta össze nyakát a földön fekve, mikor a halálos dőfés várt reája? Ily sokra képes a gyakorlat, a praktikus előkészület, a megszokás. Valahányszor az elítéltek karddal küzdöttek élet és halálra, mindannyiszor jobb tanítást nem kapkattak a halál fájdalomának elviselésére, ha nem is a fülök, ha nem is a szemök elvesztése árán!

A győzelem és legyőzetés váltották fel egymást, a nép szidalmai és örömrivalgásai között, a mely feszült figyelemmel leste az egyes vívó párokat. Már Caesar idejében 320 pár lépett fel. Számuk különben időről-időre nagyon változó volt. Augustus Kr. e. 22-ben elrendelte, hogy a praetorok évenként csak kétszer rendezzenek gladiator-i játékokat, s hogy csak 60 pár vívó lépjen föl. Később e szám ismét százakra szaporodott. Maga Traianus, a ki egyike volt a legjelesebb császároknak, négy hónap alatt 10000 gladiátort léptetett fel s e tette által magát a nép előtt különösen kedvelté tette. Szintoly híresek voltak a magistratusok által rendezett játékok is. Gyakran azt is megkívánta a közönség, hogy a császári vívóiskolák híres gladiatorai lépjenek föl; ez iskolákba szerencsés háborúik után tömérdek hadifoglyot szálltítottak. Az is megtörtént, hogy nők léptek fel gladiatorok gyanánt az arenában. Ily természetellenes módon izgatták a nézőközönség idegeit, úgy hogy az általánosan ismert vívók ép oly népszerűek voltak, mint a Circus híres lovásza.

A gyakran még vonagló sebesülteket felkapták a Mercuriusnak, vagy Charonnak öltözött emberek s a halál istennője kapuján a halottas kamrába vitték.

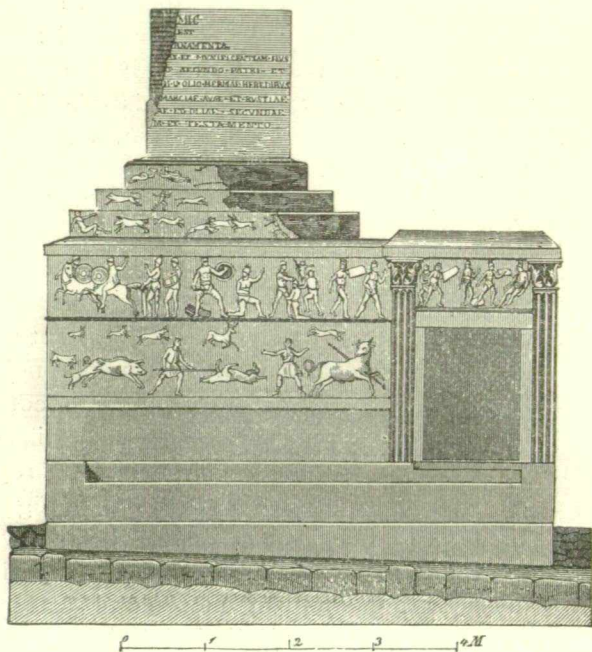
A nehéz sebesülteket vagy megölték, vagy ápolás alá vették.

A kiszolgált gladiatorokat fakarddal, mint mester-ségük jelképével, ajándékozták meg és szabadon bocsátották. Az ilyenek azután békés foglalkozás után nézhettek s csak nagyritkán történt meg, hogy némelyikök visszakerült a Circusba. Erre czéloz Horatius, a midőn azt mondja Mecaenasnak: „Azt kívánod, hogy én, kit már elégszer láttatok s fakarddal is megajándékoztatok, ismét visszakerüljek a régi vivőiskolásba. Nem olyan a korom, sem a természetem, mint régente. Veianius a Hercules-temp-lom ajtajára akasztotta fegyverzetét s elrejtőzött falu-jában, nehogy ismét annyiszor könyörögjön a nép-hez kegyelemért.” Tiberius császár egy kiszolgált gladiatornak 100.000 sestertiust fizetett azért, hogy még egyszer fellépjen. Némelyek közülök, mint vívó-mesterek kerültek ismét az Amphitheatrum porondjára.

Ez a játékszenvedély a fővárosból elterjedt az egész római birodalomban, annak úgy európai, mint ázsiai és afrikai provinciáiban. Legtovább Görög-or-szág állott annak ellen. Több későbbi görög író joggal emelt szót e nem hellén játékok ellen, melyek-nek szörnyű garázdálkodása, a jobbak kitartó tiltakozása daczára, mind jobban előzönlötte az egész görög világot. A gladiator-játékok iránti lelkesedést fényesen bizonyítja az a körülmény is, hogy a korunkig megmaradt ókori edények, lámpások és egyéb tárgyak tömegesen mutatják a vívás különböző nemeinek ábrázolatait; leggyakoribbak azonban az állatviadalkok, melyek a régi siremlékeken vannak megjelenítve, (73. ábra).

A keresztény egyház szentatyái nehéz küzdel-met folytattak e barbár szokás ellen, melyet a császár-

rok többsége támogatott. Nero az arénát homok helyett arany porral szóratta ki s a nézőkre mester-séges esőt hűllatott illatszerekből. Az egyház lehe-tővé tette azt, hogy az első keresztény császár betil-totta ezeket a játékokat 325-ben, bár rövid idő múlva újból életre keltek. Honorius császár a gótok fölötti

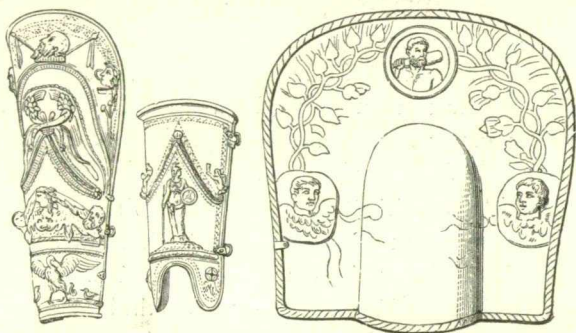

73. ábra. Scaurus sírja.

diadalmenete alkalmával 404-ben, gladiatori játéko-kat rendezett. Kassiodoros közlése szerint 523-ban ment végbe az utolsó efajta nézőjáték. (74. ábra.)

Az Amphitheatrumban állatviadalok is voltak, melyek a római izlésnek ép úgy megfeleltek, mint a gladiatori játékok.

Eredetökre talán a győztes hadvezérek diadalmeneteiben akadunk, kik az elfogott királyokon és zsákmányúl ejtett drágaságokon kívül, Ázsia és Afrika ritkább állatait is magokkal hozták. És jóllehet a rómaiak, még a tarentumi háborúban is, Pyrrhus elefántjait tudatlanságból lukaniai ökröknek nevezték, rövid idő lefolyása alatt, a mióta t. i. minden meghódított tartomány a maga legritkább és legvadabb állatait Rómába küldeni tartozott, oly állatokat lát-

74. ábra. Lábpancél, karkötő és galerus.

tak és ismertek meg az arenában, a melyek manapság is csak igen kevés példányban találhatók, a legnagyobb állatkertekben. »Sokan megírták már, — mondja Dio Cassius — hogy néz ki a nilusi ló, de igen sok ember látta is«. Szelíd és vad állataikat betanították a viadalra s csak igen kevés hang emelkedett az efajta küzdelmek ellen. Ilyen a Ciceroé, a ki így ír: »Micsoda mulatságot találhat egy művelt férfiú abban, ha akár egy gyöngé embert széttép a fenevad, akár pedig a vadász töre átdöf egy derék állatot!«

Az állatviadalokat eleintén a Circus egy részében tartották, de az Amphitheatrum fölépítése óta

annak az arenája e népmulatság céljaira is be volt rendezve, a mely rendesen bevezetése volt a gladiator játékoknak. Valóban el kell csodálkoznunk ama ritka állatok sokasága fölött, melyeket a néző közönség kedvének kielégítésére fölléptettek. Hogy honnan vették az amphitheatrumok s a császári állatkertek ketreczei ezeket a vadakat, arra nagyon könnyen megfelelhetünk, ha meggondoljuk, hogy az ázsiai és afrikai provinciák helytartói, szívesen vállalkoztak azok fogatása- és szállítására, magas jutalomdíj fejében, hisz ez által megtisztították azoktól tartományaikat s könnyen művelhető földeket nyertek. A vadászok ezrei pusztultak el a veszedelmes vad-fogásban. A császárok csupán az elefánt- és oroszlán-vadászat jogát tartották fenn magoknak.

Voltak azonkívül egyes üzletemberek, a kik nagy előkészületek és óriási költségek árán szállították a vadállatokat Róma arenája számára. Egyaránt kereskedtek oroszlánokkal, párduczokkal és leopárdokkal s a római Mars-mező hajógyára mellett ott állottak a ketreczek, a melyekben a hajókon beszállított fenevadakat ideiglenesen elhelyezték. A vadak óriási tömegét hordták össze a világ fővárosába. Harmadik Gordianus alatt a császári állatseregletben 32 elefánt, 10 jávorszarvas, 10 tigris, 60 szelídített oroszlán, 30 szelídített leopárd, 10 hiéna, 1 rhinoceros, 1 víziló, 10 giraff, 20 vadszamar és 40 vadló volt s mindezek 248-ban az ezredéves játékok alkalmára szereztettek be. Aemilius Scaurus volt az első, a ki 5 krokodilt és egy vízilókat mutatott be. Sulla 93-ban több, mint 100 oroszlánt bocsátott szabadon a Cicrusban, melyeket Mauretania királyától Bocchustól kapott ajándékba; ezeket aztán afrikai nyilakkal lövöldözték le. Plinius szerint Pompeius hozta az első

rhinocerost, Caesar az első giraffot Rómába. Az első tigris, a melyről Varro azt hitte, hogy elfogni teljes lehetetlenség, Kr. e. 11-ben látta Róma. Leginkább oroszlánok, párducok és medvék voltak napirenden. Már 169-ben 63 oroszlánt és 40 medvét lehetett látni Rómában. Pompeius öt nap alatt 17 elefántot, 500 vagy 600 oroszlánt és 400 párducot mutatott be. Augustus nagy örömét találta az ismeretlen állatok megszámlálhatlan tömegében. Gordianus a Circusban egy mesterséges erdőt készíttetett 200 dāmvad, 30 zerge, 10 jávorszarvas, 100 cyprusi bika, 300 struczmadár, 150 vaddisznó, 200 vadkecske és 200 szarvas-
 tehén számára. Severus császár 202-ben az arenát hajóformára alakíttatta át, a mely hirtelen összeesett, s a különböző állatokat a legnagyobb zűrzavarban mutatta be. Az Augustus által rendezett 26 nézőjátékon, csupán Afrikából való 3500 vadat terítettek le. Midőn pedig Titus az Amphitheatrumot fölavatta s egy 100 napos ünnepet rendezett, az egyik napon 5000 vadállatot vezettek elő s mintegy 900 vadat és szelidet leöltek. Nem mondunk vele nagyot, a midőn azt állítjuk, hogy gyakran ez egyetlen egy ünnepélyre Rómába hurczolt állatok — föltéve, hogy a közölt számok túlságosak is — manapság elégségesek volnának Európa összes állatkertjei számára. Hát még mennyi pusztúlt el közülök az alatt, míg a ketreczekben tartották őket!

Általánosan el van fogadva, hogy az első állatviadalt M. Fulvius Nobilior, Aetolia meghódítója rendezte 186-ban, számos párduczczal és oroszlánnal, a mi oly nagyszerű látványosság volt, hogy Livius szerint nem állott sokkal hátrább, mint a császári korszak e fajta ünnepélyei. Seneca azt mondja, hogy Pompeius volt az első, a ki elrendelte, hogy az elítélt

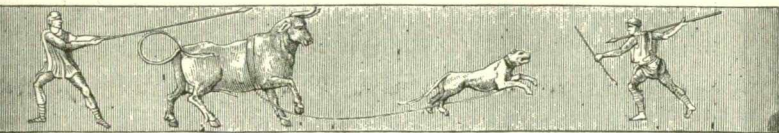
gonosztevők elefántokkal viaskodjanak. A többi között így ír: »Az állam első embere — s a történelem tanúságaszerint — eza kiváló jóságú férfiú, emlékezetes látványosságnak tartotta azt, ha az emberek rendkívüli módon végeztetnek ki. Ha élethalál-harczot vívtak, az nem volt elegendő; ha össze-vissza szabdalják egymást, az sem volt elegendő. A fenevadak borzasztó ereje tépte őket széjjel.«

Az amphitheatrumi előadások részint abban állottak, hogy a vadakat egymás ellen ingerelték, részint az állatszélidítés eredményeit mutatták be; néha azonban a vadászat jellegével bírtak.

Nem szükséges bő leírásába bocsátkoznunk ama jeleneteknek, hogy miként rohantak elő a fenevadak bösz ordítással egymásután a küzdelemre, a melyre réztányérok csörgetésével még jobban ingerelték őket, s hogy mily harsány »Ave!« üdvözölte a hős oroszlánt, mely maga is vérezve, ellene ingerelt társának a húsát marczangolta. Szörnyen izgató látvány volt az, a mint megsebesíték és megölték egymást az állatok, s a mint végtére az arenát egy nagy tömeg vonagló állat lepte el s még hátra volt egynéhány, a melynek tartott még a kedve a viadal folytatására. A régiek közlései szerint már Rómában is híres állatszélidítők voltak, kik a legvadabb állatokat is engedelmességre szorították s oly mozdulatok megtételére kényszerítették, a melyek az ő természetükkel a legnagyobb mértékben ellenkeztek. Így pl. a vad bikákat hátsó lábaikra állították; kezeiket az oroszlán torkába dugták, vagy az elefántot térdre állítva megtánczoltatták; különösen híresek voltak ebben az aethiopok. — A mi ízlésünk szerint legizgatóbb volt az emberek küzdelme ezekkel a fenevadakkal s mégis akadtak olyanok, a kik kaptak rajta, mert mint Ter-

tullianus megjegyzi, — szebbeknek tartották magokat, ha vadak marása okozta sebhelyekkel dicsekedhettek.

E viadalokban csak a tulajdonképeni bestiariusok vettek részt, a kik az iskolában e célra be voltak tanítva Ruházatuk az egyszerű tunica volt, fegyvereik egyedül a lándsa és kard, kíséretökben egy pár jóvérű kutya, ama vadak ellenében, melyeket különböző ingerlő eszközökkel még dühösebbekké tettek. Voltak, a kik egész mezítelenül végig futottak a különféle vadak között, részint fegyvert forgatva, részint a vadak támadása ellen védekezve. Ily küzdelemre voltak ítélve a gonosztevők, vagy egyes hadifoglyok,

75. ábra. Az állatszélidítők gyakorlata.

vagy olyanok is, a kik jó pénzért önként vállalkoztak arra.

Caesar, a dictator, volt az első, ki megmutatta a rómaiaknak a tessaliai eredetű bikaviadalt, a mely a történetírók szerint a császári korszak rendkívüli látványossága volt. Commodus császár egy napon öt nilusi lovat ölt meg s biztos helyen állva leterített egy párducot épen abban a pillanatban, midőn az leteperzte az állatszélidítőt. Ugy volt öltözve, mint Hercules és lóháton ülve szokatlan ügyességgel találta el nyílával, vagy dárdájával a különféle vadakat. A többi között leütötte hajító fegyverével az Amphitheatrum vágató struczmadarait, melyek messze előtte félkörben futottak. Egy alkalommal 100 oroszlánt

bocsátottak szabadon s ő valamennyit leterítette, a maga jólvédett helyéről vetvén azokra nyíllait és dárdáit.

Scaurus síremlékén van egy dombormű, mely az egymással összekötött bikát és medvét ábrázolja. A közönség nagy gyönyörűséggel lesi a két állat küzdelmét, a melynek a bestiarius lándsája vet véget. Még borzalmasabbak voltak azok a viadalok, a melyek éjjel, fáklya-fénynél mentek végbe.

Az embertelen tömeg, mely nemcsak a dologtalan nép elemeiből, hanem mindenféle rendű, rangú és korú polgárokból került ki, osztatlan örömmel nézte ezeket a látványosságokat, melyek a legkésőbbi időkhig fentartották magokat. Hát még a császárok mi mindent véghez nem vittek! Caligula idejében egy ily ünnepség alkalmával nem voltak elítéltek, a kiket a vadak elé lehetett volna dobni. Megparancsolta tehát a császár, hogy fogdossák össze azokat az embereket, a kik éppen akkor az arena sorompója előtt állottak s vessék az állatok elé; előbb azonban vágják ki nyelvöket, hogy ne kiálthassanak s őt ne átkozhassák. Ugyanaz a császár a gonosztevők húsával etette a vadakat, csak azért, mert a másfajta húst drágának tartotta számukra. Constantinus császárt, a ki a legyőzött bructereket a vadállatok elé dobatta, ünnepi beszédekben magasztalták azért, hogy a tömeges kivégzéseket a nép mulattatására használta föl.

Ugy a Circusban, mint a Amphitheatrumban a szüneteket a köteltánczosok, bűvészek és tornászok mutatványai töltötték ki. E fürge, hajlékonytestű és vakmerő emberek, úgy szintén az ezermesterek házája hihetőleg Görögország és alsó-Itália volt. A görögök ismét az indiai és aegyptomi mesterek tanít-

ványai voltak. Az ily csodálatos mutatványok már az ókorban is nagy vonzóerőt gyakoroltak az egybegyűlt néptömegre.

Mint egy római talány mondja, a lábuk talpánál is keskenyebb úton jártak fel és le a kötél-tánczosok, részint egyensúly-tartó rúddal, részint a nélkül. A császárok korában azonban, ha a nép e művészek mutatványaiban csalódott, a mindennapiaknál ritkább s valóban csodálatra méltó productiókat követelt. A rómaiak elfásult és ki nem elégíthető játékszomja mind újabb és újabb izgalmakat kívánt, úgy hogy

76. ábra. Kötél-tánczosok.

pl. még az elefánt is kötélén tánczoljon. E látványosságot be is hozta Galba, praetor korában, Flora ünnepén, mely Kr. e. 183-tól kezdve állandó ünnep lett. Hát Nero mit mivelte egykor e játékokon, általa megölt anyja tiszteletére? Az elefántnak az Amphitheatrum legmagasabb ívezetére feszített kötélén kellett végig mennie s egy magasállású lovagnak kellett a hátán ülnie.

A későbbi császárok idejében az ily művészek kötél helyett bélhúrból készített fonálon jártak. Cyzikusban, Mysia tartomány városában, 217-ben, Caracalla uralkodása alatt, oly érmekeket vertek, melyek a kötél-tánczosok mutatványait ábrázolták (76 ábra). Az

ember pyramis felállítása szintén ismeretes régi mutatvány volt. Oly ügyes embereik is voltak, a kik lábújjakkal és talpuk izmaival úgy tudtak bänni, mint a kezökkel. Tömérdék labdát fogtak és ütöttek el a lábukkal, a nézők nagy bámulatára. Az ily láb-művészről beszél az egykorú költő, midőn ezeket mondja:

»Fürge labdáját elütötte messze a lába,
Mint a kéz, oly ügyes e láb, ha labda a játék.
Labdát labda után ütöget el karja erővel,
Visszakerülnek azok csapatostól s karjait érik,
Mert e tagok ügyesek, s valamennyi kéznek is illik.
Fölfogja a golyót ezekkel s visszaröpíti
E derék mester. — — — — —

Ezekhez járultak a szemfényvesztők, kiknek művészete abban az időben valóban nagyszerűnek tetszett. Már azok is értettek hozzá, hogyan kell kardokat meg töröket nyelni, vasat rágni, tüzet okádni, tüzön ugrálni s más eféle csodás dolgokkal ámítani a közönséget. Rómában bízást felléphettek az olyan emberek a magok művészetével, a kik azokhoz hasonló mutatványokkal állottak elő, a minőket — Alkiphron sophista közlése szerint — egy Athenből hazakerült földműves ember látott és mesélt el: »Föl lépett a színházban egy ember, a ki egy háromlábú kis asztalt tett maga elé, három kis csészével. Ezekbe gömbölyü fehér kövecskéket dobott, mint a minőket a patakok szélén lehet látni. Először mindegyikre egy kis fedőt tett, azután megmutatta nekünk, hogy valamennyi egy csészébe került; erre egy pillanat alatt mind eltűnt s a bűvész szájában volt, a ki lenyelte azokat. Majd a hozzá közelállókat előhívta, s kinek az orrából, kinek a füleiből, kinek meg a fejéből szedte elő a kövecskéket, a melyek azután ismét eltűntek.«

A paraszt ember azután így folytatta: »Ez a leggonoszabb tolvaj, a ki azokat a leghíresebb zsebmetsző módjára el tudta emelni. Vajha nem vetődnek soha ily gazember az én paraszt udvaromba, mert igazán elmondhatnám: Jó éjszakát házam és gazdaságom!«

A fővárosi közönség egy alkalommal, Terentius Hecyra cz. darabjának előadásakor elrohant, a szín-

77. ábra. Ezermester.

házból, hogy egy híres kötél-tánczos előadását megnézhesse. A 77. ábra egy ezermestert ábrázol, a kinek balján egy betanított majom ül, a másik oldalán pedig egy kutya kapaszkodik fölfelé a létrán.

Az arena úgy volt berendezve, hogy abban a vízi kutyák, nilusi lovak és krokodilusok egymás-közi vízalatti küzdelme is be volt mutatható. Az itt készített medenczékben valóságos tengeri csatákat —

naumachia — adtak elő, a melyekben harmincz, sőt több hajó is részt vett. Gyakran a történeti nevezetességű tengeri ütközeteket mutatták be, mint a minők pl. a görögök és perzsák között folytak le, vagy pedig azt a híres tengeri harczot, melyet Titus uralkodása alatt a korinthusiak és korkyraiak vívtak egymás között. A ruházat és az egész kiállítás mindig megfelelt a csaták korának. Augusztus császár Kr. e. 2-ben szintén rendezett egy ilyen tengeri csata-játékot. E végből a Janiculus hegy alatt, a Tiberis partján, egy tavat ásatott, a melynek hossza 1800, szélessége pedig 1200 láb volt. A legnagyobbyszerű naumachiát azonban Claudius császár rendezte 52-ben, a Rómától minegy 13 mértföldnyire eső Fucinus tóban (mai neve: Lago di Celano), a melyre vonatkozólag különböző s részben egymással ellenkező tudósításaink vannak.

Ez a tó évszázakon keresztül, a maga áradásaival a körülte elterülő gyönyörű vidéknek romlására szolgált. A lakosok segélykérései a fővárosban süket fülekre találtak, míg végre Claudius császár, roppant nehézségekkel és óriási költségekkel átalakíttatta azt, hogy valóban egyetlen lett a maga nemében. Plinius Maior azt mondja, hogy ez a munka méltán sorozható Claudius legnagyobbyszerű vállalataihoz, bár utódainak gyűlölködő érzülete azt épen ő ellene használta fel. Ez pedig nem más, mint a hegy átvágása és a Fucinus vizének levezetése (a Lirisbe, ma Garigliano), a mire ő szinte hihetetlenül nagy pénzüsszeget, óriási munkaerőt s hosszú esztendőket használt föl. Hogy czélt érhessen, vagy a roppant vízmennyiséget kellett gépezetek segítségével magasra fölhajtani a hegy túsó lejtőjéig, vagy pedig átfúrni a szikla-hegyet s annak belsejében dolgoztatni, a miről csak annak

lehetett világos fogalma, a ki azt maga látta, mert a róla szóló leírások megbízhatatlanok.

A mint a nagyszerű mű elkészült, a császár fényes ünnepséget rendeztetett, a melynek főrésze egy tengeri csatajáték volt, a minőt mindekkoráig még senki sem látott. Ha Tacitus közlésének, mely az ő Annalese 12-ik könyvében foglaltatik, minden tekintetben hitelt adhatunk, úgy a császár három- és négy-evezős hajókat szereltetett föl, mintegy 19000 emberrel s a tó kerületét tutajokkal foglaltatta el, hogy így a megfutamodó hajóknak ne legyen valami nagy játékterük a visszavonulásra, bár a körül-foglalt tér elegendő volt arra, hogy ott az evezőlegénység a maga erejét, a kormányosok a magok művészetét, a járművek a magok ellenálló képességét bemutassák s általában észrevehető legyen mindaz, a mi egy tengeri ütközetben elő szokott fordulni. A tutajokon gyalog katonaság és lovas gárda volt felállítva s ostromló tornyokkal felszerelve, a melyekből a hajító gépek működését próbálták ki. A tó többi részét tengerész-katonák lepték el, fődött hajóikon. A parton és a hegyoldalban óriási néző-sereg csoportosult össze úgy, mint az Amphitheatrumban, hogy a látványosság utáni vágyát kielégítse s a császárnak hódoljon. Ő maga pedig fényes imperatori köpenyében s arannyal átszőtt köntösében, nejével Agrippinával oldalán, a főhelyet foglalta el.

Egy a vízből felmerült ezüst triton adott jelt a játék megkezdésére. A harcz férfias bátorsággal ment végbe, ámbár a küzdők vétkes foglyok voltak, s miután sok megsebesülés történt, megengedtetett nekik, hogy a harczot egymás megsemmisítéséig folytathassák.

Ezt az ünnepséget, a melyen állítólag 19,000

fegyveres harcos vett részt, egy a császár által a szabadban rendezett nagyszerű lakoma zárta be. A császári család és vendégei számára egy külön hajlékot emeltek a vízvezeték torkolatánál. Az ünnep befejezését egy építési hiba kissé megzavarta, a menyinyiben a levezető csatornát mélyebbre kellett rakniok, a mi teljesen még sem sikerült. A rohamos vízár ugyanis a fa-építmények egy részét ledöntötte s ropant félelmet idézett elő; maga a császár, udvarával együtt, halálos veszedelemben forgott.

A későbbi időkben két állandó naumachia volt Rómában; az egyik az említett Augustus-féle, a másik pedig az, a melyet Domitianus rendezett a Vaticanus hegy alatti tóban. Ez a tó oly nagy kiterjedésű volt, hogy a közönség előtt rajta küzdő hajók száma bátran megfelelt egy valóságos flottáénak. A Vaticanus és az Angyalvár közötti egész területnek a középkorban Naumachia volt a neve.

Már a köztársaság végső évszázaiban is abban versenyeztek a nagyobb és kisebb magistratusok, hogy a nép tetszésének és érzéki élvezetének minél megfelelőbb játékokat rendezzenek. A császárság korában pedig épen az volt a kormányzás művészetének fő tárgya, hogy a népet a legkülönbélebb, lehetőleg fényes és számos játékkal szórakoztassák, a sok ünnepi alkalommal. Ily ünnep Marcus Aurelius császár idejében mintegy 135, a negyedik évszáz közepén pedig 175 volt, mely utóbbiakon tíz alkalommal gladiator-i játékok, 64-szer circusi mutatványok s 101-szer színelőadások tartattak.

X.

A rómaiak ünnepi játéakai s azok jellege.

Az előbbeni két fejezetben megismertettük a rómaiak nyilvános életében oly fontos szerepet vivő játékokat, a melyek vallási alapon hozták be s részben görög, részben pedig etrusk eredetűek voltak. Tudjuk, hogy e játékokat a császárok korában a legnagyobb pompával tartották meg; de az is bizonyos, hogy e játékoknak nem a test és szellem harmonikus kifejlesztése volt a célja, mint azt a görögöknél láttuk, hanem hogy ezek betanított foglalkozás tárgyai voltak.

A játékok majd állandóak voltak s bizonyos meghatározott napokon tartattak, majd pedig rendkívüliek, melyeket különböző okok folytán s különböző alkalmakkor rendeztek.

Ha az állam valami nagy veszedelemben forgott akkor a város főtisztviselője ily játékok rendezése által igyekezett a haragvó istenséget megengesztelni; ha pedig az állam, vagy császár valami nagy veszedelmet hárított el, vagy ha valami szerencsés esemény következett be, a mely a császárnak örömet okozott; olyankor maga a senatus gondoskodott nyilvános

játékokról. E rendkívüli játékok legtöbbje állandóvá lett s évről-évre megtartatott.

Az ünnepi naptárban hét évenkénti játékról volt szó, melyek összesen 66 napot vettek igénybe. Ezekre gyakran hivatkoznak az írók, de teljesen kimerítő tudósításaink nincsenek rólok. Rendesen gymnastikai színészi és zenei előadásokból állottak, bár egyiknél-másiknál titokzatos szertartások is előfordultak. Mind e játékok az aedilisek felügyelete alatt állottak, a kik az előkészítő munkálatokkal, a nyilvános terek földíszítésével, a nézőhelyek elrendezésével s a rend föntartásával foglalkoztak.

A császárok a különböző istenségek tiszteletére újabb ünnepeket hoztak be s azokon játékoknak is kellett lenniök, azokban a nagyszerű épületekben, melyekről már szóltunk. A végtelen költségek szinte kikerülhetetlenek voltak. A magistratusok, a kik a magasabb hivatalokra való törekvésükben versenyre keltek, hogy a pompa kifejtésében és a költségekben egymást fölülmúlják, gyakran vagyoniilag teljesen tönkrementek s arra igyekeztek, hogy később a provinciákban minél jobban megtömhessék a zsebei-
ket. Voltak olyan tisztviselők is, a kiknek egyedüli kötelességök volt a nép kedvencz multságairól gondoskodni. Az előkelő közönség a legszélsőbb határokig meg volt adóztatva, a proletárság szeszélyei miatt. Nem csoda azután, ha egyes kiválóan érdemes férfiak, a kik nem részesültek a császár, vagy gazdag barátaik anyagi támogatásában, még a praetorságra, vagy consulságra sem akartak pályázni, vagy inkább lemondottak a magok magistraturájáról, mintsem hogy a biztos anyagi bukás örvényébe sodortassanak. Ilyformán a consulság nem a legderekabbaknak, hanem a leggazdagabbaknak volt biztosítva. A nép nagy tö-

megének a Circus volt a temploma, otthona, gyűlés-helye s minden kívánságai legfőbb célja. Azt hiszem — mondja Cicero, Sextiusért tartott beszédében — hogy nincs egy alkalom sem, a midőn oly nagy számmal összegyűlne a nép, mint a gladiator-i játékok alkalmára, még a népgyűlést s a választásokat sem véve ki.

Hogy mily irtózatosságeket pazaroltak el ezekre a játékokra, bizonyítja egy régi okmány a Kr. e. 51. esztendőből, a midőn a római játékok 99000, a plebeiusok játékaik 78000, az Apollo-félék 49200 s az újonnan behozott Ludi Augustates 13500 frtba kerültek. Hogy azonban az ünnepet rendező köztisztviselők mennyit költöttek a játékokra, azt kiszámítani nem lehet. Az ismeretes demagóg Milo, a consulságra való törekvései közben három ízben is, egész vagyonát fölálldozta a játékokra. Kr. u. 27-ben a senatus határozatilag kimondotta, hogy annak, a ki gladiator-i játékokat akar rendezni, legalább is 400,000 sestertius vagyonnal kell bírnia.

Ha a római nép folyton fokozódó játék-szenvedélyét erkölcsi és aesthetikai álláspontról tekintjük, akkor nagyon is kedvezőtlen ítéletet hozhatunk arról. A nép bizonyos tekintetben souverain hatalomnak látszik, melynek kormányzása kedvének, keresésében állott. Az a hatalom, mely a szabályszerű gabnaki-osztás céljából nagy készletről gondoskodott, a népmulattatásának a gondját is kénytelen volt magára vállalni. Két gondolat foglalja el most a római népet, modja Juvenalis: a kenyér és a játékok. A lakosság majdnem folytonosan a játékokkal foglalkozott; az évnek egy nagy része ünnepségek között folyt le, ezek voltak a multság fő napjai s a fogadások tárgyai. Miként manapság az angolok, minden játék s az élet bárminemű eseményei előtt fogadásokat kötnek,

sőt a már megkötött fogadást újabbal tetézik, úgy tettek a rómaiak is, főkép a Circusban. — A nép számára rendezett játékok fénye és nagyszerűsége dolgában a legjobb császárok versenyeztek a legrosszabbakkal, csupán Tiberius nem rendezett semmiféle különös játékokat s ezzel is általános megvetését mutatta a nép iránt. Ellenben Titus egy 80 napig tartó ünnepet rendelt el, Traianus pedig 106-ban egy 123 napra terjedőt. Kr. u. 64-ben az arenában a gladiatori verseny befejeztével tengeri csatát rögtönöztek s azután ismét elárasztották vízzel, hogy a hajókon pazar lakomát tarthassanak. A személyes harczok és állatviadatok gyors egymásutánban váltakoztak s az ünnepélyeket annál fényesebbeknek tartották, minél több ember életébe kerültek azok. Martialis, Domitianus császárnak a dicsőítője azt mondja, hogy az állatokkal viaskodók küzdelmei Hercules tetteit is fölülmúlják. — A folytonos háborúk öldöklései, a megszokás hatalma, mely minden téren erőszakoskodott s a nagyszerű játékok vakító és mámorító fénye, ugyszintén a rómaiak általános felfogása a jogokkal bíró és nem bíró embereket illetőleg, megmagyarázzák nekünk némileg, hogy miért ragaszkodtak a rómaiak oly szenvedélyes előszeretettel a magok nézőjátékaihoz.

A gyakori együttlét s a játékok iránt fokozódó érdeklődés, úgy a férfi, mint a női közönségnek igen kedvező alkalmúl szolgált „légy ott”-ok rendezésére. Maga Ovidius is felhasználta ezt a kedvező helyzetet, gyöngéd viszonyai ápolására. „A ki a sebesüléseket nézi — úgymond, — az maga is gyakran megsebesül. Mialatt szomszédnőjével cseveg s kezét szorongatja, a műsor felől tudakozódik és fogadást téve kérdezi, hogy a két bajvívó közül melyik lesz

a győztes, maga is megsebesülve sóhajt s Cupido szárnyas nyílát érzi.

A játék után gyakran az istenek lakomája s a nép megvendégelése és megajándékozása következett. Ha azonban a játékok rendezője valami különös élvezetben is akarta részesíteni a népet, akkor megnyittatá díjmentesen a fürdőket, ennivalót s gyümölcsöt dobott a nép közé, gyakran utalvány-jegyeket is melyekért az, a kinek kezeügyébe jutottak, különféle tárgyakat kapott.

A játékokért rajongó Nero, 60-ban Kr. u. a görög szokás és berendezés iránti előszeretetéből, még egyfajta játékot hozott be, mely az ő nevét viselte, s a melyen zenei, gymnastikai és lovagi versenyek szerepeltek. Ezeknek minden öt évben meg kellett volna tartatniok, de hihetőleg mihamar abba maradtak. A nemesebb érdeklődésnek alig maradt tere Rómában, a versenylovak és bajvívók szenvedélyes szeretete mellett. Csak kevesen tudtak felül-emelkedni az általános gondolkodás és érzület színvonalán s még kevesebben akadtak, a kik a magok ellenkező meggyőződését nyilvánították volna.

A nem évenkénti játékok között első helyen állanak az évszázasi játékok — Ludi Saeculares. — Létesítésök ideje bizonytalan, sőt a saeculum időtartamára vonatkozó felfogás is ingadozó volt. Az etruskok számítása szerint 110 év tett ki egy saeculumot. Általános volt a kíváncsi, hogy ez ünnepeken az egész Italia s a vele kapcsolatos részek állandó hatóságai jelen legyenek. Az ünnepség három nap és három éjjel tartott. Augustus 17-ben K. e. elrendelte, hogy a tapasztalt erkölcsi vétségek miatt, az ifjak és leányok ez ünnepségektől távol maradjanak, vagy csak idősebb rokonaik felügyelete alatt vehessenek

azokon részt. 248-ban, az ezredéves jubiláris ünnepen, a nép három nap és három éjjel nem tért nyugalomra.

A Sibylla-féle jóskönyvek utasításai alapján hírnököket küldtek szét az egész Italiába, hogy tudtúl adják a nagy ünnepet, a melyre imádsággal és áldozatok^{al} készültek elő. Az ünnepség akkor is fölvonulással vette kezdetét, mire circusi játékokat és állatviadalokat tartottak. Záradékul, a harmadik napon, nagy énekversenyt rendeztek, Apollo templomában, a Palatinus hegyén, a melyen a fiúk és leányok kettős kara lépett föl. Augustus a 17. évre tűzte ki ez ünnepet, mely alkalomra Horatius által egy alkalmi éneket készíttetett s ily módon az ünnepély emlékét marandóvá tette. A Carmen Saeculare magyar fordításban így hangzik:

A fiúk és leányok együttesen:

Phébusz és erdők szüze nagy Diána,
Ó ti mindenkor kegyeletre méltók,
Teljesítsétek, mit e szent nap esdünk,
Diszei Égnek!
Mint parancsolják a Szibylla versek,
Főnemű szüzek s fiak isteninktől,
Kik a hét dombot kegyelik, ma dalban
Esdenek áldást.

Fiúk:

Éltető fény! mely napokat derítesz
Lángkocsiddal ránk s napokat temetsz el,
Mindíg egy és más, soh' se láss dicsőbbet,
Mint a mi Rómánk.

Leányok:

Old szelíden fel kegyes Illithya
Ért gyümölcsetől a szegény szülő nőt,
S bármiként szólít, könyörülj, Lucina
Vagy Genetyllisz.

Hagyd dicső! bőven szaporodni fajtánk,
Támogasd a nő-köteléki törvényt,
Hogy hites féllal frígyesült kötésből
Keljen az új sarj.

Fiúk és leányok:

Add, ha majd tízszer tizenegyre nő az
Év — s idő — forgás, hogy a dal s a játék
Három élvdús nap s ugyanannyi éjjel
Ujra feléljen.

És ti Párkák! kik soha nem hazudtok,
Azt jelentvén csak, mi örök határzat
És szilárd végzés, legyetek tovább is
Keggyel irántunk.

Gabna — s nyájakkal borítottan adjon
Szép kalászfüzért a mező Ceresznek
Tiszta víz s jó lég az új elletésre
Hozzon üdülést.

Fiúk:

Légy kegyes s halld meg, leszerelten íved,
Phébusz! a buzgó fiak hő fohászit;

Leányok:

Özüzeinket halld, te királyi Hold! a
Csillagos égen.

Fiúk és leányok:

A dicső Rómát, ha ti alkotátok,
És ha jó sorssal Tiberisz vizéhez,
Trója népének honahagyta része
Általatok jött.

Melyet Énéasz tüzek és ezernyi
Vész között bizton hozza át magával,
Mint ígértétek, hogy a kárt nagyobb jó
Fogja fedezni.

Jámbor erkölcsöt fiainknak, ó Ég!
Tisztos aggkornak pihenést s a népnek
Adj vagyont s méltó ivadékat, adj fényt
Ösi nevére.

S az, ki hálásan ma fehér bikákat
 Áldoz, Anchízesz s Czytheréa vére,
 Légyen úr s győző, de szelíd ha győzött
 A letiporthoz.

F i ú k :

Már vizen s földön keze nagy hatalmát
 S Róma fenségét meguralja a Méd,
 A kevély Szittyák üzenetre várnak
 S hódol az Indus.

L e á n y o k :

Már a tisztesség, a hit és szemérem,
 A lenézett rény s nyugalom merészel
 Újra megtérni s szaruját a bőség
 Kezdi mutatni.

F i ú k :

Ő a jó s fénylő ijazattal ékes
 A Kaménáknak szeretettje, Phébusz,
 S a beteg testnek tudománya által
 Enyhet adója.

Ha lenéz a szent Palatíni várra,
 S látja mily boldog hazaszerte a nép
 Rá újabb Század örömét deríti
 S egyre dicsőbben.

L e á n y o k :

Úgy Aventínnak Szüze s Algidusnak
 Szinte meghallgatja kegyes fülekkel,
 Mit az ártatlan sereg esdekelve
 Kér s tizenöt pap.

E g y ü t t e s k a r :

Jó remény biztat, hogy az égi Fénykar
 Hő fohászainkat szívesen fogadja,
 Kik ma itt Phébuszt dicsőítve zengtük
 S véle Diánát¹⁾.

¹⁾ Barna J. fordítása.

Miként valamennyi római látványosság és ünnepi játék egyes istenségek tiszteletére volt rendelve, úgy az évszázas játékok is kezdetben Pluto és Proserpina, később több más istenség dicsőítésére ünnepeltettek. A rómaik hite szerint a zene az isteneknek kellemes, épen azért az nélkülözhetetlen kelléke volt már a legrégibb római ritusnak is. Az ünnepi fölvonulások, diadalmenetek, úgyszintén a temetkezési pompa alkalmával, a zene el nem maradhatott. Nagy jelentősége volt annak, a legrégibb római ünnepen, az u. n. parilia-, vagy palilián is, melyet évenként, ápr. 21-én, a város alapításának emlékezetére ültek meg, a mikor csak úgy visszhangzott a város a fúvó hangszerek, dobok és czimbálmok zajától.

Az esztendő első napjai a legkésőbbi időkig ünnepnapok voltak. Magát az újév napját körülbelül a Kr. e. 2-ik évszáz közepétől kezdve szokták megtartani. Ez az ünnep részben vallási, részben pedig vallás-politikai jelentőséggel bírt s eredetileg az esztendő legrövidebb napján ment végbe, mint a téli napfordulat ünnepe.

Az újév reggelén a római ember első sorban a maga családjá tagjait és a háziakat sietett üdvözölni, miközben különösen arra ügyelt, hogy lehetőleg jójelentésű szavakba foglalja azt, a mit mondani akart. Az utczákon már kora hajnalban nagy élénkség uralkodott; az emberek ünnepi ruhába öltözve sűrögtek-forogtak, hogy hatalmas pártfogóik- és jóakaróiknak a szokásos reggeli üdvözlés mellett, újévi jókívánataikat is kifejezzék, vagy hogy rokonaikat és barátait meggratulálják és ajándékaikban részesítsék. A hivatalos összeköttetésben lévők sem mulasztották el föllebbvalóik újévi üdvözlését. A főtisztviselők és méltóságok kapuiban, később pedig a

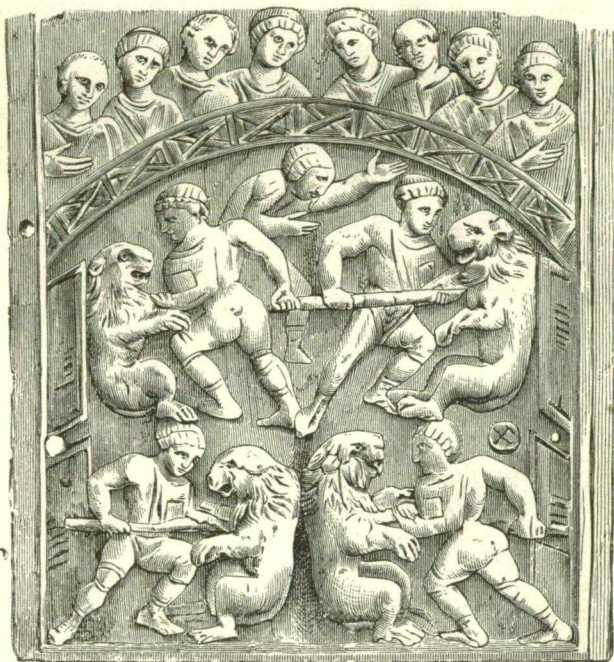
császárok palotáinak ez alkalomból pompásan földíszített előcsarnokaiban, csak úgy szorongott a különböző állású egyének tömege, a kik közül sokaknak nem volt egyéb dolguk, mint a vett ajándékokat lehetőleg dúsan viszonzni Magának a császárnak is tömérdek apróságot adtak ilyenkor ajándékba. Ez alkalmi látogatások ideje azonban rövidre volt szabva.

Leginkább férfiakat lehetett látni az üdvözlők és ajándékvivők soraiban, bár az asszonynép sem maradt egészen távol. A tisztas nők csoportja mindenek előtt a templomba sietett, a hol az arábiai tömjén és ciliciai sáfrány áldozati lángjai tükröződtek vissza az aranyozott boltívekről, illatot árasztva. Ide hozták ők áldozati ajándékaikat s üdvöt és áldást kértek az új esztendőre. A férfiaknál azonban a nagy urak iránti tisztelet háttérbe szorította az istenitiszteletet, a mi miatt manapság is méltán emelhetnénk panaszt. Ilyenkor ugyanis a tisztelet-látogatás szoros kötelesség volt, mely alól senki sem akarta magát kivonni. Ez élénk mozgás daczára a több, mint egy millió lakossal bíró fővárosban egész szokatlan csend uralkodott, a mi abból az elővigyázatból magyarázható meg, hogy minden meggondolatlanul ki-ejtett szó, láрма vagy czivakodás elkerültessék, mert mindezek áldás helyett szerencsétlenséget hozhattak volna az új esztendőben.

Újév napján, ellentétben a többi ünnepekkel, a midőn az összes ókori kulturnépek — akár csak a zsidók a mózesi törvények alapján — tartózkodtak a munkától, mindenki igyekezett valamit elvégezni szokásos teendőiből, abban a jámbor hitben, hogy így a restségtől és munkáik eredménytelenségétől a jövőre nézve megmenekülnek. A földműves talált valahol dolgot, az iparos szerszámaival foglalatzkodott, a toll-

forgató ember a mûzsák kegyessége nevében egy kis irodalmi dolgozatot készített.

Ha e kötelességüknek eleget tettek, akkor mindannyian a consulok házái elé igyekeztek, a mennyiben t. i. 153-tól Kr. e. azok e napon léptek hivatalukba, a mi az újévi alkalom legjelentősebb eseménye

78. ábra. Consuli diptychon.

volt. Ott vártak a senatorok és lovagok bebocsátására; ott tömörült össze a nép, hogy a fölvonulásban részt vehessen. Az üdvözlések végeztével pedig sorakozott s egy csapat fehér csíkos bibortógába öltözött lovaggal az élén megindult, közre fogva az aranyozott szarvú fehér áldozati bikát.

Az áldozat körülményes szertartásai után a menet közönségesen a tanácsülésre használt templomba vonúlt, a hol a consulok letették hivatalos esküjüket arra, hogy a törvényeket meg fogják tartani s néhány vallási jelentőségű ügyet intéztek el. Erre a senatus és a nép haza kísérte őket, azután pedig a Capitoliumon tartott lakomára ment, melyet a császárság kora óta rendszeren megadtak a népnek az új consulok. E nagyszerű bankettre számosan jelentek meg a provinciákból is, a mely alkalommal csinos ajándékokban részesültek. Leggyakoribb ajándéktárgyak voltak az írótablák és a jegyzőkönyvek. Ez utóbbiakat diptychanak nevezték; ezek elefántcsont-táblák voltak, belől viasszal bevonva, kívülről pedig aranyétkeményekkel ellátva, melyek egyes, az életből vett jeleneteket, vagy az illető consul nevét és aláírását ábrázolták. Gyakran bíborral és aránynyal voltak szegélyezve. (78. ábra). Az is szokásban volt, hogy a consulok a processio közben pénzt szórattak a nép közé, a minek azután rendszeren botrányos vége lett, mert a kapzsi nép botokkal és kövekkel verekedett össze s a ki oly szerencsés volt, hogy a nagy taszigálódás közben szert tett egy-két pénzdarabra, rendszeren azt se vitte haza emlékül. A nagyon is lábra kapott népmegajándékozás valóságos zavargásoknak és verekedéseknek lett az oka, miért is később abbahagyták azt, sőt a császárok szigorú rendelettel be is tiltották. Mindamellet a consulok hivatalba lépése igen költséges dolog volt.

Egyes magán körökben az újév napja többi részét szintén ajándékok csere-beréjével töltötték el, a minek kedvező jelentőséget is tulajdonítottak. Az ajándékok eleinte igen kisszerűek voltak és strenae néven szerepeltek. Már a királyok idejében is diva-

tozott e szokás, a mely a zavartalan életöröm symboluma volt. Ehhez járultak egyes apróságok — mint a hogy az nálunk karácsony estéjén szokás — megara-nyozott dió, alma és datolya, szárított füge és damas-kusi szilva a két végébe illesztett piczi agyagtölcsé-ekkel, mézestáblák és egyéb édességek. A kalács-sütők is megküldték vevőiknek készítményeiket mézes tésztából, ezerféle formában.

A fényzűés terjedésével azonban a gazdagok igen értékes ajándékokkal lepték meg egymást, miket kizárólag erre a napra csináltattak. Ilyenek voltak a többi között az ékesművű lámpások, a nap jelentő-ségének megfelelő feliratok- és szerencsekivánatokkal s más efélék. Ez ajándékok legnagyobb részét azon az emlék-vásáron vették, melyet az újév napja előtt tíz nappal tartottak, s a melyen főleg képeket és babákat árultak. Ez az alkalom a saturnalia-féle általános örömnünphez tartozott. Az édességekhez rendesen egy pénzdarabot is adtak, még pedig régen-te az as nevű rézpénzt, bár idővel e dologban is megszűnt a régi egyszerűség, mint azt az egyik költő a köztársaság végkorában megjegyzi: »Most jobb je-lentősége van az aranynek s a régi pénzt, az újabb győzte le.« Az ajándékokat rendesen valami táblácska vagy pergamenlap kíséretében adták át, melyekre a tárgyat jellemző alkalmi jelmondat volt írva — distichon formában. Az ily újévi verses lapokat a könyvkeres-kedésekben árulták nagy választékban. Azt is megtet-ték, hogy pusztán ily üdvözlő kártyát adtak egymásnak s tréfából ráírták valami elajándékozható tárgynak a nevét, ez azonban merő enyelgés volt, mint a minő az újév alkalmával nálunk is előfordúl. Erről a szokásról szól Martialis, a midőn azt mondja:

»Ha lapos, mint az enyém erszényed s nincsen ajándék,
 Irj egy pár verset s küld a barátnak oda.«

A consulok megvendégelték a közhivatalnokokat a magok költségén, a magánosok pedig barátaik számára vidám lakomát csaptak a családi körben. Horatius, barátját Maecenast csinos alkalmi versben hívja meg magához újévi lakomára, a melyben többi közt azt mondja :

»Nagy nap ez nékem, valahányszor újul,
 Veszi gyantáját a csöbör dugója,
 Melynek öblét még Lepidusz korában,
 Járt be a füst.

Vedd, nem egy, de száz poharát hivednek,
 A ki ép ismét, szeretett Meczénom!
 Reggelig húzzuk, boszuság, zsibongás
 Szálljon el innen.¹⁾«

A strenae nevű újévi ajándékadás szokása tudvalevőleg ma is meg van Párisban — ètrennes — s mint ilyen, ó-itáliai eredetre vall.

A rómaiaknál, akár csak a mai németeknél, szeptember másodika volt az igazi hazafias ünnep. Ez volt ugyanis a 31. évi actiumi győzelem évfordulója. Akkor diadalmaskodott Octavianus a föllázadt keleti népek fölött s ez a döntő csata alapította meg a római császárságot. Horatius, ódái első könyvének 37. darabjában, valóságos örömmámorban tör ki, a midőn így ír barátainak :

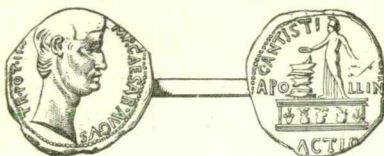
„Most kell barátim inni! a láb alatt
 Most rezegjen a föld! Most legyen oly pazar
 Az égieknek szánt teríték,
 Mint csak a Száliuszok lakoznak.²⁾“

¹⁾ Barna J. ford.

²⁾ Ford. u. az.

E győzelem után még jóideig haladtak a rómaiak hódítva előre, de ez a nap döntötte el, hogy az ókori civilizált világ vezetésére ki van hivatva.

Annál a hegyfoknál, a mely az ambraciai tenger-öböl mellett nyúlik ki, s a hol egykor Apollo temploma állott, mint az akarnaiak vallásos életének góczpontja: egy új város épült, Nikopolis, a melyben idővel a győzelem emlékére s Apollo tiszteletére küzdelmeket, kocsiversenyeket és tengeri csatajátékokat, állandósítottak. Ez az ünnepi játék a régi görögök négy nagy és szent játékához járult ötödiknek s minden 4-ik évben megtartatott. Róma városában, a senatus rendelete folytán, hasonlóan játékokkal ün-

79. ábra. Érmek az actiumi győzelem emlékére.

nepelték meg ezt a nagy napot, öregek és fiatalok egyaránt, a császár szerencsés visszatérésének emlékeztetére. Érmeket is verettek ebből az alkalomból, melyeknek egyik oldalán Augustus császár képe volt látható, a másikon pedig Apollo, a mint hosszú ruhájában s kezében lantot tartva áll, az oltáron.

E művecske végén jól esett a német szerzőnek a maga hazafias érzelmeit kifejezésre juttatni s a németek győzelmét a francziák felett, Octavianus egykori dicsőségével összehasonlítani. Sedant úgy tekinti, mint egy újkori Actiumot, mert az a német nemzetnek szintén császárságot hozott. Antonius bukásával — úgymond — a polgárháborúk korszaka befejeztett, Napoleon legyőzetésével a német birodalom a

béke hazája lett. Úgy ott, mint itt, a tudomány és művészet, az ipar és kereskedelem, új és nem vár^t lendületet nyert. Mint a hogy Augustus el szokott volt dicsekedni, hogy a téglából épült Róma ő általa márványvárossá lett, úgy a német haza minden vidéke állandó emlékeivel bír annak, a mit a császár, mint a nép hatalmának örökös terjesztője, alkotott.

A KÖNYVBEN FOGLALT ÁBRÁK JEGYZÉKE.

Ábra	Lap	Ábra	Lap
1. A játszó gyermek . . .	13	25. Az ökölharczos, a mint	
2. A gyermek és májom . .	14	olajjal bekenik . . .	48
3. Kakasviadal	15	26. Ifjak a pentathlon verse-	
4. A győztes kakas	16	nyen	49
5. Játékeszközök	17	27. Küzdő ifjak a pentatlon	
6. Deszka-hinta	18	alkalmával	50
7. Szembekötődsdi	19	28. A verseny vezetője egy	
8. Ephedrismos	20	ifjút megkoszorúz . .	51
9. A római as	21	29. A versenybíró széke . .	51
10. Labdajáték a palaestrá-		30. Futás fáklyával és bir-	
ban	25	kozás	53
11. Az ephesosi gymnasium		31. Lóidomító	57
alaprajza	31	32. Lóversenyzők	60
12. Magasugrás	34	33. A lóversenyen győztes és	
12. a) Az ugrásnál használt		jutalma	61
súlyzők	35	34. Egy edény a panathenaea	
13. Súlyzőkkel ugró ifjú . .	36	ünnepről	61
14. Tartós futás a panathe-		35. Áldozat a versenyen való	
naeán	37	győzelemért	62
15. Fegyveres futók a pana-		36. Leugrás a kocsirol vág-	
thenaeán	37	tatás közben	55
16. Korongvető	49	37. Evezősök	67
17. Vízszintes dobás	40	38. Gyakorlat a nyíllövésben	69
18. Az akontion magasra do-		39. Egy vatikáni dombormű	70
bása	40	40. Vadkan-vadászat . . .	71
19. Birkozás	45	41. Rókaüzés	72
20. Bőrvakarók	46	42. Koczkajáték	72
21. Egy strigilonnal tisztít-		43. Ugyanaz	78
kozó ifjú	46	44. Ostábla-játék	86
22. Fürdő-készlet	47	45. Czivakodó játékosok . .	87
23. Gyakorlat után tisztít-		46. A kottabos, mint szerel-	
kozó ifjú	47	mi jós	103
24. Az ökölharczos fölszere-		47. Ostáblán játszó . . .	104
lése	48	48. Az ostábla felső lapja	105

Abra	Lap	Abra	Lap
49. A morrar játék	106	66. Gladiátor-kaszárnya Pompejiben	181
50. Az elisi Zeus érme	122	67. Baton gladiátor	182
51. Az olympiai stadion jegyei	132	68. Gladiátor-táblácskák	184
52. Versenyfutó nő	134	69. Retiarius	185
53. Ökölharcos	138	70. Küzdő gladiátorok	186
54. Korongvető	143	71. Fegyverkezés a gladiatori küzdelemre	187
55. Fegyveresek futása	145	72. Samnit és thrák	188
56. Diszasztal, mint pályadij	146	73. Scaurus sírja	192
57. A Circus sorompói	156	74. Lábpáncél, karkötő és galerus	193
58. Az előljáró emelvénye	159	75. Az állatszeliidítők gyakorlata	197
59. Czéloszlop	162	76. Kötéltánczosok	199
60. Római jockey	165	77. Ezermester	201
61. Emlék-érem	166	78. Consuli dyptichon	215
62. Colosseum	176	79. Érmek az actiumi győzelem emlékére	219
63. Egy rész a Colosseum megújított párkányzatából	177		
64. Keresztmetszet a hosszabb átmérő irányában	178		
65. Az Ampitheatrum Flavium bejárója	179		

Az ephesosi gymnasium alaprajzának (II. ábra) magyarázata.

A = Oszlop-folyosó.

B = Kettős oszlop-folyosó.

C = Három labdázó tér (sphaeristerium).

D = Ephebeum, az ifjak gyülekező helye.

E = Coryceum, a hol homokkal megtöltött nagy labdákkal játszottak.

F = Conisterium, a hol testüket homokkal bedörzsölték.

G = Laconicum, gőzfürdő.

H = Elaothesium, a hol testüket olajjal kenték meg.

I = Frigidarium, hideg fürdő.

L = A langyos és hideg fürdőt összekötő folyosó.

M, N, O = Meleg fürdő, hármassal bejárattal.

P = Udvar.

Q = Xistos, két fűdött csarnok az atletikai gyakorlatok céljaira.

R = Sétátér.

S = Stadion, versenytér.

T = Ülőhelyek.

